

Alexander Schmemmann

ΜΕΓΑΛΗ  
ΣΑΡΑΚΟΣΤΗ

πορεία προς τό Πάσχα



ακρίτας

ΤΡΙΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Alexander Schmemmann

Μεγάλη Σαρακοστή  
πορεία προς το Πάσχα

*Μετάφραση από το Αγγλικό: Ελένη Γκανούρη*

*Αθήνα 1999*

*Τίτλος πρωτοτύπου: Great Lent, Journey to Pascha*

*Πρώτη έκδοση: 1969 από το St. Vladimir's Seminary PRESS*

## Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ

Ο πρωτοπρεσβύτερος Alexander Schmemmann γεννήθηκε το 1921 στη Ρωσία. Μεγάλωσε στη Γαλλία και σπούδασε στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού και στο Ορθόδοξο Θεολογικό Ινστιτούτο του Αγ. Σεργίου, όπου και δίδαξε επί 6 χρόνια Εκκλησιαστική Ιστορία. Το 1951 πήγε στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου σύντομα έγινε γνωστός σαν ένας δυναμικός και βαθύς ερμηνευτής της Ορθοδοξίας. Ανήκει κι αυτός, στη νεώτερη γενιά των μεγάλων ρώσων θεολόγων του αιώνα μας. Σήμερα είναι καθηγητής της Λειτουργικής Θεολογίας στο Ορθόδοξο Θεολογικό Σεμινάριο του Αγ. Βλαδιμήρου στη Ν. Υόρκη, τα δε βιβλία του είναι μεταφρασμένα σε 11 γλώσσες. Στο ελληνικό κοινό έγινε γνωστός από το βιβλίο του «Για να ζήσει ο κόσμος», στη σειρά «σύνορο» (εκδόσεις Αθηνά, 1970).

Άλλα βιβλία του (στα αγγλικά): Η ιστορική πορεία της Ανατολικής Ορθοδοξίας — Εκκλησία, Κόσμος, Ιεραποστολή — Εισαγωγή στη Λειτουργική Θεολογία — Εξ ύδατος και πνεύματος — Έσχατα Ερωτήματα: μια ανθολογία σύγχρονης ρωσικής θρησκευτικής σκέψης.

Περιχαρῶς δεξώμεθα πιστοί, τὸ θεόπνευστον διάγγελμα τῆς Νηστείας, ὡς πρώην οἱ Νινευῖται, καὶ αὐθις πόρνοι καὶ τελῶναι, τὸ τῆς μετανοίας κήρυγμα, παρὰ τοῦ Ἰωάννου, δι' ἐγκρατείας ἐτοιμασθῶμεν πρὸς μετουσίαν, τῆς ἐν τῇ Σιών δεσποτικῆς ἱερουργίας, διὰ δακρῶν προκαθαρθῶμεν τοῦ ἐν αὐτῇ θείου Νιπτῆρος, προσευξώμεθα ἰδεῖν τὴν τοῦ τυπικοῦ ἐνταῦθα, Πάσχα τελείωσιν, καὶ τοῦ ἀληθινοῦ ἀνάδειξιν, παρασκευασθῶμεν εἰς προσκύνησιν τοῦ Σταυροῦ, καὶ τῆς Ἐγέρσεως Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, βοῶντες πρὸς αὐτόν, Μὴ κατασχύνῃς ἡμᾶς, ἀπὸ τῆς προσδοκίας ἡμῶν φιλάνθρωπε!

(Ἀπὸ στίχο του Ἑσπερινοῦ τῆς Τρίτης τῆς Τυρινῆς).

## Πρόλογος

Η σύντομη τούτη ερμηνεία της Μεγάλης Σαρακοστής<sup>1</sup> γράφτηκε για όλους εκείνους — και είναι πολλοί αυτοί σήμερα — που λαχταρούν μια βαθύτερη κατανόηση της λειτουργικής παράδοσης της Εκκλησίας και μια πιο συνειδητή συμμετοχή στη ζωή της.

Η μετάνοια, ξέρουμε όλοι, είναι η αρχή αλλά και η ατμόσφαιρα μέσα στην οποία βιώνεται μια αληθινά χριστιανική ζωή. Η πρώτη λέξη του Χριστού, όταν άρχισε το κήρυγμά Του, ήταν *«μετανοείτε!»* (Ματθ. 4,17). Αλλά τι είναι μετάνοια; Μέσα στο συνωστισμό που επικρατεί στην καθημερινή ζωή μας δεν έχουμε χρόνο να σκεφτούμε για μετάνοια. Και καταλήγουμε απλώς στο ότι εκείνο που έχουμε να κάνουμε στην περίοδο της Σαρακοστής είναι ν' αποφεύγουμε ορισμένες τροφές, να περιορίζουμε τις «διασκεδάσεις», να πάμε στην εξομολόγηση, να δεχτούμε τη συγχώρηση από τον ιερέα, να προσέλθουμε (μια φορά σ' όλο το χρόνο!) στην Θεία Κοινωνία και μετά από αυτά να θεωρήσουμε τον εαυτό μας τελείως «εν τάξει» μέχρι τον επόμενο χρόνο.

Αλλά θα πρέπει να υπάρχει κάποιος λόγος για τον οποίο η Εκκλησία ξεχώρισε αυτές τις επτά εβδομάδες σαν μια ιδιαίτερη περίοδο μετάνοιας και μας καλεί σε μια συνεχή και επίμονη πνευματική προσπάθεια. Όλα αυτά φυσικά θα πρέπει να έχουν άμεση σχέση με μένα, με την πίστη μου, τη ζωή μου, την ιδιότητά μου σαν μέλος της Εκκλησίας. Έτσι λοιπόν δεν είναι πρωταρχικό μου καθήκον να προσπαθήσω να καταλάβω τι διδάσκει η Εκκλησία μου για τη Μεγάλη Σαρακοστή; Να προσπαθήσω να είμαι ένας ορθόδοξος χριστιανός, όχι κατ' όνομα μόνο, αλλά στην ίδια τη ζωή;

Στις ερωτήσεις: τι είναι μετάνοια; Γιατί έχουμε ανάγκη από αυτήν; Πώς μπορούμε να τη βιώσουμε; — Η Μεγάλη Σαρακοστή δίνει απαντήσεις. Η περίοδος αυτή είναι ένα σχολείο μετάνοιας στο οποίο κάθε χριστιανός οφείλει να μπαίνει κάθε χρόνο για να καταφέρει να εμβαθύνει στην πίστη του, να την επανεκτιμήσει και, αν είναι δυνατόν, ν' αλλάξει τη ζωή του. Είναι μια υπέροχη προσκυνηματική πορεία προς τις πηγές της ορθόδοξης πίστης, είναι μια εκ νέου ανακάλυψη του ορθόδοξου τρόπου ζωής.

Η Εκκλησία με τις διατάξεις και το πνεύμα της λατρείας της Μεγάλης Σαρακοστής μάς μεταβιβάζει το νόημα της μοναδικής αυτής περιόδου. Τούτη εδώ η σύντομη ερμηνεία της Μεγάλης Σαρακοστής είναι βασισμένη κυρίως — αν και όχι αποκλειστικά — στις ακολουθίες της περιόδου αυτής.

Ελπίζω ο αναγνώστης, αφού διαβάσει αυτές τις σελίδες, να μπορέσει ν' ανακαλύψει (για τον εαυτό του) ότι σ' αυτόν τον κόσμο τίποτε δεν είναι τόσο όμορφο και τόσο βαθύ, τόσο πλούσιο σε έμπνευση, όσο αυτό που η Μητέρα Εκκλησία μας αποκαλύπτει και ελεύθερα μας προσφέρει όταν μπούμε στην ευλογημένη περίοδο την «το έαρ μηνύουσα».

## Εισαγωγή

Όταν κάποιος ξεκινάει για ένα ταξίδι θα πρέπει να ξέρει που πηγαίνει. Αυτό συμβαίνει και με τη Μεγάλη Σαρακοστή. Πάνω απ' όλα η Μεγάλη Σαρακοστή είναι ένα πνευματικό ταξίδι που προορισμός του είναι το Πάσχα, «η Εορτή Εορτών». Είναι η προετοιμασία για την «πλήρωση του Πάσχα, που είναι η πραγματική Αποκάλυψη». Για το λόγο αυτό θα πρέπει να αρχίσουμε με την προσπάθεια να καταλάβουμε αυτή τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη Σαρακοστή και το Πάσχα, γιατί αυτή αποκαλύπτει κάτι πολύ ουσιαστικό και πολύ σημαντικό για τη Χριστιανική πίστη και ζωή μας.

Αραγε είναι απαραίτητο να εξηγήσουμε ότι το Πάσχα είναι κάτι πολύ περισσότερο από μια γιορτή, πολύ πέρα από μια ετήσια ανάμνηση ενός γεγονότος που πέρασε; Ο καθένας που, έστω και μια μόνο φορά, έζησε αυτή τη νύχτα «τη σωτήριο, τη φωταυγή και λαμπροφόρο», που γεύτηκε εκείνη τη μοναδική χαρά, το ξέρει αυτό.

Αλλά τι είναι αυτή η χαρά; Γιατί ψέλνουμε στην αναστάσιμη λειτουργία: «νυν πάντα πεπλήρωται φῶτος, ουρανός τε και γη και τα καταχθόνια»; Με ποια έννοια «εορτάζομεν» — καθώς ισχυριζόμαστε ότι το κάνουμε — «θανάτου την νέκρωσιν, Ἄδου την καθαίρεσιν άλλης βιοτής της αιωνίου απαρχήν...»;

Σε όλες αυτές τις ερωτήσεις η απάντηση είναι: η νέα ζωή η οποία πριν από δυο χιλιάδες περίπου χρόνια «ανέτειλεν εκ του τάφου», προσφέρθηκε σε μας, σε όλους εκείνους που πιστεύουν στο Χριστό. Μας δόθηκε τη μέρα που βαφτιστήκαμε, τη μέρα δηλαδή που όπως λέει ο Απ. Παύλος:

*«...συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον, ἵνα ὡσπερ ἠγέρθη Χριστὸς ἐκ νεκρῶν διὰ τῆς δόξης τοῦ πατρὸς, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν.» (Ρωμ. 6,4).*

Έτσι το Πάσχα πανηγυρίζουμε την Ανάσταση του Χριστού σαν γεγονός που έγινε και ακόμη γίνεται σε μας. Γιατί ο καθένας από μας έλαβε το δῶρο αυτής της νέας ζωής και τη δύναμη να την αποδεχτεί και να ζήσει διά μέσου της. Είναι ένα δῶρο που ριζικά αλλάζει τη διάθεσή μας απέναντι σε κάθε κατάσταση αυτού του κόσμου, ακόμη και απέναντι στο θάνατο. Μας δίνει τη δύναμη να επιβεβαιώνουμε θριαμβευτικά το: «νικήθηκε ο θάνατος», φυσικά υπάρχει ακόμα ο θάνατος, είναι σίγουρος, τον αντιμετωπίζουμε, και κάποια μέρα θα έρθει και για μας. Αλλά όλη η πίστη μας είναι ότι με το δικό Του θάνατο ο Χριστός άλλαξε τη φύση ακριβώς του θανάτου. Τον έκανε πέρασμα — «διάβαση», «Πάσχα» — στη Βασιλεία του Θεού μεταμορφώνοντας τη δραματικότερη τραγωδία σε αιώνιο θρίαμβο, σε νίκη. Με το «θανάτω θάνατον πατήσας», μας έκανε μέτοχους της Ανάστασής Του. Ακριβώς γι' αυτό στο τέλος του όρθρου της Ανάστασης — στον Κατηχητικό Λόγο του Ιωάννου Χρυσοστόμου — λέμε θριαμβευτικά: «Ανέστη Χριστός, και ζωή πολιτεύεται. Ανέστη Χριστός, και νεκρός ουδείς εν τω μνήματι».

Τέτοια είναι η πίστη της Εκκλησίας που επιβεβαιώνεται και φανερώνεται με τη ζωή των αναρίθμητων αγίων της. Αλλά μήπως δε ζούμε καθημερινά το γεγονός ότι αυτή η πίστη σπάνια γίνεται και δική μας εμπειρία; Μήπως δε χάνουμε πολύ συχνά και δεν προδίνουμε αυτή τη «νέα ζωή» που λάβαμε σαν δῶρο, και στην πραγματικότητα ζούμε σαν να μην αναστήθηκε ο Χριστός και σαν να μην έχει νόημα για μας αυτό το μοναδικό γεγονός; Και όλα αυτά εξαιτίας της αδυναμίας μας, της ανικανότητάς μας να ζούμε σταθερά με «πίστη ελπίδα και αγάπη» στο επίπεδο εκείνο που μας ανέβασε ο Χριστός όταν είπε: «Ζητείτε πρώτον την Βασιλείαν του Θεού και την δικαιοσύνην Αυτού». Απλούστατα εμείς ξεχνάμε όλα αυτά γιατί είμαστε τόσο απασχολημένοι, τόσο βυθισμένοι στις καθημερινές έγνοιες μας και ακριβώς επειδή ξεχνάμε, αποτυχαίνουμε. Μέσα σ' αυτή τη λησμοσύνη, την αποτυχία και την αμαρτία η ζωή μας γίνεται ξανά «παλαιά», ευτελής, σκοτεινή και τελικά χωρίς σημασία, γίνεται ένα χωρίς νόημα ταξίδι για

ένα χωρίς νόημα τέραμα. Καταφέρνουμε να ξεχνάμε ακόμα και το θάνατο και τελικά, εντελώς αιφνιδιαστικά, μέσα στις «απολαύσεις της ζωής» μας έρχεται τρομακτικός, αναπόφευκτος, παράλογος. Μπορεί κατά καιρούς να παραδεχόμαστε τις ποικίλες «αμαρτίες» μας και να τις εξομολογούμαστε, όμως εξακολουθούμε να μην αναφέρουμε τη ζωή μας σ' εκείνη τη νέα ζωή που ο Χριστός αποκάλυψε και μας έδωσε. Πραγματικά ζούμε σαν να μην ήρθε ποτέ Εκείνος. Αυτή είναι η μόνη πραγματική αμαρτία, η αμαρτία όλων των αμαρτιών, η απύθμενη θλίψη και τραγωδία όλων των κατ' όνομα χριστιανών.

Αν το αναγνωρίζουμε αυτό, τότε μπορούμε να καταλάβουμε τι είναι το Πάσχα και γιατί χρειάζεται και προϋποθέτει τη Μεγάλη Σαρακοστή. Γιατί τότε μπορούμε να καταλάβουμε ότι η λειτουργική παράδοση της Εκκλησίας και όλος ο κύκλος των ακολουθιών της υπάρχουν, πρώτα απ' όλα, για να μας βοηθήσουν να ξαναβρούμε το όραμα και την γεύση αυτής της νέας ζωής, που τόσο εύκολα χάνουμε και προδίνουμε, και ύστερα να μπορέσουμε να μετανοήσουμε και να ξαναγυρίσουμε στην Εκκλησία. Πώς είναι δυνατόν να αγαπάμε και να επιθυμούμε κάτι που δεν το ξέρουμε; Πώς μπορούμε να βάλουμε πάνω από καθετί άλλο στη ζωή μας κάτι που ποτέ δεν έχουμε δει και δεν έχουμε χαρεί; Με άλλα λόγια: πώς μπορούμε, πώς είναι δυνατόν να αναζητήσουμε μια Βασιλεία για την οποία δεν έχουμε ιδέα; Η λατρεία της Εκκλησίας ήταν από την αρχή και είναι ακόμα και τώρα η είσοδος και η επικοινωνία μας με τη νέα ζωή της Βασιλείας. Μέσα από τη λειτουργική της ζωή η Εκκλησία μας αποκαλύπτει εκείνα που *«ὄφθαλμός οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἠτόίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν»* (Κορ. Α' 2,9). Και στο κέντρο αυτής της λειτουργικής ζωής, σαν καρδιά της και μεσουράνημά της — σαν ήλιος που οι ακτίνες του διαπερνούν καθετί — είναι το Πάσχα. Το Πάσχα είναι η πόρτα, ανοιχτή κάθε χρόνο, που οδηγεί στην υπέρλαμπρη Βασιλεία του Χριστού, είναι η πρόγευση της αιώνιας χαράς που μας περιμένει, είναι η δόξα της νίκης η οποία από τώρα, αν και αόρατη, πλημμυρίζει όλη την κτίση: «νικήθηκε ο θάνατος».

Ολόκληρη η λατρεία της Εκκλησίας είναι οργανωμένη γύρω από το Πάσχα, γι' αυτό και ο λειτουργικός χρόνος, δηλαδή η διαδοχή των εποχών και των εορτών, γίνεται ένα ταξίδι, ένα προσκύνημα στο Πάσχα, που είναι το Τέλος και που ταυτόχρονα είναι η Αρχή. Είναι το τέλος όλων αυτών που αποτελούν τα «παλαιά» και η αρχή της «νέας ζωής», μια συνεχής «διάβαση» από τον «κόσμο τούτο» στην Βασιλεία που έχει αποκαλυφτεί «εν Χριστώ».

Παρ' όλα αυτά η «παλαιά» ζωή, η ζωή της αμαρτίας και της μικρότητας, δεν είναι εύκολο να ξεπεραστεί και ν' αλλάξει. Το Ευαγγέλιο περιμένει και ζητάει από τον άνθρωπο να κάνει μια προσπάθεια η οποία, στην κατάσταση που βρίσκεται τώρα ο άνθρωπος, είναι ουσιαστικά απραγματοποίητη. Αντιμετωπίζουμε μια πρόκληση. Το όραμα, ο στόχος, ο τρόπος της νέας ζωής είναι για μας μια πρόκληση που βρίσκεται τόσο πολύ πάνω από τις δυνατότητές μας!

Γι' αυτό, ακόμα και οι Απόστολοι, όταν άκουσαν τη διδασκαλία του Κυρίου Τον ρώτησαν απελπισμένα: «τίς ἄρα δύναται σωθῆναι;» (Ματθ. 19,25). Στ' αλήθεια δεν είναι καθόλου εύκολο ν' απαρνηθείς ένα ασήμαντο ιδανικό ζωής καμωμένο με τις καθημερινές φροντίδες, με την αναζήτηση των υλικών αγαθών, με την ασφάλεια και την απόλαυση και να δεχτείς ένα άλλο ιδανικό ζωής το οποίο βέβαια δεν στερείται καθόλου τελειότητας στο σκοπό του: «Γίνεσθε τέλειοι ως ο Πατήρ ημών εν ουρανοῖς τέλειος ἐστίν». Αυτός ο κόσμος με όλα του τα «μέσα» μας λέει: να είσαι χαρούμενος, μην ανησυχείς, ακολούθα τον «ευρύ» δρόμο. Ο Χριστός στο Ευαγγέλιο λέει: διάλεξε το στενό δρόμο, αγωνίσου και υπόφερε, γιατί αυτός είναι ο δρόμος για τη μόνη (genuine) αληθινή ευτυχία. Και αν η Εκκλησία δεν βοηθήσει πώς θα μπορέσουμε να κάνουμε αυτή τη φοβερή εκλογή; Πώς μπορούμε να μετανοήσουμε και να ξαναγυρίσουμε στην υπέροχη υπόσχεση που μας δίνεται κάθε χρόνο το Πάσχα; Ακριβώς αυτή είναι η στιγμή που εμφανίζεται η Μεγάλη Σαρακοστή. Αυτή είναι η «χείρα βοηθείας» που απλώνει σε μας η Εκκλησία. Είναι το σχολείο της μετάνοιας που θα μας δώσει δύναμη να δεχτούμε το Πάσχα όχι σαν μια απλή ευκαιρία να φάμε,



να πιούμε, ν' αναπαυτούμε, αλλά, βασικά, σαν το τέλος των «παλαιών» που είναι μέσα μας και σαν είσοδό μας στο «νέο».

Στην αρχαία Εκκλησία ο βασικός σκοπός της Σαρακοστής ήταν να προετοιμαστούν οι «Κατηχούμενοι», δηλαδή οι νέοι υποψήφιοι χριστιανοί, για το βάπτισμα που, εκείνο τον καιρό, γίνονταν στη διάρκεια της αναστάσιμης θείας Λειτουργίας<sup>2</sup>. Αλλά ακόμα και τώρα που η Εκκλησία δεν βαφτίζει πια τους χριστιανούς σε μεγάλη ηλικία και ο θεσμός της κατήχησης δεν υπάρχει πια, το βασικό νόημα της Σαρακοστής παραμένει το ίδιο. Γιατί, αν και είμαστε βαφτισμένοι, εκείνο που συνεχώς χάνουμε και προδίνουμε είναι ακριβώς αυτό που λάβαμε στο Βάπτισμα. Έτσι το Πάσχα για μας είναι η επιστροφή, που κάθε χρόνο κάνουμε, στο βάπτισμά μας και επομένως η Σαρακοστή είναι η προετοιμασία μας γι' αυτή την επιστροφή — η αργή αλλά επίμονη προσπάθεια να πραγματοποιήσουμε τελικά τη δική μας «διάβαση», το «Πάσχα» μας στη νέα εν Χριστώ ζωή. Το ότι, καθώς θα δούμε, οι ακολουθίες στη σαρακοστιανή λατρεία διατηρούν ακόμα και σήμερα τον κατηχητικό και βαπτιστικό χαρακτήρα, δεν είναι γιατί διατηρούνται «αρχαιολογικά» απομεινάρια, αλλά είναι κάτι το ζωντανό και ουσιαστικό για μας. Γι' αυτό κάθε χρόνο η Μεγάλη Σαρακοστή και το Πάσχα είναι, μια ακόμα φορά, η ανακάλυψη και η συνειδητοποίηση του τι γίναμε με τον «διά βάπτισματός» μας θάνατο και την ανάσταση.

Ένα ταξίδι, ένα προσκύνημα! Καθώς το αρχίζουμε, καθώς κάνουμε το πρώτο βήμα στη «χαρμολύπη» της Μεγάλης Σαρακοστής βλέπουμε — μακριά, πολύ μακριά — τον προορισμό. Είναι η χαρά της Λαμπρής, είναι η είσοδος στη δόξα της Βασιλείας. Είναι αυτό το όραμα, η πρόγευση του Πάσχα, που κάνει τη λύπη της Μεγάλης Σαρακοστής χαρά, φως, και τη δική μας προσπάθεια μια «πνευματική άνοιξη». Η νύχτα μπορεί να είναι σκοτεινή και μεγάλη, αλλά σε όλο το μήκος του δρόμου μια μυστική και ακτινοβόλα αυγή φαίνεται να λάμπει στον ορίζοντα. «Μη καταισχύνης ημάς από της προσδοκίας ημών, φιλόανθρωπε!»



**Κεφάλαιο 1**  
**ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΣΑΡΑΚΟΣΤΗ**

## 1. Η ΔΙΑΚΑΗΣ ΕΠΙΘΥΜΙΑ (Κυριακή του Ζακχαίου)

Πολύ πριν αρχίσει η Μεγάλη Σαρακοστή, η Εκκλησία μας αναγγέλλει ότι πλησιάζει και μας καλεί να μπούμε στην περίοδο της προετοιμασίας γι' αυτήν. Είναι ένα από τα χαρακτηριστικά στοιχεία της Ορθόδοξης λειτουργικής παράδοσης το γεγονός ότι κάθε μεγάλη γιορτή ή περίοδο — π.χ. το Πάσχα, τα Χριστούγεννα, η Μεγάλη Σαρακοστή κ.λπ. — προαναγγέλλεται και «ετοιμάζεται» από νωρίτερα. Γιατί; Διότι η Εκκλησία έχει μια βαθιά ψυχολογική γνώση της ανθρώπινης φύσης. Ξέροντας την έλλειψη αυτοσυγκέντρωσης και την τρομακτική «κοσμικότητα» της ζωής μας, η Εκκλησία αναγνωρίζει την αδυναμία μας να αλλάξουμε αυτόματα, να πάμε ξαφνικά από τη μια πνευματική ή διανοητική κατάσταση σε μια άλλη. Έτσι, αρκετά πριν αρχίσει η ουσιαστική προσπάθεια της Μεγάλης Σαρακοστής, η Εκκλησία προκαλεί την προσοχή μας στη σοβαρότητα της Μεγάλης Σαρακοστής και μας καλεί να σκεφτούμε τη σημασία της. Πριν μπούμε στη Μεγάλη Σαρακοστή και αρχίσουμε να τη ζούμε, μας παρουσιάζει το νόημά της. Αυτή η προπροασκευαστική περίοδος περιλαμβάνει τις πέντε διαδοχικές Κυριακές που προηγούνται από τη Μεγάλη Σαρακοστή. Κάθε μια απ' αυτές έχει ειδικό ανάγνωσμα από το Ευαγγέλιο και είναι αφιερωμένη σε κάποιο θεμελιακό γεγονός μετάνοιας.

Η πρώτη αναγγελία της Μεγάλης Σαρακοστής γίνεται την Κυριακή που διαβάζουμε την Ευαγγελική περικοπή για το Ζακχαίο: (Λουκά 19, 1–10). Είναι η ιστορία ενός ανθρώπου που ήταν πολύ κοντός στο ανάστημα και δεν μπορούσε να δει τον Ιησού, αλλά παρόλα αυτά είχε τόσο διακαή επιθυμία να Τον δει που σκαρφάλωσε σ' ένα δέντρο. Ο Ιησούς απάντησε στην επιθυμία του και πήγε στο σπίτι του. Έτσι το θέμα αυτής της πρώτης προαγγελίας είναι η επιθυμία. Ο άνθρωπος ακολουθεί τις επιθυμίες του. Μπορεί ακόμη να πει κανείς ότι ο άνθρωπος είναι όλος μια επιθυμία και αυτή τη βασική ψυχολογική αλήθεια για την ανθρώπινη φύση την αναγνωρίζει το Ευαγγέλιο: «ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρός ὑμῶν, ἐκεῖ ἔσται καὶ ἡ καρδία ὑμῶν» λέει ο Χριστός (Ματθ. 6,21). Μια ασίγαστη επιθυμία ξεπερνάει, τους φυσικούς περιορισμούς του ανθρώπου. Όταν παθιασμένα επιθυμεί κάτι, κάνει πράγματα που κάτω από «ομαλές» συνθήκες θα ήταν αδύνατο να τα κάνει. Αν και «κοντός» υπερβαίνει τον ίδιο τον εαυτό του. Το μόνο πρόβλημα, λοιπόν, είναι κατά πόσο επιθυμούμε πράγματα σωστά, κατά πόσο η δύναμη της επιθυμίας μέσα μας σκοπεύει σε σωστό τέρμα ή κατά πόσο — όπως λέει ο υπαρξιστής άθεος Jean Paul Sartre — ο άνθρωπος είναι ένα «άχρηστο πάθος».

Ο Ζακχαίος επιθυμούσε το «σωστό», ήθελε να δει και να πλησιάσει το Χριστό. Ο Ζακχαίος είναι το πρώτο σύμβολο μετάνοιας, γιατί η μετάνοια αρχίζει σαν μια ανακάλυψη της βαθιάς φύσης όλης της επιθυμίας: της επιθυμίας για το Θεό και τη δικαιοσύνη Του, για την αληθινή ζωή. Ο Ζακχαίος είναι «κοντός», ασήμαντος, αμαρτωλός, με περιορισμένη αίσθηση ευθύνης, αλλά η σφοδρή επιθυμία του τα ξεπερνάει όλα αυτά. Κατά κάποιο τρόπο «εκβιάζει» το Χριστό να τον προσέξει· φέρνει το Χριστό στο σπίτι του. Ακριβώς αυτή είναι η πρώτη αγγελία, η πρώτη πρόσκληση· δική μας υπόθεση είναι το να επιθυμήσουμε αυτό που είναι βαθύτερο και πιο αληθινό μέσα στον εαυτό μας, να αναγνωρίσουμε την πείνα και τη δίψα για το Απόλυτο που βρίσκεται μέσα μας, είτε το ξέρουμε είτε όχι, και που όταν παρεκκλίνουμε και απομακρύνουμε τις επιθυμίες μας απ' αυτό, τότε γινόμαστε, πραγματικά, ένα «άχρηστο πάθος». Αν όμως επιθυμούμε βαθιά, επιθυμούμε ειλικρινά, τότε ο Χριστός ανταποκρίνεται.

## 2. ΤΑΠΕΙΝΩΣΗ (Κυριακή του Τελώνη και του Φαρισαίου)

Η επόμενη Κυριακή ονομάζεται «Κυριακή του Τελώνη και του φαρισαίου». Την παραμονή της ημέρας αυτής, δηλαδή στον Εσπερινό του Σαββάτου εμφανίζεται για πρώτη φορά το λειτουργικό βιβλίο της Μεγάλης Σαρακοστής που λέγεται *Τριώδιο*<sup>3</sup>. Απ' αυτό διαβάζονται διάφορα κείμενα που τα προσθέτουμε στους συνηθισμένους ύμνους και τις ευχές της εβδομαδιαίας αναστάσιμης ακολουθίας. Όλα αυτά τα κείμενα παρουσιάζουν την επόμενη μεγάλη πλευρά της μετάνοιας: την ταπείνωση. Το ευαγγελικό ανάγνωσμα (Λουκ. 18, 10–14) περιγράφει έναν άνθρωπο που είναι πάντα ευχαριστημένος με τον εαυτό του και που νομίζει ότι συμμορφώνεται με όλες τις απαιτήσεις της θρησκείας. Είναι βέβαιος για τον εαυτό του και πολύ περήφανος γι' αυτόν. Στην πραγματικότητα όμως έχει παραποιήσει το νόημα της θρησκείας. Την έχει περιορίσει σε εξωτερικούς τύπους και μετράει την ευσέβειά του με το ποσόν των χρημάτων που συνεισφέρει στο ναό. Όσο για τον Τελώνη, αυτός ταπεινώνει τον εαυτό του και αυτή η ταπείνωση τον δικαιώνει μπροστά στο Θεό.

Αν υπάρχει μια ηθική αξία που σχεδόν απόλυτα παραθεωρείται ή αγνοείται σήμερα είναι πραγματικά η ταπείνωση. Ο πολιτισμός στον οποίο ζούμε διαρκώς ενσταλάζει μέσα μας την έννοια της υπερηφάνειας, της αυτοεξύμνησης και της αυτοδικαίωσης. Είναι οικοδομημένος πάνω στην αλαζονική υπόθεση ότι ο άνθρωπος μπορεί να πετύχει οτιδήποτε μόνος του, και φτάνει στο να περιγράφει τον Θεό σαν τον Ένα που πάντοτε αμείβει τις επιτυχίες και τα καλά έργα του ανθρώπου. Η ταπείνωση – είτε ατομική, είτε ομαδική, είτε εθνική είναι – θεωρείται δείγμα αδυναμίας, κάτι ανάρμοστο για έναν αληθινό άνθρωπο. Αλλά μήπως και οι χριστιανοί σήμερα δεν είναι ποτισμένοι με το πνεύμα του φαρισαίου; Μήπως και 'μεις δε θέλουμε κάθε προσφορά μας, κάθε «καλή πράξη» μας, καθετί που κάνουμε «για την Εκκλησία» να αναγνωρίζεται, να επαινείται, να δημοσιεύεται;

Αλλά τι είναι ταπείνωση; Η απάντηση σ' αυτή την ερώτηση μπορεί να φανεί παράδοξη γιατί είναι ριζωμένη σε μια περιεργή διαβεβαίωση: *Ο ίδιος ο Θεός είναι ταπεινός!* Για κείνον που γνωρίζει το Θεό, που Τον ατενίζει μέσα στη δημιουργία Του και στις σωτήριες ενέργειές Του, είναι φανερό ότι η ταπείνωση είναι πραγματικά μια θεία ποιότητα, είναι το ουσιαστικό περιεχόμενο και η λάμψη της δόξας από την οποία, όπως ψέλνουμε στη Θεία Λειτουργία, είναι «πλήρης ο ουρανός και η γη». Μέσα στην ανθρώπινη διανοητικότητα μας έχουμε την τάση να μη μπορούμε να συμβιβάσουμε τη «δόξα» με την «ταπείνωση» – αφού μάλιστα η ταπείνωση θεωρείται ψεγάδι ή ελάττωμα. Ακριβώς όμως η άγνοιά μας και η αδεξιότητά μας είναι εκείνα που μας κάνουν ή θα έπρεπε να μας κάνουν να νιώθουμε ταπεινοί. Είναι σχεδόν αδύνατο να μεταφέρεις στο σύγχρονο άνθρωπο που τρέφεται με τη δημοσιότητα, την αυτοπροβολή και την ατέλειωτη αυτοεξύμνηση, το γεγονός ότι εκείνο που είναι αυθεντικά τέλειο, όμορφο και καλό είναι την ίδια στιγμή γνήσια ταπεινό. Ακριβώς γιατί η τελειότητα δεν έχει ανάγκη από τη «δημοσιότητα», την εξωτερική δόξα ή από την κάθε είδους επίδειξη. Ο Θεός είναι ταπεινός *γιατί* είναι τέλειος. Η ταπείνωσή Του είναι η δόξα Του και η πηγή κάθε αληθινής ομορφιάς, τελειότητας και καλοσύνης: Καθένας που προσεγγίζει το Θεό και Τον γνωρίζει αυτόματα μοιράζεται τη Θεία ταπείνωση και ωραϊζεται μέσα σ' αυτή. Αυτό συνέβηκε με την Παναγία, τη Μητέρα του Χριστού, που η ταπείνωση την έκανε χαρά όλης της οικουμένης και τρανή αποκάλυψη της ωραιότητας πάνω στη γη· αυτό έγινε και με όλους τους αγίους· το ίδιο συμβαίνει και με κάθε ανθρώπινη ύπαρξη στις σπάνιες στιγμές της επαφής της με το Θεό.

Πώς κανείς γίνεται ταπεινός; Η απάντηση για ένα χριστιανό είναι απλή: με την ενατένιση του Χριστού, που είναι η σαρκωμένη Θεία ταπείνωση, ο Ένας, μέσα στον οποίο ο Θεός αποκάλυψε, μια για πάντα, τη δόξα Του σαν ταπείνωση και την ταπείνωσή Του σαν δόξα. «Νυν» είπε ο Χριστός τη νύχτα της άκρας ταπείνωσής Του, «έδοξάσθη ό υιός τοῦ ἀνθρώπου, καί ό Θεός εδοξάσθη ἐν ἑαυτῷ» (Ιωάν. 13,31-32). Η ταπείνωση μαθαίνεται ενατενίζοντας το Χριστό ο οποίος

είπε: «Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι προῶός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ» (Ματθ. 11,29). Τελικά γινόμαστε ταπεινοὶ με το να μετράμε το καθετί με μέτρο το Χριστό και να αναφερόμαστε για ὅλα σ' Αυτόν. Χωρὶς το Χριστό η αληθινὴ ταπείνωση εἶναι ἀδύνατη, ἐνὼ στην περίπτωση του φαρισαίου, ἀκόμα και η θρησκεία, γίνεται υπερηφάνεια για τα επιτεύγματά του· ἔχουμε δηλαδὴ ἕνα ἄλλο εἶδος φαρισαϊκῆς αὐτό-δοξολογίας.

Η περίοδος λοιπὸν της Μεγάλης Σαρακοστῆς ἀρχίζει με μια ἀναζήτηση, μια προσευχὴ για ταπείνωση που εἶναι η ἀρχὴ της αληθινῆς μετάνοιας. Γιατί μετάνοια, πάνω ἀπὸ καθετί ἄλλο, εἶναι η ἐπιστροφή στη γνήσια τάξη των πραγμάτων, η «ἀναμόρφωση του ἀρχαίου κάλλους». Η μετάνοια ἐπομένως εἶναι θεμελιωμένη στην ταπείνωση και η ταπείνωση — η Θεία και θαυμαστὴ ταπείνωση — εἶναι καρπὸς της και τέρμα της. «Φαρισαίου φύγωμεν ὑψηγορίαν », λέει το Κοντάκιον της ἡμέρας, «καὶ τελώνου μάθωμεν τό ταπεινῶν, στεναγμοῖς ». Βρισκόμαστε μπροστά στις «πύλες της μετάνοιας» και στην πιο ἐπιβλητικὴ στιγμή του Ὁρθρου της Κυριακῆς· ἀφὸν διαβαστεῖ το Ἀναστάσιμο Εὐαγγέλιο και ἀναγγελθεῖ η Ἀνάσταση του Χριστοῦ με το «Ἀνάστασιν Χριστοῦ θεασάμενοι...», ψάλλουμε για πρώτη φορά τα τροπάρια που θα μας συνοδεύουν σε ὅλη τη διάρκεια της Μεγάλης Σαρακοστῆς:

*Τῆς μετάνοιας ἄνοιξόν μοι πύλας Ζωοδότα, ὁρθρίζει γὰρ τὸ πνεύμά μου, πρὸς ναὸν τὸν ἅγιόν σου,  
ναὸν φέρον τοῦ σώματος, ὅλον ἐσπιλωμένον, ἀλλ' ὡς οἰκτίρων κάθαρων, ἐσπλαγγνῶ σου ἐλέει.*

*Τῆς σωτηρίας εὐθυνόν μοι τρίβους, Θεοτόκε, αἰσχραῖς γὰρ κατερρύπωσα, πῆν ψυχὴν ἁμαρτίαις,  
ὡς ῥαθύμως τὸν βίον μου, ὅλον ἐκδαπάνησας, ταῖς σαῖς πρεσβείαις ῥύσαι με, πάσης ἀκαθαρσίας.*

*Τὰ πλήθη τῶν πεπραγμένων μοι δεινῶν, ἐνναῶν ὁ τάλας, τρέμω πῆν φοβερὰν ἡμέραν τῆς κρίσεως,  
ἀλλὰ θαρρῶν εἰς τὸ ἔλεος τῆς ἐσπλαγγνίας σου, ὡς ὁ Δαυὶδ βοῶ σοί. Ἐλέησόν με ὁ Θεός, κατὰ τὸ  
μέγα σου ἔλεος.*

### 3. ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΞΟΡΙΑ (Κυριακή του Ασώτου)

Την τρίτη Κυριακή της προετοιμασίας μας για τη Μεγάλη Σαρακοστή διαβάζουμε την παραβολή του Ασώτου Υιού (Λουκ. 15, 11–32). Η παραβολή τούτη μαζί με τους ύμνους της ημέρας αυτής μας παρουσιάζουν τη μετάνοια σαν *επιστροφή του ανθρώπου από την εξορία*. Ο άσωτος γιος, λέει το Ευαγγέλιο, πήγε σε μια μακρινή χώρα και κει σπατάλησε ό,τι είχε και δεν είχε. Μια μακρινή χώρα! Είναι ο μοναδικός ορισμός της ανθρώπινης κατάστασης που θα πρέπει να αποδεχτούμε και να τον οικειοποιηθούμε καθώς αρχίζουμε την προσέγγισή μας στο Θεό. Ένας άνθρωπος που ποτέ δεν είχε αυτή την εμπειρία, έστω και για λίγο, που ποτέ δεν αισθάνθηκε ότι είναι εξόριστος από το Θεό και από την αληθινή ζωή, αυτός ποτέ δε θα καταλάβει τι ακριβώς είναι ο Χριστιανισμός. Και αυτός που νιώθει «σαν στο σπίτι του» σ' αυτόν τον κόσμο και στη ζωή του κόσμου τούτου, που έμεινε άτρωτος από τη νοσταλγία για μια άλλη πραγματικότητα, αυτός δε θα καταλάβει τι είναι μετάνοια.

Η μετάνοια συχνά ταυτίζεται με μια ψυχρή και «αντικειμενική» απαρίθμηση αμαρτιών και παραβάσεων, όπως μια πράξη «ομολογίας ενοχής» ύστερα από μια νόμιμη μήνυση. Η εξομολόγηση και η άφεση αμαρτιών θεωρούνται σαν να ήταν δικαστικής φύσεως. Αλλά παραβλέπεται κάτι πολύ ουσιαστικό χωρίς το οποίο ούτε η εξομολόγηση ούτε η άφεση έχει κάποιο πραγματικό νόημα ή κάποια δύναμη. Αυτό το «κάτι» είναι ακριβώς το αίσθημα της *αποξένωσης από το Θεό*, από τη μακαριότητα της κοινωνίας μαζί Του, από την αληθινή ζωή όπως τη δημιούργησε και μας την έδωσε Εκείνος. Αλήθεια, είναι πολύ εύκολο να εξομολογηθώ ότι δεν νήστεψα τις καθορισμένες για νηστεία μέρες, ή ότι παράλειψα την προσευχή μου ή ότι θύμωσα. Αλλά είναι εντελώς διαφορετικό πράγμα να παραδεχτώ ξαφνικά ότι έχω αμαυρώσει και έχω χάσει την πνευματική μου ομορφιά, ότι είμαι πολύ μακριά από το πραγματικό μου σπίτι, την αληθινή ζωή και ότι κάτι πολύτιμο και αγνό και όμορφο έχει ανέλπιστα καταστραφεί στη δομή της ύπαρξής μου. Παρ' όλα αυτά όμως, αυτό και μόνο αυτό, είναι μετάνοια και, επί πλέον, είναι μια βαθιά επιθυμία *επιστροφής*, επιθυμία να γυρίσω πίσω, να αποκτήσω ξανά το χαμένο σπίτι. Έλαβα από το Θεό θαυμαστά πλούτη: πρώτα απ' όλα τη ζωή και τη δυνατότητα να τη χαίρομαι, να την ομορφαίνω με νόημα, αγάπη και γνώση: ύστερα — με το Βάπτισμα — έλαβα τη νέα ζωή από τον ίδιο το Χριστό, τα δώρα του Αγίου Πνεύματος, την ειρήνη και τη χαρά της ουράνιας Βασιλείας. Έλαβα τη γνώση του Θεού και μέσα απ' αυτή, τη δυνατότητα να γνωρίσω καθετί και τη δύναμη να είμαι «τέκνον Θεού». Και όλα αυτά τα έχασα, τα χάνω καθημερινά, όχι μόνο με τις συγκεκριμένες «αμαρτίες» και τις «παραβάσεις» αλλά με την αμαρτία όλων των αμαρτιών: την απομάκρυνση της αγάπης μου από το Θεό, προτιμώντας την «μακρινή χώρα» από το όμορφο σπίτι του Πατέρα.

Η Εκκλησία όμως είναι εδώ παρούσα για να μου θυμίζει τι έχω εγκαταλείψει, τι έχω χάσει. Και καθώς μου τα υπενθυμίζει με το Κοντάκιο της ημέρας αυτής, *αναλογίζομαι* ότι: «Τῆς πατρῶας, δόξης σου, ἀποσκιρτήσας ἀφρόνως, ἐν κακοῖς ἐσκόρπισα, ὄν μοι παρέδωκας πλοῦτον, ὅθεν σοὶ τὴν τοῦ Ἀσώτου, φωνὴν κραυγάζω. Ἡμαρτον ἐνώπιόν σου Πάτερ οἰκτίρμον, δέξαι μὲ μετανοοῦντα, καὶ ποιήσόν με, ὡς ἓνα τῶν μισθίων σου.».

Και, καθώς *αναλογίζομαι*, βρίσκω μέσα μου την επιθυμία της επιστροφής και τη δύναμη να την πραγματοποιήσω: «ἀναστὰς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ ἐρῶ αὐτῷ· πάτερ, ἡμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου· οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου· ποιήσόν με ὡς ἓνα τῶν μισθίων σου». (Λουκά 15,18-19)

Θα πρέπει εδώ να αναφέρουμε ειδικά μια λειτουργική λεπτομέρεια της Κυριακής του Ασώτου. Στον Ὄρθρο, μετά τον γιορταστικό και χαρούμενο ψαλμό του Πολυελαίου, ψέλνουμε τον λυπηρό

και νοσταλγικό 136ο ψαλμό:

*Επί τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος ἐκεῖ ἐκαθίσαμεν καὶ ἐκλαύσαμεν ἐν τῷ μνησθῆναι ἡμᾶς τῆς  
Σιών... πῶς ἄσωμεν τὴν ᾠδὴν Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας; ἐὰν ἐπιλάθωμαί σου, Ἱερουσαλήμ,  
ἐπιλησθεῖή ἡ δεξιὰ μου· κολληθεῖή ἡ γλῶσσά μου τῷ λάρυγγί μου, ἐὰν μὴ σου μνησθῶ, ἐὰν μὴ  
προανατάξωμαι τὴν Ἱερουσαλήμ ὡς ἐν ἀρχῇ τῆς εὐφροσύνης μου.*

Εἶναι ο ψαλμός της εξορίας. Τον ἐψαλλαν οἱ Εβραῖοι κατὰ τὴ βαβυλώνια αἰχμαλωσία τους καθὼς σκέφτονταν τὴν ἱερὴ πόλιν τους, τὴν Ἱερουσαλήμ. Ἀπὸ τότε ο ψαλμός αὐτός ἐγένεο ο ψαλμός τοῦ ἀνθρώπου ποῦ συνειδητοποιεῖ τὴν ἀποξένωσή του ἀπὸ τὸ Θεό και συναισθανόμενος αὐτὴ τὴν εξορία γίνεται πάλιν ἄνθρωπος. Γίνεται ἐκεῖνος ποῦ ποτέ πια δε θα νιώσει βαθιὰ ἰκανοποίηση με τίποτε στὸν «πεπτωκότα» αὐτὸν κόσμος, γιατί ἀπὸ τὴ φύση και ἀπὸ τὴν κλήση του εἶναι ἕνας ἀναζητητῆς τοῦ Τέλους. Ο ψαλμός αὐτός θα ψαλεῖ δύο ἀκόμα φορές: τις δύο τελευταῖες Κυριακὲς πρὶν ἀπὸ τὴ Μεγάλὴ Σαρακοστή· και τὴν παρουσιάζει σαν ἕνα μακρινὸ ταξίδι, σαν μετάνοια, σαν ἐπιστροφή.

## 4. Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΚΡΙΣΗ (Κυριακή της Απόκρεω)

Η επόμενη Κυριακή ονομάζεται *Κυριακή της Απόκρεω* γιατί στη διάρκεια της εβδομάδας που ακολουθεί αρχίζει μια περιορισμένη νηστεία — «αποχή κρέατος» — όπως παραγγέλλουν τα λειτουργικά βιβλία. Αυτή η παραγγελία γίνεται κατανοητή μόνο μέσα στο φως όσων είπαμε παραπάνω για το νόημα της προετοιμασίας. Η Εκκλησία αρχίζει να μας «προσαρμόζει» στη μεγάλη προσπάθεια που θα απαιτήσει από μας επτά μέρες αργότερα. Σταδιακά μας βάζει στο μεγάλο αγώνα, γιατί γνωρίζει την ευπάθειά μας και προβλέπει την πνευματική μας αδυναμία.

Την παραμονή της Κυριακής της Απόκρεω η Εκκλησία μας καλεί σε μια παγκόσμια ανάμνηση όλων «των απ' αιώνας κοιμηθέντων ευσεβώς, επ' έλπίδι αναστάσεως, ζωής αιωνίου». Αυτή πραγματικά είναι η μεγάλη μέρα της Εκκλησίας κατά την οποία προσευχόμαστε για τα κοιμηθέντα μέλη της. Για να καταλάβουμε το νόημα που υπάρχει στη σχέση της Μεγάλης Σαρακοστής και της προσευχής για τους κοιμηθέντες θα πρέπει να θυμηθούμε ότι ο Χριστιανισμός είναι η θρησκεία της αγάπης. Ο Χριστός δεν άφησε στους μαθητές Του μια διδασκαλία ατομικής σωτηρίας, αλλά την «καινή εντολή» του «ἀγαπάτε ἀλλήλους» και πρόσθεσε: «ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἔστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις.» (Ιωάν. 13,35). Η αγάπη επομένως είναι το θεμέλιο και η ουσία της ζωής της Εκκλησίας η οποία, κατά τον Άγιο Ιγνάτιο Αντιοχείας, είναι «ενότητα πίστεως και αγάπης». Αμαρτία είναι πάντοτε η απουσία της αγάπης, και επομένως είναι ο χωρισμός, η απομόνωση, ο πόλεμος όλων εναντίον όλων. Η νέα ζωή που μας έδωσε ο Χριστός και που μεταβιβάζεται σε μας διά της Εκκλησίας είναι πάνω απ' όλα μια ζωή συνδιαλλαγής, «συναγωγής εις ενότητα όλων των διεσκορπισμένων», η αποκατάσταση της θραυσμένης από την αμαρτία αγάπης.

Αλλά πώς είναι δυνατό ν' αρχίσουμε ποτέ την επιστροφή μας στο Θεό και τη συμφιλίωσή μας μ' Αυτόν, αν από μέσα μας δεν ξαναγυρίσουμε στη μοναδική καινή εντολή της αγάπης; Η προσευχή για τους «κεκοιμημένους» είναι μια βασική έκφραση της Εκκλησίας σαν αγάπης. Ζητάμε από το Θεό να θυμηθεί αυτούς που και μεις θυμόμαστε και τους θυμόμαστε ακριβώς γιατί τους αγαπάμε. Προσευχόμενοι γι' αυτούς τους συναντάμε «εν Χριστώ» ο οποίος «Αγάπη εστίν» και που — ακριβώς επειδή είναι Αγάπη — ξεπερνάει το θάνατο που είναι η τελική νίκη του χωρισμού και της έλλειψης της αγάπης. Μέσα στο Χριστό δεν υπάρχουν ζωντανοί και πεθαμένοι γιατί όλοι είναι «ζώντες εν Αυτό». Αυτός είναι η Ζωή και αυτή η Ζωή είναι το φως του ανθρώπου. Αγαπώντας το Χριστό αγαπάμε όλους εκείνους που βρίσκονται εν Αυτό. Αγαπώντας αυτούς που είναι εν Αυτό, αγαπάμε το Χριστό. Αυτός είναι ο Κανόνας της Εκκλησίας, που φανερώνεται με τις προσευχές που κάνει για τους κοιμηθέντες. Πραγματικά η «εν Χριστώ» αγάπη μας είναι εκείνη που τους διατηρεί πάντα ζωντανούς γιατί τους διατηρεί «εν Χριστώ». Πόσο αλήθεια, λανθασμένοι — απελπιστικά λανθασμένοι — είναι όσοι από τους δυτικούς χριστιανούς ή έχουν περιορίσει τις προσευχές τους για τους κοιμηθέντες σε ένα νομικό δόγμα «περι αμοιβών» και «ικανοποίησεως», ή τις αρνούνται σαν άχρηστες. Η μεγάλη αγρυπνία «υπέρ των Κεκοιμημένων» το Σάββατο πριν από την Κυριακή της Απόκρεω είναι ένας τύπος ακολουθίας για την ανάμνηση των «προαπελθόντων» που επαναλαμβάνεται το δεύτερο, τρίτο και τέταρτο Σάββατο της Μεγάλης Σαρακοστής.

Είναι η αγάπη και πάλι που αποτελεί το θέμα της Κυριακής της Απόκρεω. Ευαγγελικό ανάγνωσμα της μέρας είναι η παραβολή του Χριστού για την Τελευταία Κρίση (Ματθ. 25, 31-46). Όταν ο Χριστός θα έρθει να μας κρίνει ποιο θα είναι το κριτήριο Του; Η παραβολή μας δίνει την απάντηση: η αγάπη — όχι ένα απλό ανθρωπιστικό ενδιαφέρον για μια αφηρημένη δικαιοσύνη και για κάποιους, ανώνυμους «φτωχούς», αλλά η συγκεκριμένη και προσωπική αγάπη για τον άνθρωπο, για κάθε ανθρώπινο πρόσωπο με το οποίο ο Θεός με φέρνει σε επαφή στη ζωή μου. Αυτή η διάκριση είναι πολύ σημαντική γιατί σήμερα όλο και περισσότεροι χριστιανοί έχουν την



τάση να ταυτίζουν τη χριστιανική αγάπη με τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές φροντίδες. Με άλλα λόγια, έχουν την τάση να μετατοπίζουν το ενδιαφέρον από το μοναδικό πρόσωπο και το μοναδικά προσωπικό προορισμό του στις ανώνυμες οντότητες όπως είναι οι «τάξεις» οι «φυλές» κ.λ.π. Όχι ότι αυτές οι φροντίδες είναι λανθασμένες. Είναι φανερό ότι οι χριστιανοί μέσα στην πορεία της ζωής τους, μέσα στις ευθύνες τους σαν πολίτες, σαν επαγγελματίες κ.λ.π., καλούνται να φροντίζουν, όσο οι δυνατότητες και η κατανόηση τους επιτρέπουν περισσότερο, για μια δίκαιη, σταθερή και γενικά πιο ανθρώπινη κοινωνία. Όλα αυτά, σίγουρα, προέρχονται από τη χριστιανική αγάπη. Αλλά η χριστιανική αγάπη, αυτή καθαυτή είναι κάτι διαφορετικό και αυτή η διαφορά θα γίνει κατανοητή και θα διαφυλαχθεί αν η Εκκλησία διατηρήσει τη μοναδική αποστολή της και δε γίνει μια συνηθισμένη «κοινωνική υπηρεσία» που ασφαλώς δεν είναι στη φύση της.

Η χριστιανική αγάπη είναι η «δυνατή αδυνατότητα» να βλέπω το Χριστό στο πρόσωπο κάθε ανθρώπου, οποιοσδήποτε κι αν είναι αυτός, και τον οποίο ο Θεός, μέσα στο αιώνιο και μυστηριώδες σχέδιό Του, έχει αποφασίσει να φέρει μέσα στη ζωή μου έστω και για λίγες στιγμές· να τον φέρει κοντά μου όχι σαν μια ευκαιρία για «καλή πράξη» ή για εξάσκηση της φιλανθρωπίας μου, αλλά σαν αρχή μιας αδιάκοπης συντροφιάς μέσα στον ίδιο το Θεό.

Αληθινά τι άλλο είναι αγάπη παρά αυτή η μυστηριώδης δύναμη που ξεπερνάει το τυχαίο και το εξωτερικό στον «άλλο» — ξεπερνάει δηλαδή την εξωτερική του εμφάνιση, την κοινωνική του θέση, την εθνική του καταγωγή, τη διανοητική του ικανότητα — και φτάνει στην ψυχή του, τη μοναδική και μοναδικά προσωπική «ρίζα» της ανθρώπινης ύπαρξης, το αληθινό κομμάτι του Θεού μέσα του; Αν ο Θεός αγαπάει κάθε άνθρωπο είναι ακριβώς γιατί Αυτός μόνο γνωρίζει τον ατίμητο και απόλυτα μοναδικό θησαυρό, την «ψυχή» ή το «πρόσωπο», που έδωσε στον κάθε άνθρωπο. Η χριστιανική αγάπη λοιπόν είναι η συμμετοχή σ' αυτή τη θεϊκή γνώση, είναι το δώρο αυτής της θεϊκής αγάπης. Δεν υπάρχει «απρόσωπη» αγάπη γιατί αγάπη είναι η υπέροχη ανακάλυψη του «προσώπου» στον «άνθρωπο», η ανακάλυψη του συγκεκριμένου και μοναδικού προσώπου μέσα στο σύνολο γενικά. Είναι η ανακάλυψη σε κάθε άνθρωπο αυτού που τον κάνει «αξιαγάπητο» και που είναι δοσμένο από το Θεό.

Από αυτή την άποψη η χριστιανική αγάπη είναι μερικές φορές το αντίθετο από την «κοινωνική δραστηριότητα» με την οποία συχνά σήμερα ταυτίζεται ο Χριστιανισμός. Για έναν άνθρωπο με κοινωνική δραστηριότητα το αντικείμενο της αγάπης δεν είναι το «πρόσωπο» αλλά ο «άνθρωπος», μια δηλαδή αφηρημένη μονάδα μιας, όχι λιγότερο, αφηρημένης «ανθρωπότητας». Αλλά για το Χριστιανισμό, ο άνθρωπος είναι «αξιαγάπητος» ακριβώς γιατί είναι πρόσωπο. Εκεί το πρόσωπο χάνεται μέσα στον άνθρωπο· εδώ ως άνθρωπος θεωρείται μόνο το πρόσωπο. Ο «κοινωνικός εργάτης» δεν ενδιαφέρεται για τα συγκεκριμένα πρόσωπα και άνετα τα θυσιάζει για το «γενικό συμφέρον». Ο Χριστιανισμός μπορεί να φαίνεται ότι είναι — και σε μερικές περιπτώσεις πραγματικά είναι — μάλλον διστακτικός γι' αυτή την αόριστη «ανθρωπότητα», αλλά διαπράττει θανάσιμη αμαρτία εναντίον του εαυτού του κάθε φορά που αδιαφορεί και δεν αγαπάει το συγκεκριμένο πρόσωπο. Η κοινωνική δραστηριότητα είναι πάντοτε «φουτουριστική» στην προσέγγισή της. Ενεργεί πάντα στο όνομα της δικαιοσύνης, του νόμου, της ευτυχίας που πρόκειται να έρθει, να κερδηθεί. Ο Χριστιανισμός ελάχιστα ενδιαφέρεται γι' αυτό το προβληματικό μέλλον αλλά βάζει όλη την έμφαση στο τώρα, που είναι ο μόνος αποφασιστικός χρόνος για αγάπη. Οι δυο αυτές στάσεις δεν αποκλείουν η μια την άλλη αλλά δεν πρέπει να συγχέονται. Οι χριστιανοί βεβαίως, έχουν ευθύνες απέναντι «στον κόσμο τούτο» και πρέπει να τις εκπληρώσουν. Ακριβώς αυτή είναι η περιοχή της «κοινωνικής δραστηριότητας» που ανήκει εντελώς στον «κόσμο τούτο». Οπωσδήποτε όμως η χριστιανική αγάπη σκοπεύει πέρα από τον «κόσμο τούτο». Είναι αυτή η ίδια μια ακτίνα, μια εκδήλωση της Βασιλείας του Θεού· υπερβαίνει και συντρίβει όλους τους περιορισμούς, όλες τις «συνθήκες» του κόσμου τούτου διότι το κίνητρό της, ο σκοπός της καθώς και η ολοκλήρωσή της είναι στο Θεό. Και ξέρουμε ότι ακόμα, και σ'

αυτόν τον κόσμο που «εν τω πονηρώ κείται» η μόνη νίκη που διαρκεί και μεταμορφώνει είναι η νίκη της αγάπης. Η πραγματική αποστολή της Εκκλησίας είναι να υπενθυμίζει στον άνθρωπο την προσωπική του αγάπη και την κλήση του, που είναι να πλημμυρίσει τον αμαρτωλό κόσμο μ' αυτή την αγάπη.

Η παραβολή για την Τελευταία Κρίση αναφέρεται στη χριστιανική αγάπη. Δεν είμαστε όλοι καλεσμένοι να δουλέψουμε για την «ανθρωπότητα», όμως ο καθένας μας έχει λάβει το δώρο και τη χάρη της αγάπης του Χριστού. Ξέρουμε ότι όλοι οι άνθρωποι τελικά έχουν ανάγκη απ' αυτή την προσωπική αγάπη, έχουν ανάγκη να τους αναγνωρίζεται δηλαδή η μοναδικότητα της ψυχής τους στην οποία αντανακλάται όλη η ομορφιά της δημιουργίας μ' ένα ξεχωριστό τρόπο. Ξέρουμε ακόμα ότι οι άνθρωποι βρίσκονται «εν φυλακή», είναι «πεινώντες και διψώντες» ακριβώς γιατί τους λείπει αυτή η προσωπική αγάπη. Τέλος ξέρουμε ότι όσο στενά και περιορισμένα και αν είναι τα πλαίσια της προσωπικής μας ύπαρξης ο καθένας από μας δημιουργήθηκε υπεύθυνος για μια μικρή θέση στη Βασιλεία του Θεού, και έγινε υπεύθυνος εξαιτίας αυτού του δώρου της αγάπης του Χριστού. Έτσι είτε έχουμε είτε δεν έχουμε αποδεχτεί αυτή την ευθύνη, είτε αγαπήσαμε είτε αρνηθήκαμε την αγάπη, πρόκειται να κριθούμε. Γιατί «ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε» (Ματθ. 25,40).

## 5. ΣΥΓΓΝΩΜΗ (Κυριακή της Τυροφάγου)

Φτάσαμε πια στις τελευταίες μέρες πριν από τη Μεγάλη Σαρακοστή. Ήδη κατά την εβδομάδα της Απόκρεω που είναι πριν από την Κυριακή της Συγγνώμης, δύο μέρες — η Τετάρτη και η Παρασκευή — ξεχωρίστηκαν να ανήκουν στη Σαρακοστή. Η Θεία Λειτουργία δεν τελέστηκε και η όλη τυπική διάταξη στις ακολουθίες έχει πάρει τα λειτουργικά χαρακτηριστικά της Μεγάλης Σαρακοστής. Στον Εσπερινό της Τετάρτης χαιρετίζουμε τη Μεγάλη Σαρακοστή με τούτο τον ωραιότατο ύμνο:

*Ανέτειλε τὸ ἔαρ τῆς νηστείας,  
καὶ τὸ ἄνθος τῆς μετανοίας·  
ἀγίνωμεν οὖν ἐαυτοὺς ἀδελφοί,  
ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ,  
τῶ φωτοδότῃ ψάλλοντες, εἰπώμεν·  
Δόξα σοί, μόνη φιλόνηρωπε.*

Κατόπιν, το Σάββατο της Τυροφάγου η Εκκλησία μας «ποιεῖ μνεῖαν πάντων των εν ασκήσει λαμπάντων αγίων ανδρών τε και γυναικῶν». Οι ἅγιοι εἶναι τα πρότυπα που θ' ακολουθήσουμε, οι οδηγοί στη δύσκολη τέχνη της νηστείας και της μετάνοιας. Στον αγώνα που πρόκειται ν' αρχίσουμε δεν είμαστε μόνοι:

*Δεῦτε ἅπαντες πιστοί, τὰς τῶν ὁσίων Πατέρων, χορείας ὑμνήσωμεν, Ἀνώγιον τὸν Κορυφαῖον, τὸν φαεινὸν Εὐθύμιον, καὶ ἕκαστον, καὶ πάντας ὁμοῦ, καὶ τούτων ὡσπερ Παράδεισον, ἄλλον τρυφῆς, τὰς πολιτείας νοητῶς διεξερχόμενοι, τερπνῶς ἀνακράξωμεν...*

Ἐχουμε βοηθούς και παραδείγματα:

*Τῶν Μοναστῶν τὰ πλήθη, τοὺς καθηγητὰς ἡν τιμῶμεν, Πατέρες ὄσιοι, δι' ὑμῶν γὰρ τρίβον, τὴν ὄντως εὐθεῖαν πορεύεσθαι ἔγνωμεν, μακάριοι ἐστὲ τῶ Χριστῶ δουλεύσαντες...*

Τελικά ἐρχεται η τελευταία μέρα, που συνήθως, την ονομάζουμε Κυριακή της συγγνώμης, αλλά ἔχει και ἓνα ἄλλο λειτουργικό ὄνομα που θα πρέπει να θυμόμαστε: «της ἀπό του Παραδείσου της τρυφῆς ἐξορίας του Πρωτόπλαστου Ἀδάμ». Το ὄνομα αὐτό συνοψίζει ουσιαστικά την πλήρη προπαρασκευὴ για τη Μεγάλη Σαρακοστή. Ξέρουμε ὅτι ο ἄνθρωπος πλάστηκε για να ζει στον Παράδεισο, για τη γνώση του Θεοῦ και την κοινωνία μαζί Του. Η αμαρτία του ὅμως τον απομάκρυνε ἀπὸ την εὐλογημένη ζωὴ και ἔτσι η ὑπαρξὴ του στη γη εἶναι μια ἐξορία. Ο Χριστός, ο Σωτήρας του κόσμου, ἀνοίγει την πόρτα του Παραδείσου στον καθένα που Τον ακολουθεῖ, και η Εκκλησία με το να μας ἀποκαλύπτει την ομορφιά της Βασιλείας, κάνει τη ζωὴ μας μια προσκυνηματικὴ πορεία προς την οὐράνια πατρικὴ γη. Ἐτσι, ἀρχίζοντας τη Μεγάλη Σαρακοστή εἴμαστε σαν τον Ἀδὰμ:

*Ἐπειὸς οὐκ ἔστιν ἡμεῖς ἐκ τῆς οὐρανόθεν ἀποσταλέντων ἀγγέλων ἀποστολῆς, ἀλλὰ ἐκ τῆς οὐρανόθεν ἀποσταλέντων ἀγγέλων ἀποστολῆς, ἀλλὰ ἐκ τῆς οὐρανόθεν ἀποσταλέντων ἀγγέλων ἀποστολῆς...*

Θ ἂ ᾠ 3>Ε<σφ b3>σ<σ- ᾠ Εφ υφ ἰ- θ w3f α.ε ε ε>Εε b3>σ Θ <ε Εε b3>σ-  
 ἂ εε σφ <σ>σ-θ οθ λb3>σ-σ ἰωψ Ε >>3bε <σ>σ σφ σφ,χ ἰ- ε εε b3>σ>Εε υφ σφ  
 πῆ εε <<ε υθ

Η Μεγάλη Σαρακοστή είναι η απελευθέρωσή μας από τη σκλαβιά της αμαρτίας, από τη φυλακή του «κόσμου τούτου». Και το ευαγγελικό ανάγνωσμα αυτής της Κυριακής (Ματθ. 6, 14–21) θέτει τους όρους για μια τέτοια απελευθέρωση. Πρώτος όρος είναι η νηστεία — η άρνηση δηλαδή να δεχτούμε τις επιθυμίες και τις ανάγκες της «πεπτωκυίας» φύσης μας σαν ομαλές, η προσπάθεια να ελευθερωθούμε από τη δικτατορία της σάρκας και της ύλης πάνω στο πνεύμα. Για να είναι αποτελεσματική η νηστεία μας δεν πρέπει να είναι υποκριτική, δηλαδή «προς το θεαθήναι». Να μη φαινόμαστε «τοίς ανθρώποις νηστεύοντες», αλλά τω Πατρί ημών τω εν τω κρυπτῷ». Δεύτερος όρος είναι η συγγνώμη. «Ἐάν γὰρ ἀφήτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος», (Ματθ. 6,14). Ο θρίαμβος της αμαρτίας, το κύριο σημάδι του ρόλου της πάνω στον κόσμο, είναι η διαίρεση, η αντίθεση, ο χωρισμός, το μίσος. Ἐτσι το πρώτο σπάσιμο σ' αυτό το φρούριο της αμαρτίας είναι η συγχωρητικότητα: η επιστροφή στην ενότητα, στην σύμπνοια, στην αγάπη. Το να συγχωρήσω κάποιον σημαίνει να βάζω ανάμεσα σε μένα και στον «εχθρό» μου την ακτινοβόλα συγχώρεση του ίδιου του Θεού. Το να συγχωρήσω είναι να αγνοήσω το απελπιστικό αδιέξοδο στις ανθρώπινες σχέσεις και να το αναφέρω στο Χριστό. Συγχώρεση πραγματικά είναι ένα πέραςμα της Βασιλείας του Θεού μέσα στον αμαρτωλό και «πεπτωκότα» κόσμο.

Ουσιαστικά η Μεγάλη Σαρακοστή αρχίζει με τον Εσπερινό τούτης της Κυριακής. Αυτή η μοναδική σε βάθος και ωραιότητα ακολουθία έχει δυστυχώς εκλείψει από αρκετές εκκλησίες, Όμως παρ' όλα αυτά τίποτε άλλο δεν αποκαλύπτει καλύτερα το χαρακτηριστικό τόνο της Μεγάλης Σαρακοστής στην Ορθόδοξη Εκκλησία και πουθενά αλλού δε διακηρύσσεται τόσο καλά η έντονη πρόσκληση στον άνθρωπο. Η ακολουθία αρχίζει με τον κατανυκτικό εσπερινό όπου ο ιερέας είναι ντυμένος με λαμπερά άμφια. Τα κατανυκτικά στιχηρά που λέγονται ύστερα από τον ψαλμό «Κύριε εκέκραξα προς Σε...» αναγγέλουν τον ερχομό της Μεγάλης Σαρακοστής και, πέρα απ' αυτή, τον ερχομό του Πάσχα!

*Τον της Νηστείας καιρόν, φαιδρώς απαρξώμεθα, προς αγώνας πνευματικούς εαυτούς υποβάλλοντες· αγνίσωμεν την ψυχήν, την σάρκαν καθάρωμεν· νηστεύσωμεν ὡσπερ εν τοις βρώμασιν εκ παντός πάθους, τας αρετάς τρυφώντες του Πνεύματος· εν αις διατελούντες πόθω, αξιωθείμεν πάντες, κατιδεῖν το πάνσεπτον πάθος Χριστού του Θεού, και το άγιον Πάσχα, πνευματικῶς εναγαλλιῶμενοι.*

Κατόπιν γίνεται η είσοδος του Ευαγγελίου με τον εσπερινό ύμνο: «φως ιλαρόν αγίας δόξης...». Ο ιερέας τώρα προχωρεί προς την Ωραία Πύλη για ν' αναφωνήσει το εσπερινό Προκειμένο που πάντοτε αναγγέλλει το τέλος της μιας και την αρχή της άλλης μέρας. Το Μέγα προκειμένο αυτής της ημέρας αναγγέλλει την αρχή της Μεγάλης Σαρακοστής.

*Μη αποστρέψης το πρόσωπό σου από του παιδός σου, ότι θλίβομαι· ταχύ επάκουσόν μου· πρόσχες τη ψυχή μου, και λύτρωσαι αυτήν.*

Ακούστε τη θαυμάσια μελωδία του στίχου τούτου, αυτή την κραυγή που ξαφνικά γεμίζει την εκκλησία «... ότι θλίβομαι!» — και θα καταλάβετε το σημείο από το οποίο ξεκινάει η Μεγάλη Σαρακοστή: το μυστηριώδες μίγμα της ελπίδας με την απογοήτευση, του φωτός με το σκοτάδι. Η όλη προετοιμασία έφτασε πια στο τέλος. Στέκομαι μπροστά στο Θεό, μπροστά στη δόξα και στην ομορφιά της Βασιλείας Του. Συνειδητοποιώ ότι ανήκω σ' αυτή, ότι δεν έχω άλλη κατοικία, ούτε άλλη χαρά, ούτε άλλο σκοπό. Συναισθάνομαι ακόμα ότι είμαι εξόριστος από αυτή μέσα στο

σκοτάδι και στη λύπη της αμαρτίας γι' αυτό «θλίβομαι»! Τελικά παραδέχομαι ότι μόνο ο Θεός μπορεί να με βοηθήσει σ' αυτή τη θλίψη, ότι μόνον σ' Αυτόν μπορώ να πω «πρόσχες τη ψυχή μου». Μετάνοια πάνω απ' όλα, είναι το απελπισμένο κάλεσμα για τη θεία βοήθεια.

Πέντε φορές επαναλαμβάνουμε αυτό το *Προκείμενο*. Και τότε να! η Μεγάλη Σαρακοστή αρχίζει. Τα φωτεινά χρωματιστά άμφια και καλύμματα του ναού αλλάζουν· τα φώτα σβήνουν. Όταν ο ιερέας εκφωνεί τις αιτήσεις, ο χορός απαντάει με το «Κύριε έλεησον» την κατ' εξοχήν σαρακοστιανή απάντηση, Για πρώτη φορά διαβάζεται η προσευχή του Αγίου Εφραίμ που συνοδεύεται από μετάνοιες. Στο τέλος της ακολουθίας όλοι οι πιστοί πλησιάζουν τον ιερέα και ο ένας τον άλλο, ζητώντας την αμοιβαία συγχώρεση. Αλλά καθώς γίνεται αυτή η ιεροτελεστία της συμφιλίωσης, καθώς η Μεγάλη Σαρακοστή εγκαινιάζεται μ' αυτή την κίνηση της αγάπης, της ενότητας και της αδελφосύνης, ο χορός ψάλλει πασχαλινούς ύμνους. Πρόκειται τώρα πια να περιπλανηθούμε σαράντα ολόκληρες μέρες στην έρημο της Μεγάλης Σαρακοστής. Όμως από τώρα βλέπουμε να λάμπει στο τέλος το φως της Ανάστασης, το φως της Βασιλείας του Θεού.

**Κεφάλαιο 2**  
**Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΣΑΡΑΚΟΣΤΗ**

## 1. «ΧΑΡΜΟΛΥΠΗ»

Για πολλούς, αν όχι για τους περισσότερους από τους ορθόδοξους χριστιανούς, η Μεγάλη Σαρακοστή αποτελείται από έναν περιορισμένο αριθμό από τυπικούς κανόνες και διατάξεις όπου κυρίως επικρατεί το αρνητικό στοιχείο, όπως είναι: αποχή από ορισμένα φαγητά, απαγόρευση της ψυχαγωγίας, του χορού και ίσως κάθε θεάματος. Σε τέτοιο δε βαθμό είναι η αποξένωσή μας από το πραγματικό πνεύμα της Εκκλησίας ώστε μας είναι σχεδόν αδύνατο να καταλάβουμε ότι υπάρχει «κάτι άλλο» στη Μεγάλη Σαρακοστή — κάτι χωρίς το οποίο όλες αυτές οι διατάξεις χάνουν πολύ από το νόημά τους. Αυτό το «κάτι άλλο» μπορούμε θαυμάσια να το περιγράψουμε σαν μια «ατμόσφαιρα», σαν ένα «κλίμα» μέσα στο οποίο μπαίνει κανείς, και πάνω απ' όλα σαν μια κατάσταση του νου, της ψυχής και του πνεύματος η οποία για επτά εβδομάδες διαπερνά ολόκληρη τη ζωή μας. Ας τονίσουμε ακόμα μια φορά ότι ο σκοπός της Μεγάλης Σαρακοστής δεν είναι να μας επιβάλει πειστικά μερικές τυπικές υποχρεώσεις, αλλά να «μαλακώσει» την καρδιά μας τόσο ώστε να μπορεί ν' ανοιχτεί στις πραγματικότητες του πνεύματος, ν' αποκτήσει την εμπειρία της κρυμμένης «δίψας και πείνας» για επικοινωνία με το Θεό.

Αυτή η «ατμόσφαιρα» της Μεγάλης Σαρακοστής, αυτή η ανεπανάληπτη «κατάσταση του νου» δημιουργείται βασικά με τη λατρεία, με τις ποικίλες εναλλαγές που παρουσιάζονται στη λειτουργική ζωή αυτής της περιόδου<sup>4</sup>. Θεωρούμενες κάθε μια χωριστά αυτές οι εναλλαγές μπορεί να μας φανούν σαν ακατανόητες ρουμπρίκες (τυπικές διατάξεις), σαν επίσημοι κανονισμοί που εξωτερικά φαίνονται προσκολλημένοι στον τύπο αλλά αν τις εξετάσουμε σαν σύνολο μάς αποκαλύπτουν και μας μεταδίδουν το πνεύμα της Μεγάλης Σαρακοστής: μας κάνουν να δούμε, να νιώσουμε και να βιώσουμε τη «χαρμολύπη» που είναι το πραγματικό μήνυμα και το δώρο της Μεγάλης Σαρακοστής. Μπορεί κανείς να πει, χωρίς να υπερβάλλει, ότι οι πνευματικοί πατέρες και οι ιεροί υμνογράφοι, που συνέθεσαν τους ύμνους του Τριωδίου και οι οποίοι λίγο λίγο οργάνωσαν τη γενική δομή για όλες τις ακολουθίες της Μεγάλης Σαρακοστής, οι οποίοι στόλισαν τη λειτουργία των Προηγιασμένων Δώρων με μια ειδική ομορφιά που τόσο της ταιριάζει, διαθέτουν μια θαυμαστή κατανόηση της ανθρώπινης ψυχής. Αυτοί πραγματικά ήξεραν την τέχνη της μετάνοιας και, κάθε χρόνο στη διάρκεια της Μεγάλης Σαρακοστής, κάνουν αυτή την τέχνη προσιτή σε όποιον από μας έχει αυτιά για ν' ακούει και μάτια για να βλέπει.

Είπαμε ότι η γενική εντύπωση είναι αυτό που λέμε «χαρμολύπη». Όταν κάποιος, έστω και αν έχει περιορισμένες γνώσεις για τη λατρεία, μπει στην Εκκλησία όσο διαρκούν οι ακολουθίες της Μεγάλης Σαρακοστής, σχεδόν αμέσως — είμαι βέβαιος — θα καταλάβει αυτή την κάπως αντιφατική έκφραση. Από τη μια μεριά, μια κάποια ήρεμη θλίψη διαποτίζει την ακολουθία: τα άμφια είναι σκούρα, οι ακολουθίες διαρκούν περισσότερο απ' ό,τι συνήθως και είναι πιο μονότονες, σχεδόν δεν υπάρχει κίνηση. Τα αναγνώσματα και οι ψαλμοί εναλλάσσονται, αλλά παρ' όλα αυτά φαίνεται σαν να μη «συμβαίνει» τίποτε: Σε τακτά διαστήματα ο ιερέας βγαίνει από το ιερό και λέει πάντοτε την ίδια σύντομη ευχή και όλο το εκκλησίασμα συνοδεύει κάθε αίτηση αυτής της προσευχής με μετάνοιες. Έτσι για αρκετή ώρα στεκόμαστε σ' αυτή τη μονοτονία, σ' αυτή την ήρεμη θλίψη.

Αλλά κατόπιν αρχίζουμε να νιώθουμε ότι ακριβώς αυτή η παράταση και η μονοτονία μας χρειάζεται αν θέλουμε ν' αποκτήσουμε εμπειρία από την κρυμμένη, και κατ' αρχήν απαρατήρητη «επίδραση» της ακολουθίας. Σιγά σιγά αρχίζουμε να καταλαβαίνουμε ή μάλλον να αισθανόμαστε ότι αυτή η θλίψη στην πραγματικότητα είναι «ευθυμία» ότι μια μυστηριώδης μεταμόρφωση πρόκειται να συμβεί μέσα μας. Είναι σαν να φτάνουμε σ' ένα μέρος όπου οι θόρυβοι και οι αναστατώσεις της ζωής του δρόμου και όλων όσων συνήθως γεμίζουν τις μέρες ακόμα και τις νύχτες μας, δεν έχουν δικαίωμα εισόδου, σ' ένα μέρος όπου αυτά δεν έχουν καμιά δύναμη. Όλα όσα μας φαίνονται υπερβολικά σημαντικά ώστε να γεμίζουν το μυαλό μας, όλη



αυτή η κατάσταση αγωνίας που μας έγινε ουσιαστικά δεύτερη φύση, εξαφανίζονται και αρχίζουμε να νιώθουμε ελεύθεροι, ανάλαφροι και ευτυχισμένοι. Δεν είναι η θορυβώδης και επιφανειακή ευτυχία που πηγαινοέρχεται είκοσι φορές τη μέρα και είναι πολύ εύθραυστη και φευγαλέα, αλλά είναι η βαθιά ευτυχία που έρχεται όχι από μια συγκεκριμένη και ειδική αιτία αλλά από την ψυχή μας που έχει, σύμφωνα με τα λόγια του Dostoyevsky, «αγγίζει έναν άλλο κόσμο». Και αυτό που άγγιξε είναι καμωμένο από φως, ειρήνη και χαρά, από μια ανέκφραστη εμπιστοσύνη. Καταλαβαίνουμε λοιπόν γιατί οι ακολουθίες πρέπει να έχουν μεγάλη χρονική διάρκεια και να είναι κάπως μονότονες. Καταλαβαίνουμε ότι, απλούστατα, είναι αδύνατο να περάσουμε από μια συνηθισμένη κατάσταση του νου, καμωμένη σχεδόν αποκλειστικά από αναστατώσεις, συνωστισμό και φροντίδες, και να φτάσουμε σ' αυτή τη νέα κατάσταση χωρίς πρώτα να ηρεμήσουμε και χωρίς να αποκαταστήσουμε μέσα μας ένα βαθμό εσωτερικής σταθερότητας. Να γιατί εκείνοι που βλέπουν τις ακολουθίες της Εκκλησίας μόνο στα πλαίσια των «υποχρεώσεων» και που πάντοτε ρωτούν για το λιγότερο δυνατό («πόσο συχνά πρέπει να πάμε στην Εκκλησία; Κάθε πότε πρέπει να προσευχόμαστε;») δεν μπορούν ποτέ να καταλάβουν την αληθινή φύση της λατρείας, η οποία έχει σκοπό να μας μεταφέρει σ' ένα διαφορετικό κόσμο — στον κόσμο της Παρουσίας του Θεού! — Εκεί όμως μας μεταφέρει σιγά σιγά γιατί η πεσμένη μας φύση έχει χάσει την ικανότητα να μπαίνει στον κόσμο αυτό φυσικά.

Έτσι, όσο βιώνουμε αυτή τη μυστηριώδη ελευθερία, όσο γινόμαστε «ανάλαφροι και ειρηνικοί», η μονοτονία και η θλίψη των ακολουθιών αποκτούν μια καινούργια σημασία, μεταμορφώνονται. Μια εσωτερική ομορφιά τις φωτίζει σαν την πρωινή ηλιαχτίδα που, ενώ ακόμα στην κοιλάδα είναι σκοτάδι, στις βουνοκορφές αρχίζει να φωτίζει. Αυτό το «φως» και η κρυφή χαρά έρχονται από τα επαναλαμβανόμενα «αλληλούια»<sup>5</sup>, από ολόκληρη τη μουσική απόχρωση της λατρείας της Μεγάλης Σαρακοστής. Αυτό που στην αρχή παρουσιάστηκε σαν μονοτονία τώρα αποκαλύπτεται σαν ειρήνη· ό,τι ακουγόταν σαν θλίψη βιώνεται τώρα σαν την εντελώς πρώτη κίνηση της ψυχής να ξαναβρεί το χαμένο βάθος της. Γι' αυτό και ο πρώτος στίχος του «αλληλούια» διακηρύττει κάθε πρωί στη διάρκεια της Σαρακοστής: «εκ νυκτός ορθρίζει το πνεύμα μου προς σε, ο Θεός, διότι φως τα προστάγματά σου επί της γης».

«Χαρμολύπη» λοιπόν είναι: η θλίψη για την εξορία μου, για την καταστροφή που έχω κάνει στη ζωή μου· είναι η χαρά για την παρουσία του Θεού και τη συγγνώμη Του, η χαρά για την ξαναγεννημένη επιθυμία για το Θεό, η ειρήνη από την επιστροφή στο σπίτι. Αυτή ακριβώς είναι η ατμόσφαιρα της λατρείας στην περίοδο της Μεγάλης Σαρακοστής. Τέτοια είναι η πρώτη και γενική επίδρασή της στην ψυχή μου.

## 2. Η ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΦΡΑΙΜ ΤΟΥ ΣΥΡΟΥ

Ανάμεσα σ' όλες τις προσευχές και τους ύμνους της Μεγάλης Σαρακοστής μια σύντομη προσευχή μπορεί να ονομαστεί η προσευχή της Μεγάλης Σαρακοστής. Η Παράδοση την αποδίδει σε έναν από τους μεγάλους δασκάλους της πνευματικής ζωής, τον Άγιο Εφραίμ το Σύρο. Να το κείμενο της προσευχής:

*Κύριε και Δέσποτα τῆς ζωῆς μου, πνεῦμα ἀργίας, περιεργίας<sup>1</sup>, φιλαρχίας, καὶ ἀργολογίας, μὴ μοὶ δῶς.*

*Πνεῦμα δὲ σωφροσύνης, ταπεινοφροσύνης, ὑπομονῆς, καὶ ἀγάπης χάρισαί μοι τῷ σῶ δούλω.*

*Ναὶ Κύριε Βασιλεῦ, δώρησαί μοι τοῦ ὄραν τὰ ἐμὰ πταίσματα, καὶ μὴ κατακρίνειν τὸν ἀδελφόν μου, ὅτι εὐλογητὸς εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.*

Τούτη η προσευχή λέγεται δύο φορές στο τέλος κάθε ακολουθίας της Μεγάλης Σαρακοστής από τη Δευτέρα ως την Παρασκευή (δεν τη λέμε το Σάββατο και την Κυριακή, όπως θα δούμε και πιο κάτω, γιατί οι ακολουθίες αυτές τις δύο μέρες δεν έχουν το τυπικό της Σαρακοστής). Την πρώτη φορά λέγοντας την προσευχή κάνουμε μια μετάνοια σε κάθε αίτηση. Έπειτα κάνουμε δώδεκα μετάνοιες λέγοντας: «ελέησόν με τον αμαρτωλόν». Ολόκληρη η προσευχή επαναλαμβάνεται με μια τελική μετάνοια στο τέλος της προσευχής.

Γιατί αυτή η σύντομη και απλή προσευχή κατέχει μια τόσο σημαντική θέση στην όλη λατρεία της Μεγάλης Σαρακοστής; Διότι απαριθμεί, μ' ένα μοναδικό τρόπο, όλα τα αρνητικά και τα θετικά στοιχεία της μετάνοιας και αποτελεί, θα λέγαμε, ένα «κανόνα ελέγχου» του προσωπικού μας αγώνα στην περίοδο της Μεγάλης Σαρακοστής. Αυτός ο αγώνας σκοπεύει πρώτα απ' όλα στην απελευθέρωσή μας από μερικές βασικές πνευματικές ασθένειες που διαμορφώνουν τη ζωή μας και μας κάνουν πραγματικά ανίσχυρους ακόμα και για να κάνουμε αρχή στροφής στο Θεό.

Η βασική ασθένεια είναι η *αργία*. Είναι η παράξενη εκείνη τεμπελιά και η παθητικότητα ολόκληρης της ύπαρξής μας που πάντα μας σπρώχνει προς τα «κάτω» μάλλον παρά προς τα «πάνω» και που διαρκώς μας πείθει ότι δεν είναι δυνατό ν' αλλάξουμε και επομένως δε χρειάζεται να επιθυμούμε την αλλαγή. Είναι ένας βαθιά ριζωμένος κυνισμός που σε κάθε πνευματική πρόκληση απαντάει με το «γιατί;» και καταντάει τη ζωή μας μια απέραντη πνευματική φθορά. Αυτή είναι η ρίζα όλης της αμαρτίας γιατί δηλητηριάζει κάθε πνευματική ενεργητικότητα στην πιο βαθιά της πηγή.

Το αποτέλεσμα της «αργίας», είναι η λιποψυχία. Είναι μια κατάσταση δειλίας που όλοι οι Πατέρες της Εκκλησίας τη θεώρησαν το μεγαλύτερο κίνδυνο της ψυχής. Η λιποψυχία, η αποθάρρυνση, είναι η ανικανότητα του ανθρώπου να βλέπει καθετί καλό ή θετικό! Είναι η αναγωγή των πάντων στον αρνητισμό και στην απαισιοδοξία. Είναι στ' αλήθεια μια δαιμονική δύναμη μέσα μας γιατί ο Σατανάς είναι βασικά ένας ψεύτης. Ψιθυρίζει ψευτιές στον άνθρωπο για το Θεό και για τον κόσμο· γεμίζει τη ζωή με σκοτάδι και αρνητισμό. Η λιποψυχία είναι η αυτοκτονία της ψυχής γιατί όταν ο άνθρωπος κατέχεται απ' αυτή είναι εντελώς ανίκανος να δει το φως και να το επιθυμήσει.

Πνεῦμα φιλαρχίας! φαίνεται παράξενο πως η αργία και η λιποψυχία είναι ακριβώς εκείνα που

---

<sup>1</sup> Ο συγγραφέας μεταφράζει από το ελληνικό κείμενο τη λέξη «περιέργεια» με την αγγλική λέξη *faint-heartedness* που σημαίνει λιποψυχία, δειλία. Διατηρήσαμε αυτή τη λέξη (λιποψυχία) γιατί συνεχίζει έτσι να την αναφέρει ο συγγραφέας και στη συνέχεια.

γεμίζουν τη ζωή μας με τον πόθο της φιλαρχίας. Μολύνοντας όλη μας την τοποθέτηση απέναντι στη ζωή, κάνουντάς την άδεια και χωρίς νόημα, μας σπρώχνουν ν' αναζητήσουμε αντιστάθμισμα σε μια ριζικά λανθασμένη στάση απέναντι στα αλλά πρόσωπα. Αν η ζωή μου δεν είναι προσανατολισμένη προς το Θεό, αν δεν σκοπεύει σε αιώνιες αξίες, αναπόφευκτα θα γίνει εγωιστική και εγωκεντρική, πράγμα που σημαίνει ότι όλοι οι άλλοι γίνονται τα μέσα για τη δική μου αυτοϊκανοποίηση. Αν ο Θεός δεν είναι ο «Κύριος και Δεσπότης της ζωής μου», τότε το εγώ μου γίνεται ο κύριος και δεσπότης μου, γίνεται το απόλυτο κέντρο του κόσμου μου και αρχίζω να εκτιμώ καθετί με βάση τις δικές μου ανάγκες, τις δικές μου ιδέες, τις δικές μου επιθυμίες και τις δικές μου κρίσεις. Έτσι η επιθυμία της φιλαρχίας γίνεται η βασική μου αμαρτία στις σχέσεις με τις άλλες υπάρξεις, γίνεται μια αναζήτηση υποταγής τους σε μένα. Δεν είναι πάντοτε απαραίτητο να εκφράζεται η φιλαρχία μου σαν έντονη ανάγκη να διατάζω και να κηδεμονεύω τους «άλλους». Μπορεί επίσης να εκφράζεται και σαν αδιαφορία, περιφρόνηση, έλλειψη ενδιαφέροντος, φροντίδας και σεβασμού. Και είναι ακριβώς η «αργία», μαζί με τη «λιποψυχία» που απευθύνονται αυτή τη φορά προς τους άλλους· έτσι συμπληρώνεται η πνευματική αυτοκτονία με την πνευματική δολοφονία.

Τέλος είναι η αργολογία. Απ' όλα γενικά τα δημιουργήματα μόνον ο άνθρωπος προικίστηκε με το χάρισμα του λόγου. Όλοι οι Πατέρες βλέπουν σ' αυτό το χάρισμα την ακριβή «σφραγίδα» της θείας εικόνας στον άνθρωπο γιατί ο ίδιος ο Θεός αποκαλύφτηκε σαν Λόγος (Ιωάν. 1,1). Αλλά όντας ο λόγος το ύψιστο δώρο, έτσι είναι και ο ισχυρότερος κίνδυνος. Όπως είναι η κυρίαρχη έκφραση του ανθρώπου, το μέσο για την προσωπική του πλήρωση, για τον ίδιο λόγο, είναι και το μέσο για την πτώση του, για την αυτοκαταστροφή του, για την προδοσία και την αμαρτία. Ο λόγος σώζει και ο λόγος σκοτώνει· ο λόγος εμπνέει και ο λόγος δηλητηριάζει. Ο λόγος είναι το μέσο της Αλήθειας αλλά είναι και μέσο για το δαιμονικό ψέμα. Έχοντας μια βασικά θετική δύναμη ο λόγος, έχει ταυτόχρονα και μια τρομακτικά αρνητική. Ο λόγος δηλαδή δημιουργεί θετικά ή αρνητικά. Όταν αποσπάται από τη θεία καταγωγή και το θείο σκοπό του γίνεται αργολογία. «Ενισχύει» την αργία, τη λιποψυχία και τη φιλαρχία και μετατρέπει τη ζωή σε κόλαση. Γίνεται η κυρίαρχη δύναμη της αμαρτίας.

Αυτά τα τέσσερα σημεία είναι οι αρνητικοί «στόχοι» της μετάνοιας. Είναι τα εμπόδια που πρέπει να μετακινηθούν. Αλλά μόνον ο Θεός μπορεί να τα μετακινήσει. Ακριβώς γι' αυτό και το πρώτο μέρος της προσευχής αυτής είναι μια κραυγή από τα βάθη της καρδιάς του αβοήθητου ανθρώπου. Στη συνέχεια η προσευχή κινείται στους θετικούς σκοπούς της μετάνοιας που πάλι είναι τέσσερις.

*Σωφροσύνη!* Αν δεν περιορίσουμε —πράγμα που συχνά και πολύ λαθεμένα γίνεται— την έννοια της λέξης «σωφροσύνη» μόνο στη σαρκική σημασία της, θα μπορούσε να γίνει κατανοητή σαν το θετικό αντίστοιχο της λέξης «αργία». «Αργία», πρώτα απ' όλα, είναι η αδράνεια, το σπάσιμο της διορατικότητας και της ενεργητικότητάς μας, η ανικανότητα να βλέπουμε καθολικά, σφαιρικά. Επομένως αυτή η ολότητα είναι το εντελώς αντίθετο από την αδράνεια. Αν συνηθίζουμε με τη λέξη σωφροσύνη να εννοούμε την αρετή την αντίθετη από τη σαρκική διαφθορά είναι γιατί ο διχασμένος χαρακτήρας μας, πουθενά αλλού δεν φαίνεται καλύτερα παρά στη σαρκική επιθυμία, που είναι αλλοτρίωση του σώματος από τη ζωή και τον έλεγχο του πνεύματος. Ο Χριστός επαναφέρει την «ολότητα» (τη σωφροσύνη) μέσα μας και το κάνει αυτό αποκαθιστώντας την αληθινή κλίμακα των αξιών, με το να μας οδηγεί πίσω στο Θεό.

Ο πρώτος και υπέροχος καρπός της σωφροσύνης είναι η ταπεινοφροσύνη. Ήδη έχουμε μιλήσει γι' αυτή. Πάνω απ' όλα είναι η νίκη της αλήθειας μέσα μας, η απομάκρυνση του ψεύδους μέσα στο οποίο συνήθως ζούμε. Μόνη η ταπεινοφροσύνη είναι άξια της αλήθειας· μόνο μ' αυτή δηλαδή μπορεί κανείς να δει και να δεχτεί τα πράγματα όπως είναι και έτσι να δει το Θεό, το μεγαλείο Του, την καλωσύνη Του και την αγάπη Του στο καθετί. Να γιατί, όπως ξέρουμε, ο Θεός

«υπερηφάνοις αντιτάσσεται, ταπεινοίς δε δίδωσι χάριν».

Μετά τη σωφροσύνη και την ταπεινοφροσύνη, κατά φυσικό τρόπο, ακολουθεί η υπομονή. Ο «φυσικός» ή «πεπτωκός» άνθρωπος είναι ανυπόμονος, γιατί είναι τυφλός για τον εαυτό του, και βιαστικός στο να κρίνει και να καταδικάσει τους άλλους. Με διασπασμένη, ατελή και διαστρεβλωμένη γνώση των πραγμάτων που έχει, μετράει τα πάντα με βάση τις δικές του προτιμήσεις και τις δικές του ιδέες. Αδιαφορεί για τον καθένα γύρω του εκτός από τον εαυτό του, θέλει η ζωή του να είναι πετυχημένη τώρα, αυτή τη στιγμή. Η υπομονή, βέβαια, είναι μια αληθινά θεϊκή αρετή. Ο Θεός είναι υπομονετικός όχι γιατί είναι «συγκαταβατικός» αλλά γιατί βλέπει το βάθος όλων των πραγμάτων, γιατί η εσωτερική πραγματικότητά τους, την οποία εμείς με την τυφλότητά μας δεν μπορούμε να δούμε, είναι ανοιχτή σ' Αυτόν. Όσο πιο κοντά ερχόμαστε στο Θεό τόσο περισσότερο υπομονετικοί γινόμαστε και τόσο πιο πολύ αντανακλούμε αυτή την απέραντη εκτίμηση για όλα τα όντα, πράγμα που είναι η κύρια ιδιότητα του Θεού.

Τέλος, το αποκορύφωμα και ο καρπός όλων των αρετών, κάθε καλλιέργειας και κάθε προσπάθειας, είναι η αγάπη. Αυτή η αγάπη που, όπως έχουμε πει, μπορεί να δοθεί μόνο από το Θεό, είναι το δώρο που αποτελεί σκοπό για κάθε πνευματική προετοιμασία και άσκηση.

Όλα αυτά συγκεφαλαιώνονται στην τελική αίτηση της προσευχής του Αγίου Εφραίμ με την οποία ζητάμε: «...δώρησάι μοι του οράν τα εμά πταίσματα και μη κατακρίνειν τον αδελφόν μου...». Εδώ τελικά δεν υπάρχει παρά μόνο ένας κίνδυνος: η υπερηφάνεια. Η υπερηφάνεια είναι η πηγή του κακού και όλο το κακό είναι η υπερηφάνεια. Παρ' όλα αυτά δεν είναι αρκετό για μένα να βλέπω τα «εμά πταίσματα» γιατί ακόμα και αυτή η φαινομενική αρετή μπορεί να μετατραπεί σε υπερηφάνεια. Τα πατερικά κείμενα είναι γεμάτα από προειδοποιήσεις για την ύπουλη μορφή ψευτοευσέβειας η οποία στην πραγματικότητα με το κάλυμμα της ταπεινοφροσύνης και της αυτομεμφίας μπορεί να οδηγήσει σε μια πραγματικά δαιμονική υπερηφάνεια. Αλλά όταν βλέπουμε τα δικά μας σφάλματα και δεν κατακρίνουμε τους αδελφούς μας, όταν με άλλα λόγια, η σωφροσύνη, η ταπεινοφροσύνη, η υπομονή και η αγάπη γίνονται ένα σε μας, τότε και μόνο τότε ο αιώνιος εχθρός — η υπερηφάνεια — θ' αφανιστεί μέσα μας.

Μετά από κάθε αίτηση στην προσευχή τούτη κάνουμε μια μετάνοια (γονυκλισία). Οι μετάνοιες δεν περιορίζονται στην προσευχή του Αγίου Εφραίμ αλλά αποτελούν ένα από τα ξεχωριστά χαρακτηριστικά ολόκληρης της λατρείας της Μεγάλης Σαρακοστής. Εδώ πάντως το νόημά τους αποκαλύπτεται περισσότερο απ' οπουδήποτε αλλού.

Στη συνεχή και δύσκολη προσπάθεια της πνευματικής ανάπτυξης, η Εκκλησία δεν ξεχωρίζει την ψυχή από το σώμα. Ο όλος άνθρωπος απομακρύνθηκε από το Θεό· ο όλος άνθρωπος πρέπει να ανορθωθεί, ο όλος άνθρωπος πρέπει να γυρίσει. Η καταστροφή της αμαρτίας υπάρχει όταν νικάει η σάρκα — το ζώδες, το παράλογο, η σαρκική επιθυμία μέσα μας — το πνευματικό και το θείο. Αλλά το σώμα είναι δοξασμένο, το σώμα είναι άγιο, τόσο άγιο που ο ίδιος ο Θεός «σαρξ εγένετο». Η σωτηρία και η μετάνοια, επομένως, δεν είναι η περιφρόνηση του σώματος ούτε η παραμέλησή του, αλλά είναι αποκατάσταση του σώματος στην πραγματική του λειτουργικότητα που είναι η έκφραση και η ζωή του πνεύματος, ο ναός της ανεκτίμητης ανθρώπινης ψυχής. Η χριστιανική ασκητική είναι αγώνας όχι κατά αλλά υπέρ του σώματος. Γι' αυτό το λόγο ο όλος άνθρωπος — ψυχή και σώμα — μετανοεί. Το σώμα παίρνει μέρος στην προσευχή της ψυχής καθώς αυτή προσεύχεται μέσα στο σώμα και διά του σώματος. Έτσι οι γονυκλισίες, τα «ψυχοσωματικά» δείγματα της μετάνοιας, της ταπεινοφροσύνης, της λατρείας και της υπακοής, είναι μια ιεροτελεστία κατ' εξοχήν της Μεγάλης Σαρακοστής.

### 3. ΟΙ ΑΓΙΕΣ ΓΡΑΦΕΣ

Η προσευχή της Εκκλησίας είναι πάντοτε βιβλική, που θα πει εκφράζεται με τη γλώσσα, τις εικόνες και τα σύμβολα των Αγίων Γραφών. Αν η Αγία Γραφή περιέχει τη Θεία Αποκάλυψη στους ανθρώπους, είναι επίσης και η εμπνευσμένη ανταπόκριση του ανθρώπου στην Αποκάλυψη και επομένως είναι το υπόδειγμα και το περιεχόμενο της προσευχής, της δοξολογίας και της λατρείας. Χιλιάδες χρόνια λόγου χάρη πέρασαν από τότε που συντάχτηκαν οι Ψαλμοί και όμως όταν ο άνθρωπος αισθάνεται την ανάγκη να εκφράσει τη μετάνοια, το συγκλονισμό ολόκληρου του είναι του στην πρόκληση του θείου ελέους, βρίσκει, ακόμα και τώρα, σαν τη μόνη επαρκή έκφραση, τον ψαλμό της μετάνοιας: «ελέησόν με, ο Θεός!» Κάθε διανοητική κατάσταση του ανθρώπου μπροστά στο Θεό, στον κόσμο και στους άλλους ανθρώπους, από την ακαταμάχητη χαρά της Παρουσίας του Θεού ως την αβυσσαλέα απογοήτευση του εξόριστου ανθρώπου, την αμαρτία και την αλλοτρίωση, βρήκε την πιο τέλεια έκφρασή του σ' αυτό το μοναδικό βιβλίο. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο η Αγία Γραφή αποτελεί Την καθημερινή τροφοδοσία της Εκκλησίας, το μέσο της λατρείας της και της αυτοοικοδομής της.

Στη διάρκεια της Μεγάλης Σαρακοστής αυξάνεται πολύ περισσότερο η έμφαση στη βιβλική διάσταση της λατρείας. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι οι σαράντα μέρες της Σαρακοστής είναι, κατά κάποιο τρόπο, η επιστροφή της Εκκλησίας στην πνευματική κατάσταση της Παλαιάς Διαθήκης — στην εποχή πριν από το Χριστό, στην εποχή της μετάνοιας και της προσδοκίας, στην εποχή που η «ιστορία της σωτηρίας» πορευόταν προς το πλήρωμα της εν Χριστώ. Αυτή η επιστροφή είναι απαραίτητη γιατί, αν και ανήκουμε στην εποχή μετά το Χριστό, Τον γνωρίζουμε και «έχουμε βαφτιστεί σ' Όνομά Του», όμως διαρκώς απομακρυνόμαστε από τη νέα ζωή που λάβαμε απ' Αυτόν και αυτό σημαίνει γλίστρημα στην «παλαιά» εποχή. Η Εκκλησία, από τη μια μεριά, βρήκε ήδη «τη θέση» της, γιατί, Εκκλησία είναι η «χάρις του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού και η αγάπη του Θεού και Πατρός και η κοινωνία του Αγίου Πνεύματος» από την άλλη μεριά όμως βρίσκεται «εν πορεία», σ' ένα ταξίδι προσκυνητού — μακρύ και δύσκολο — προς το «πλήρωμα των πάντων εν Θεώ», προς την επάνοδο του Χριστού και το τέλος όλων των αιώνων.

Η Μεγάλη Σαρακοστή είναι η περίοδος κατά την οποία πραγματώνεται αυτή η δεύτερη πλευρά της Εκκλησίας και της ζωής της σαν προσδοκίας και ταξιδιού. Ακριβώς εδώ είναι που η Παλαιά Διαθήκη αποκτάει όλη τη σπουδαιότητά της: σαν Βιβλίο, όχι μόνο προφητειών που έχουν εκπληρωθεί, αλλά σαν ένα βιβλίο του ανθρώπου και γενικά ολόκληρης της δημιουργίας «στην πορεία» τους προς τη Βασιλεία του Θεού.

Δύο βασικές αρχές επικρατούν στη χρήση της Παλαιάς Διαθήκης κατά τη λατρεία της Μεγάλης Σαρακοστής<sup>6</sup>: η «διπλή ανάγνωση του Ψαλτηρίου και η ανάγνωση ουσιαστικά ολόκληρων των τριών βιβλίων: της Γενέσεως, του Ησαΐα και των Παροιμιών.

Οι Ψαλμοί πάντοτε κατέχουν μια κεντρική και πραγματικά μοναδική θέση στη χριστιανική λατρεία<sup>7</sup>. Η Εκκλησία βλέπει μέσα στους Ψαλμούς όχι μόνο την καλύτερη, την πιο επαρκή και τέλεια έκφραση της ανθρώπινης προσευχής, της μετάνοιας, της λατρείας και της δοξολογίας, αλλά μια αληθινή λεκτική εικόνα του Χριστού και της Εκκλησίας, μια αποκάλυψη μέσα στην Αποκάλυψη. Για τους Πατέρες, λέει ένας ερμηνευτής των κειμένων τους: «... μόνο ο Χριστός και η Εκκλησία Του, προσεύχονται, κλαίνει και μιλούν σ' αυτό το Βιβλίο». Γι' αυτό από την αρχή αρχή οι Ψαλμοί αποτελούσαν το θεμέλιο της προσευχής της Εκκλησίας και τη «φυσική γλώσσα» της. Χρησιμοποιούνται δε στη λατρεία πρώτα πρώτα σαν «προκαθορισμένοι Ψαλμοί», δηλαδή σαν μόνιμο υλικό στις καθημερινές ακολουθίες, όπως είναι: ο εσπερινός ψαλμός (Ψ. 103), ο εξάψαλμος (3, 37, 62, 87, 102, 142), και οι ψαλμοί του όρθρου (148, 149, 150), τρεις ψαλμοί στις Ώρες κλπ. Από το Ψαλτήρι διαλέγονται τα Προκείμενα, οι στίχοι για τα «αλληλούια» κ.λ.π. για όλες τις γιορτές και τις ακολουθίες όλου του λειτουργικού χρόνου. Και τέλος ολόκληρο το Ψαλτήρι



χωρισμένο σε είκοσι τμήματα που λέγονται καθίσματα, διαβάζεται κάθε εβδομάδα στον Όρθρο και στον Εσπερινό. Αυτή η τρίτη χρήση του *Ψαλτηρίου* διπλασιάζεται στην περίοδο της Μεγάλης Σαρακοστής, δηλαδή το *Ψαλτήρι* διαβάζεται όχι μια αλλά δυο φορές κάθε εβδομάδα της Σαρακοστής και μερικοί ψαλμοί περιλαμβάνονται στην Τρίτη και Έκτη Ωρα.

Η «συνεχής ανάγνωση» από τη *Γένεση*, τον *Ησαΐα* και τις *Παροιμίες* έχει την αρχή της στην εποχή που η Μεγάλη Σαρακοστή ήταν ακόμα η προ του Βαπτίσματος περίοδος της Εκκλησίας, οπότε στις ακολουθίες της Σαρακοστής επικρατούσε ο κατηχητικός χαρακτήρας, δηλαδή ήταν αφιερωμένες στη διδασκαλία των κατηχουμένων. Καθένα από τα τρία αυτά βιβλία ανταποκρίνεται σε ένα από τα τρία βασικά θέματα της Παλαιάς Διαθήκης: στην ιστορία της Δημιουργίας του Θεού, στην προφητεία και στην ηθική διδασκαλία. Το Βιβλίο της *Γένεσης* δίνει, θα λέγαμε, το «πλαίσιο» της πίστης της Εκκλησίας. Περιλαμβάνει την ιστορία της Δημιουργίας, της Πτώσης, και τελικά την υπόσχεση και την αρχή της σωτηρίας μέσα από τη Διαθήκη του Θεού με τον εκλεκτό λαό Του. Μεταφέρει τις τρεις βασικές διαστάσεις της πίστης της Εκκλησίας στο Θεό σαν Δημιουργό, σαν Κριτή και σαν Σωτήρα. Αποκαλύπτει τις ρίζες της χριστιανικής αντίληψης για τον άνθρωπο που είναι δημιούργημα «κατ' εικόνα και ομοίωσιν Θεού» που απομακρύνθηκε από το Θεό και που παραμένει αντικείμενο της θείας αγάπης και φροντίδας και της τελικής σωτηρίας, φέρνει σε φως το νόημα της ιστορίας σαν ιστορία της σωτηρίας που οδηγείται και ολοκληρώνεται «εν Χριστώ». Αναγγέλλει το μυστήριο της Εκκλησίας μέσα από τις εικόνες και τις αλήθειες του Λαού του Θεού, με τη Διαθήκη, την Κιβωτό κ.λ.π.

Ο Ησαΐας είναι ο μεγαλύτερος απ' όλους τους προφήτες και η ανάγνωση του βιβλίου του στην περίοδο της Μεγάλης Σαρακοστής έχει σκοπό ν' αποκαλύψει μια ακόμα φορά το μέγα μυστήριο της σωτηρίας μέσα από τα Πάθη και τη Θυσία του Χριστού. Τέλος το Βιβλίο των *Παροιμιών* είναι η επιτομή της ηθικής διδασκαλίας της Παλαιάς Διαθήκης, του ηθικού νόμου και της σοφίας. Χωρίς την αποδοχή αυτών ο άνθρωπος δεν μπορεί να καταλάβει την αποξένωσή του από το Θεό και έτσι γίνεται ανίκανος ακόμη και να ακούσει τη σωτήρια είδηση της συγγνώμης μέσα από την αγάπη και τη χάρη.

Αναγνώσματα από τα τρία αυτά βιβλία διαβάζονται κάθε μέρα από τη Δευτέρα ως την Παρασκευή στην περίοδο της Μεγάλης Σαρακοστής: η *Γένεση* και οι *Παροιμίες* διαβάζονται στους Εσπερινούς και ο *Ησαΐας* στην Έκτη Ωρα. Και παρά το γεγονός ότι η Μεγάλη Σαρακοστή από παλιά έχει πια σταματήσει να είναι η περίοδος κατήχησης για την Εκκλησία, ο αρχικός σκοπός αυτών των αναγνωσμάτων διατηρεί τη σπουδαιότητά του. Η χριστιανική πίστη μας έχει ανάγκη απ' αυτή την ετήσια επιστροφή στις βιβλικές ρίζες της και στις πηγές της για να μη σταματάει η αύξησή μας στην κατανόηση της Θείας Αποκάλυψης. Η Αγία Γραφή δεν είναι συλλογή δογματικών «προϋποθέσεων» που πρέπει να τις αποδεχτούμε και να τις απομνημονεύσουμε μια για πάντα, αλλά είναι η ζώσα φωνή του Θεού που μας μιλάει πάλι και πάλι και που μας βάζει όλο και πιο βαθιά στα ανεξάντλητα πλούτη της Σοφίας και της Αγάπης Του. Δεν υπάρχει μεγαλύτερη τραγωδία στην Εκκλησία μας από τη σχεδόν τέλεια άγνοια που έχουν τα μέλη της για τις Άγιες Γραφές και ακόμα χειρότερη είναι η τέλεια αδιαφορία τους γι' αυτές. Αυτό που για τους Πατέρα της Εκκλησίας και για τους Αγίους ήταν μια ανεξάντλητη χαρά, ενδιαφέρον, πνευματική και διανοητική τροφή, είναι για πολλούς ορθόδοξους χριστιανούς σήμερα ένα αρχαιολογικό κείμενο χωρίς κανένα νόημα για τη ζωή τους. Θα θέλαμε να ελπίζουμε ότι καθώς θα αποκαλύπτεται σιγά σιγά το πνεύμα και η σημασία της μεγάλης Σαρακοστής θα γίνει αυτή η αποκάλυψη και για τις Άγιες Γραφές σαν αληθινή πνευματική τροφή και επικοινωνία με το Θεό.

## 4. ΤΟ ΤΡΙΩΔΙΟ

Η Μεγάλη Σαρακοστή έχει ένα εντελώς δικό της λειτουργικό βιβλίο, το *Τριώδιο*. Το Τριώδιο περιλαμβάνει ύμνους και βιβλικά αναγνώσματα για την κάθε μέρα της περιόδου αυτής που αρχίζει με την Κυριακή του Τελώνη και του φαρισαίου και τελειώνει με τον Εσπερινό του Αγίου και Μεγάλου Σαββάτου. Οι ύμνοι του Τριωδίου συντάχτηκαν στο μεγαλύτερο μέρος τους, αφού σταμάτησαν να υπάρχουν κατηχούμενοι (δηλαδή σταμάτησε το βάπτισμα των ενηλίκων και η απαραίτητη προετοιμασία τους γι' αυτό). Έτσι η έμφαση των ύμνων δεν είναι στο Βάπτισμα αλλά στη μετάνοια. Δυστυχώς πάρα πολύ λίγοι άνθρωποι σήμερα γνωρίζουν και καταλαβαίνουν τη μοναδική ομορφιά και το βάθος της υμνολογίας της Μεγάλης Σαρακοστής. Η άγνοια των ύμνων του *Τριωδίου* είναι η βασική αιτία που μας κάνει σιγά σιγά να παραμορφώνουμε την κατανόηση, το σκοπό και το νόημα της Μεγάλης Σαρακοστής. Μια τέτοια παραμόρφωση, που γίνεται σιγά σιγά στη νοοτροπία των χριστιανών, μειώνει τη Μεγάλη Σαρακοστή και την κάνει νομική «υποχρέωση» και σύνολο κανόνων διαιτητικής. Η αληθινή έμπνευση και η πρόκληση που κρύβει η Μεγάλη Σαρακοστή έχει χαθεί σήμερα και δεν υπάρχει άλλος τρόπος να ανακαλυφτεί παρά μόνο με μια προσεκτική παρακολούθηση των ύμνων του *Τριωδίου*.

Είναι σημαντικό, λόγου χάρη, το πόσο συχνά οι ύμνοι αυτοί μας προειδοποιούν συγκεκριμένα για την «τυπική» και επομένως, υποκριτική αντίληψη της νηστείας. Από νωρίς, την Τετάρτη της Απόκριεω, ακούμε:

*Βρωμάτων νηστεύουσα, ψυχή μου και παθών με καθαρεύουσα, μάτην επαγάλλη τη ατροφία· ει μη γαρ αφορμή σοι γένηται προς διόρθωσιν, ως ψευδής μισείται παρά Θεού, και τοις κακίοις δαίμοσιν ομοιούσαι, τοις μηδέποτε σιτουμένοις μη ουν αμαρτάνουσα, την νηστείαν αχρειώσης, αλλ' ακίνητος, προς ορμάς ατόπους μένε, δοκούσα παρεστάναι εσταυρωμένω τω Σωτήρι, μάλλον δε συσταυρούσθαι, τω διά σε σταυρωθέντι, εκβώσα προς αυτόν· μνήσθητί μου Κύριε, όταν έλθης εν τη βασιλεία σου.*

Και πάλι την Τετάρτη της Δ' εβδομάδας των Νηστειών ακούμε:

*Οί εν κρυπτῷ ἀρετὰς ἐργαζόμενοι, πνευματικὰς ἀμοιβὰς ἐκδεχόμενοι, οὐ μέσον τῶν πλατειῶν θριαμβεύουσι ταύτας, ἀλλ' ἔνδον τῶν καρδιῶν ἀποφέρουσι μᾶλλον, καὶ ἀπάντων ὁ βλέπων τὰ ἐν κρυπτῷ γινόμενα, τὸν μισθὸν τῆς ἐγκρατείας παρέχει ἡμῖν. Νηστείαν τελῶσμεν, μὴ σκυθρωπάζοντες τὰ πρόσωπα, ἀλλ' ἐν τοῖς, ταμείοις τῶν ψυχῶν προσευχόμενοι, ἀπαύστως βοήσωμεν. Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς Οὐρανοῖς, μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν δεόμεθα, ἀλλὰ ῥύσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.*

Όλη τη Μεγάλη Σαρακοστή στους ύμνους τονίζεται η αντίθεση ανάμεσα στην ταπείνωση του Τελώνη και στη φαρισαϊκή υπερηφάνεια και αυτοπροβολή, ενώ καταγγέλεται η υποκρισία. Αλλά ποια ακριβώς είναι η πραγματική νηστεία; Το *Τριώδιο* απαντάει: Είναι πρώτα απ' όλα η εσωτερική καθαρότητα:

*Νηστεύσωμεν νηστείαν δεκτὴν, εὐάρεστον τω Κυρίῳ· αληθὴς νηστεία, ἡ των κακῶν αλλοτρίωσις, ἐγκράτεια γλώσσης, θυμοῦ ἀποχή, ἐπιθυμιῶν χωρισμός, καταλαλιάς, ψεύδους και ἐπιορκίας· ἡ τούτων ἔνδεια, νηστεία ἐστίν αληθὴς και εὐπρόσδεκτος.*

Επίσης είναι η επιστροφή στην αγάπη, η πάλη εναντίον της διασπασμένης ζωής, εναντίον του μίσους, της αδικίας, της ζήλειας:



*Νηστεύσωμεν αδελφοί σωματικώς, νηστεύσωμεν και πνευματικώς λύσωμεν πάντα σύνδεσμον αδικίας διαρρήξωμεν στραγγαλιάς βίαιων συναλλαγμάτων· πάσαν συγγραφὴν ἀδικον διασπάσωμεν δώσωμεν πεινώσιν ἄρτον, και πτωχοὺς ἀστέγους εἰσαγάγωμεν εἰς οἴκους, ἵνα λάβωμεν παρά Χριστοῦ του Θεοῦ, το μέγα ἔλεος.*

*Δεῦτε πιστοὶ ἐπεργασώμεθα ἐν φωτὶ τα ἔργα του Θεοῦ, ὡς ἐν ἡμέρα εὐσχημόνας περιπατήσωμεν πάσαν ἀδικον συγγραφὴν ἀφ' ἐαυτῶν, του πλησίον ἀφελώμεθα, μη τιθέντες πρόσκομμα τούτω εἰς σκάνδαλον ἀφήσωμεν της σαρκός την εὐπάθειαν, ἀυξήσωμεν της ψυχῆς τα χαρίσματα, δώσωμεν ἐνδεέσιν ἄρτο, και προσέλθωμεν Χριστῷ ἐν μετανοία βωώντες· ο Θεός ἡμῶν, ἐλέησον ἡμᾶς.*

Καθὼς ἀκούμε ὅλα τούτα συνειδητοποιοῦμε πόσο μακριὰ ἀπ' αὐτὰ βρίσκεται ἡ στενοκέφαλη και φαρισαϊκὴ ἀντίληψη για τὴ Μεγάλῃ Σαρακοστή που ἐπικρατεῖ σήμερα· μια ἀντίληψη που χαρακτηρίζει τὴ Μεγάλῃ Σαρακοστή με ἀποκλειστικὰ ἀρνητικούς ὅρους, σαν ἓνα εἶδος «ἐνόχλησης» τὴν ὁποία ὅμως, ἀν ἐκούσια τὴν ἀποδεχτοῦμε και τὴν «υποφέρουμε», αὐτόματα θα ἀνταμειφτοῦμε και θα λάβουμε μια «καλὴ θέση» κοντὰ στο Θεό! Πολλοὶ ἄνθρωποι πίστεψαν ὅτι ἡ Μεγάλῃ Σαρακοστή εἶναι ἡ περίοδος κατὰ τὴν ὁποία κάτι — που μπορεῖ ἴσως και να εἶναι καλό— ἀπαγορεύεται, σαν να εὐχαριστιέται δηλαδὴ ὁ Θεός βασανίζοντάς μας. Για κείνους ὅμως που ἔγραψαν τούς ὕμνους τούτους ἡ Μεγάλῃ Σαρακοστή εἶναι ἐντελῶς το ἀντίθετο· εἶναι ἡ ἐπιστροφὴ σὴν «κατὰ φύσιν» ζωῇ, σὴν «ἐγκράτεια» που ὁ Ἀδάμ και ἡ Εὐὰ καταπάτησαν, με ἀποτέλεσμα ὁ πόνος και ὁ θάνατος να μπουν στον κόσμο. Ἐτσι ἡ Μεγάλῃ Σαρακοστή χαιρετίζεται σαν μια πνευματικὴ ἀνοιξὴ και σαν περίοδος χαρὰς και φωτός:

*Ἀνέτειλε το ἔαρ της νηστείας, και το ἄνθος της μετανοίας· ἀγνίσωμεν οὖν ἐαυτοὺς ἀδελφοί, ἀπὸ παντός μολυσμοῦ, τῷ φωτοδότη ψάλλοντες, εἰπώμεν· δόξα σοι, μόνε φιλόανθρωπε.*

*Το της Νηστείας διάγγελμα, περιχαρῶς υποδεξώμεθα· εἰ γάρ ταύτην ὁ Προπάτωρ διεφυλάξατο, τὴν της Ἐδέμ ἐκπτώσιν οὐκ ἀν υπέστημεν.*

*Ἀρχὴν κατανύξεως και μετανοίας, κακῶν ἀλλοτριώσις, και παθῶν ἐγκράτεια· διὸ σπουδάσωμεν, ἀποκοπὴν των πονηρῶν ἔργων ποιήσασθαι.*

Μόνο ἐκεῖνοι που «ἀγάλλονται ἐν Κυρίῳ», και που ὁ Χριστός και ἡ Βασιλεία Του εἶναι ὁ αἰώνιος πόθος και ἡ χαρὰ της ὑπαρξῆς τους, μποροῦν χαρούμενα να δεχτοῦν τὴν πάλῃ ἐναντίον της ἀμαρτίας και να γίνουν μέτοχοι της τελικῆς νίκης. Ἀκριβῶς γι' αὐτό ἀπ' ὅλες τις κατηγορίες των Ἀγίων, μόνο τούς Μάρτυρες ἐπικαλούμαστε και ὑμνοῦμε με εἰδικούς ὕμνους (Μαρτυρικών) κάθε μέρα σὴν διάρκεια της Μεγάλῃ Σαρακοστής. Και αὐτό ἐπειδὴ οἱ Μάρτυρες εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνοι που προτίμησαν το Χριστό ἀπὸ καθετὶ ἄλλο σ' αὐτό τον κόσμο ἀκόμα και ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ τους· εἶναι ἐκεῖνοι που ἀπόλαυσαν τόσα πολλὰ κοντὰ στο Χριστό ὡστε μποροῦσαν να λένε, ὅπως εἶπε ὁ Ἅγιος Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας ὅταν πέθαινε: «Τώρα ἀρχίζω να ζω...». Αὐτοὶ εἶναι ἐκεῖνοι που ἔδωσαν τὴ μαρτυρία για τὴ Βασιλεία του Θεοῦ, γιατί μόνο ἐκεῖνοι που τὴν ἔχουν γευτεῖ και τὴν ἔχουν βιώσει εἶναι ἱκανοὶ για μια τελικὴ ἐγκατάλειψη. Αὐτοὶ εἶναι οἱ σύντροφοὶ μας, οἱ ἐμπνευστὲς μας στον ἀγῶνα για να ἐπικρατήσῃ το θεῖο, το οὐράνιο και το αἰώνιο μέσα μας.

*Ἐν πνέοντες, προς ἐν βλέποντες οἱ ἀθλοφόροι Μάρτυρες, μίαν ὁδὸν ζωῆς εὐράμενοι...*

*Τον θώρακα της Πίστεως ἐνδυσάμενοι καλῶς, και τῷ τύπῳ του Σταυροῦ, καθοπλίσαντες ἐαυτοὺς, στρατιῶται εὐσθενεῖς ἀνεδείχθητε, τοῖς τυράννοις ἀνδρείως ἀντικατέστησε και διαβόλου τὴν πλάνην κατεδαφίσατε· νικηταὶ γενόμενοι των στεφάνων ἠξιώθητε· πρεσβεύσατε ἀεὶ υπὲρ ἡμῶν, εἰς το σωθῆναι τας ψυχὰς ἡμῶν.*

Σε όλη τη διάρκεια των σαράντα ημερών ο Σταυρός και η Ανάσταση του Χριστού και η ακτινοβόλα χαρά του Πάσχα αποτελούν το ύψιστο «σημείο αναφοράς» όλων των ύμνων στην υμνογραφία της Μεγάλης Σαρακοστής. Είναι μια διαρκής υπενθύμιση ότι, οσοδήποτε στενός και δύσκολος κι αν είναι ο δρόμος, τελικά οδηγεί στην Τράπεζα του Χριστού, στην Βασιλεία Του. Όπως πιο πάνω αναφέρεται, η προσδοκία και η πρόγευση της Πασχαλινής χαράς διατηρείται σ' ολοκλήρη τη Μεγάλη Σαρακοστή και είναι το πραγματικό κίνητρο όλης της προσπάθειας στην περίοδο αυτή:

*Την πάνσεπτον εγκράτειαν εναρξώμεθα φαιδρώς... όπως λαμπροφόροι προφθάσωμεν εις την αγίαν και τριήμερον Ανάστασιν την καταλάμπουσαν αφθαρσίαν τω κόσμω.*

ΤΡΙΩΔΙΟ — το άγνωστο και παραμελημένο βιβλίο! Αν μόνο γνωρίζαμε την ύπαρξή του, αν μπορούσαμε να το ανακαλύψουμε, θα μας βοηθούσε να αγκαλιάσουμε όχι μόνο το πνεύμα της Μεγάλης Σαρακοστής αλλά και αυτής της ίδιας της Ορθοδοξίας, την «πασχαλινή» της αντίληψη για τη ζωή, το θάνατο και την αιωνιότητα.

**Κεφάλαιο 3**  
**Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΗΓΙΑΣΜΕΝΩΝ ΔΩΡΩΝ<sup>8</sup>**

## 1. ΟΙ ΔΥΟ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Απ' όλους τους λειτουργικούς κανόνες που αναφέρονται στη Μεγάλη Σαρακοστή ένας είναι που έχει αποφασιστική σημασία για την κατανόησή της και, όντας παράδοξο για την Ορθοδοξία, είναι σε πολλές περιπτώσεις κλειδί για τη λειτουργική της παράδοση. Πρόκειται για τον κανόνα που απαγορεύει την τέλεση της Θείας Λειτουργίας κατά τις ημέρες της εβδομάδας (εκτός Σαββάτου και Κυριακής) στη διάρκεια της Σαρακοστής. Το τυπικό είναι ξεκάθαρο: σε καμιά περίπτωση δεν τελείται Θεία Λειτουργία από τη Δευτέρα έως και την Παρασκευή στη διάρκεια της Μεγάλης Σαρακοστής με μόνο μια εξαίρεση, τη γιορτή του Ευαγγελισμού αν πέσει μια απ' αυτές τις μέρες. Κάθε Τετάρτη και Παρασκευή όμως ορίζεται να τελείται μια ειδική εσπερινή ακολουθία Θείας Ευχαριστίας που ονομάζεται *Λειτουργία των «Προηγιασμένων Δώρων»*<sup>9</sup>.

Δίνεται η εντύπωση ότι ο κανόνας αυτός παραβλέπεται όταν σε πολλές ενορίες, ειδικά σε κείνες που για μεγάλα χρονικά διαστήματα ήταν εκτεθειμένες στη δυτική και τη Λατινική επιρροή, όπου ο κανόνας δε γίνεται δεκτός και η καθαρά λατινική συνήθεια για την καθημερινή — «ιδιωτική» ή «αφιερωμένη κάπου» — Λειτουργία συνεχίζεται όλες τις μέρες της Μεγάλης Σαρακοστής. Αλλά και όταν ακόμα ο κανόνας γίνεται δεκτός δεν υπάρχει καμιά προσπάθεια να ξεπεραστεί ο εξωτερικός συμβιβασμός με «την τυπική διάταξη» και να γίνει κατανοητή η πνευματική του σημασία και το βάθος της «λογικής» της Μεγάλης Σαρακοστής. Επομένως είναι πάρα πολύ σπουδαία η προσπάθεια να εξηγήσουμε με περισσότερες λεπτομέρειες το νόημα αυτού του κανόνα ο οποίος υπερβαίνει τα πλαίσια της Σαρακοστής και διαφωτίζει την όλη λειτουργική παράδοση της Ορθοδοξίας.

Σε πολύ γενικές γραμμές, έχουμε εδώ την έκφραση και την εφαρμογή μιας θεμελιακής λειτουργικής αρχής: το ασυμβίβαστο της Θείας Ευχαριστίας με τη νηστεία. Για να καταλάβει όμως κανείς το νόημα αυτής της αρχής θα πρέπει να ξεκινήσει όχι από τη νηστεία αλλά από την Ευχαριστία. Στην ορθόδοξη παράδοση — ριζικά διάφορη σ' αυτό το σημείο η ευχαριστιακή Θεολογία και πράξη από το δυτικό Καθολικισμό, — η Θεία Ευχαριστία έχει διατηρήσει τον πανηγυρικό και χαρούμενο χαρακτήρα της. Πάνω απ' όλα η Θεία Ευχαριστία είναι το μυστήριο της έλευσης του Χριστού, της παρουσίας Του ανάμεσα στους μαθητές Του και επομένως είναι ο γιορτασμός — με μια βαθιά έννοια — της Ανάστασής Του. Πραγματικά η έλευση και η παρουσία του Χριστού στη Θεία Ευχαριστία αποτελεί την «απόδειξη» της Ανάστασής Του. Η χαρά και η «καιομένη καρδιά» που βιώθηκε από τους μαθητές, όταν, στο δρόμο προς τους Εμμαούς ο Χριστός τους αποκάλυψε τον εαυτό Του «εν τη κλάσει του άρτου» (Λουκ. 24,13-35), αποτελούν για την Εκκλησία αιώνια πηγή για την «εμπειρική» και «υπαρξιακή» γνώση της Ανάστασης. Κανείς δεν είδε το Χριστό τη στιγμή της Ανάστασής Του, όμως οι μαθητές πίστεψαν σ' αυτή, όχι γιατί κάποιος τους το δίδαξε, αλλά γιατί είδαν τον αναστημένο Χριστό όταν «κεκλεισμένων των θυρών» εμφανίστηκε μπροστά τους και έφαγε μαζί τους.

Η Θεία Ευχαριστία είναι και τώρα αυτή η ίδια έλευση και η παρουσία, η ίδια χαρά και η «καύση καρδιάς», η ίδια υπέρλογη και ωστόσο απόλυτη γνώση ότι ο αναστημένος Κύριος αποκαλύπτει τον εαυτό Του «εν τη κλάσει του άρτου». Τόσο μεγάλη δε είναι αυτή η χαρά ώστε για την πρώτη Εκκλησία η Μέρα της Θείας Ευχαριστίας δεν είναι μία μέρα σαν όλες τις άλλες αλλά η *Μέρα του Κυρίου* — μια μέρα πέρα από το χρόνο γιατί μέσα στη Θεία Ευχαριστία εμφανίζεται ήδη η Βασιλεία του Θεού. Στο Μυστικό Δείπνο ο ίδιος ο Χριστός είπε στους μαθητές Του: «καγώ διατίθεμαι υμίν... βασιλείαν, ίνα εσθήητε και πίνητε επί της τραπέζης μου εν τη βασιλεία μου» (Ιωάν. 22,23).

Αφού η Θεία Ευχαριστία είναι η παρουσία του Αναστημένου Κυρίου ο οποίος αναλήφθηκε στους ουρανούς και κάθεται «εκ δεξιών του Πατρός» επομένως είναι και συμμετοχή στη Βασιλεία των Ουρανών που είναι η «χάρις και η ειρήνη του Αγίου Πνεύματος». Η Θεία Κοινωνία είναι η «τροφή

της αθανασίας», ο «ουράνιος άρτος» και το πλησίασμα στην Αγία Τράπεζα είναι πραγματικά ανάληψη στους ουρανούς. Η Θεία Ευχαριστία λοιπόν είναι η γιορτή της Εκκλησίας ή ακόμα καλύτερα: η Εκκλησία είναι η γιορτή, η αγαλλίαση μέσα στην παρουσία του Χριστού και η προσδοκία της αιώνιας χαράς στη Βασιλεία του Θεού. Κάθε φορά που η Εκκλησία τελεί τη Θεία Ευχαριστία βρίσκεται στο «σπίτι της» — στον ουρανό· αναλαμβάνεται εκεί όπου αναλήφθηκε ο Χριστός για να μας κάνει ικανούς να «εσθίωμεν και πίνωμεν επί της τραπέζης Του εν τη Βασιλεία Του»... Μπορεί, λοιπόν, κανείς να καταλάβει γιατί η Θεία Ευχαριστία δεν συμβιβάζεται με τη νηστεία. Επειδή η νηστεία (όπως θα δούμε πιο κάτω) είναι η βασική έκφραση της Εκκλησίας ενώ βρίσκεται ακόμα «εν πορεία» προς τη Βασιλεία των Ουρανών. «Ου δύνανται οί υιοί του νυμφώνος πενθείν έφ' όσον μετ' αυτών έστιν ό νυμφίος». (Ματθ. 9,15).

Αλλά τότε θα ρωτήσει κανείς, γιατί η Θεία Κοινωνία προσφέρεται τις μέρες της νηστείας με τη Λειτουργία των Προηγιασμένων; Δεν έρχεται αυτό σε αντίθεση με την αρχή που αναφέρθηκε παραπάνω; Για να απαντήσουμε στην ερώτηση αυτή θα πρέπει να εξετάσουμε τη δεύτερη πλευρά στην ορθόδοξη θεώρηση της Θείας Κοινωνίας· να τη δούμε δηλαδή σαν πηγή δυνάμεως που μας στηρίζει στον πνευματικό αγώνα. Αν, όπως έχουμε δει, η Θεία Κοινωνία είναι η πλήρωση όλων των αγώνων μας, ο σκοπός για τον οποίον παλεύουμε, η τελική χαρά της χριστιανικής ζωής μας, είναι επίσης και αναγκαία πηγή και αρχή του ίδιου του πνευματικού μας αγώνα, είναι το θείο δώρο που μας κάνει ικανούς να γνωρίσουμε, να ποθήσουμε και να αγωνιστούμε για μια «πιο τέλεια κοινωνία στην ανέσπερη μέρα» της Βασιλείας του Θεού. Γιατί η Βασιλεία του Θεού, αν και έχει έρθει, αν και έρχεται μέσα στην Εκκλησία, όμως θα πραγματοποιηθεί και θα ολοκληρωθεί στο τέλος των αιώνων όταν ο ίδιος ο Θεός θα είναι το πλήρωμα των πάντων. Το γνωρίζουμε αυτό και συμμετέχουμε στην προσδοκία· συμμετέχουμε τώρα στη Βασιλεία που έρχεται. Προβλέπουμε και προγενόμαστε τη δόξα και την ευλογία της αλλά ζούμε ακόμα στη γη και όλη η γήινη ύπαρξή μας είναι ένα μακρύ και συχνά οδυνηρό ταξίδι προς την Τελική Μέρα του Κυρίου. Σ' αυτό μας το ταξίδι χρειαζόμαστε βοήθεια και ενίσχυση, δύναμη και ανακούφιση, γιατί ο «άρχοντας του κόσμου τούτου» δεν έχει καταθέσει ακόμα τα όπλα· αντίθετα μάλιστα ξέροντας ότι έχει νικηθεί από το Χριστό, σκηνοθετεί μια τελευταία και βίαιη μάχη εναντίον του Θεού για ν' αρπάξει μακριά Του όσο περισσότερους μπορεί. Τούτη η μάχη είναι τόσο δύσκολη και τόσο ισχυρές οι «Πύλες του Άδου» που ο ίδιος ο Χριστός μας μιλάει για τη «στενή πύλη και τεθλιμμένη οδό» και ότι «ολίγοι εισίν οι ευρίσκοντες αυτήν». Σ' αυτή τη μάχη η βασική μας βοήθεια είναι ακριβώς το Σώμα και το Αίμα του Χριστού, η «ουσιαστική τροφή» που μας διατηρεί πνευματικά ζωντανούς και σε πείσμα όλων των πειρασμών και των κινδύνων, μας κάνει οπαδούς του Χριστού. Έτσι μετά τη Θεία Μετάληψη λέμε:

*...Δος γενέσθαι ταύτα καμοί εις ίασιν ψυχής τε και σώματος, εις αποτροπήν παντός εναντίου, εις φωτισμόν των οφθαλμών της καρδιάς μου, εις ειρήνην των ψυχικών μου δυνάμεων, εις πίστιν, εις περιποίησιν των εντολών σου, εις προσθήκην της θείας σου ακαταίσχυντον, εις αγάπτην ανυπόκρπον, εις πλησμονήν σοφίας, χάριτος και της σης βασιλείας οικειώσιν.*

*...Μη δη καταφλέξης με, μη, πλαστοουργέ μου· μάλλον διέλθε προς μελών μου συνθέσεις, εις πάντας αρμούς, εις νεφρούς, εις καρδιαν. δείξόν με σκίνηωμα Πνεύματος μόνου, και μηκέτι σκίνηωμα της αμαρτίας· ίν' ως σον οίκον, εισόδω κοινωνίας ως πυρ με φεύγη πας κακούργος, παν πάθος.*

Αν η Μεγάλη Σαρακοστή και η νηστεία σημαίνει τόνωση στον αγώνα είναι γιατί — σύμφωνα με το Ευαγγέλιο — σ' αυτόν τον αγώνα ερχόμαστε πρόσωπο με πρόσωπο με το κακό και τις δυνάμεις του. Ακριβώς γι' αυτό χρειαζόμαστε στην περίοδο αυτή ειδικά, τη βοήθεια και τη δύναμη της θείας φλόγας· να λοιπόν γιατί στην περίοδο της Μεγάλης Σαρακοστής έχουμε τη Θεία Κοινωνία στην ειδική ακολουθία των Προηγιασμένων Δώρων. «Προηγιασμένα» σημαίνει ότι τα Τίμια Δώρα έχουν καθαγιαστεί στη Θεία Λειτουργία της Προηγούμενης Κυριακής και

φυλάγονται στην Αγία Τράπεζα για να προσφερθούν την Τετάρτη και την Παρασκευή το βράδυ.

Δεν τελείται η Θεία Ευχαριστία στις μέρες της νηστείας γιατί η τέλεση είναι πανηγυρική, είναι μια διαρκής κίνηση χαράς· αλλ' όμως έχουμε συνέχεια στην Εκκλησία την παρουσία των καρπών της Θείας Ευχαριστίας. Είναι ακριβώς όπως και με το Χριστό που «ορατά» μεν αναλήφτηκε στους ουρανούς και όμως αόρατα είναι παρών στον κόσμο· και όπως το Πάσχα που γιορτάζεται μια φορά το χρόνο αλλ' όμως οι ακτίνες φωτίζουν ολόκληρη τη ζωή της Εκκλησίας, και ακόμα είναι σαν τη Βασιλεία του Θεού που πρόκειται να έρθει αλλά ταυτόχρονα βρίσκεται ανάμεσά μας. Η Θεία Ευχαριστία σαν μυστήριο και πανηγυρισμός της Βασιλείας, σαν γιορτή της Εκκλησίας, δε συμβιβάζεται με τη νηστεία και δεν τελείται στη διάρκεια της Μεγάλης Σαρακοστής αλλά σαν χάρη και δύναμη της Βασιλείας του Θεού που ενεργεί στον κόσμο, σαν προμηθευτής της «ουσιαστικής τροφής» μας και των όπλων για τον πνευματικό αγώνα μας, βρίσκεται στην καρδιά της νηστείας, είναι στ' αλήθεια το μάννα εξ ουρανού που μας διατηρεί ζωντανούς στο ταξίδι μας μέσα στην έρημο της Μεγάλης Σαρακοστής.

## 2. ΟΙ ΔΥΟ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΗΣ ΝΗΣΤΕΙΑΣ

Στο σημείο αυτό ξεπηδάει μια ερώτηση: Αν η Θεία Ευχαριστία δε συμβιβάζεται με τη νηστεία τότε γιατί τελείται τα Σάββατα και τις Κυριακές της Μεγάλης Σαρακοστής και μάλιστα χωρίς να διακοπεί η νηστεία; Εδώ οι κανόνες της Εκκλησίας φαίνεται να συγκρούονται<sup>10</sup>. Ενώ μερικοί απ' αυτούς απαγορεύουν τη νηστεία τις Κυριακές, μερικοί άλλοι απαγορεύουν τη διακοπή της νηστείας σε οποιαδήποτε μέρα από τις σαράντα μέρες της Σαρακοστής. Αυτή η σύγκρουση παρουσιάζεται μόνο γιατί οι δυο κανόνες, που φαίνονται να αποκλείει ο ένας τον άλλο, αναφέρονται στην πραγματικότητα σε δυο διαφορετικές έννοιες του όρου νηστεία. Είναι ανάγκη να το καταλάβουμε καλά αυτό γιατί ανακαλύπτουμε εδώ την Ορθόδοξη «φιλοσοφία της νηστείας», που είναι πολύ ουσιαστική για την όλη μας πνευματική προσπάθεια.

Υπάρχουν πραγματικά δύο τρόποι ή μέθοδοι νηστείας. Και οι δυο είναι θεμελιωμένοι στη Γραφή και την Παράδοση και ανταποκρίνονται σε δύο ξεχωριστές ανάγκες ή καταστάσεις του ανθρώπου. Η πρώτη μπορεί να ονομαστεί γενική (αυστηρή) νηστεία επειδή σ' αυτή έχουμε καθολική αποχή από την τροφή και το ποτό. Τη δεύτερη μπορούμε να την ονομάσουμε ασκητική νηστεία, επειδή σ' αυτή έχουμε αποχή από ορισμένα φαγητά και μια σημαντική ελάττωση στο διαιτητικό σύστημα. Η γενική νηστεία, επειδή είναι τέτοια η φύση της, διαρκεί λίγο και συνήθως περιορίζεται σε μια μέρα η ακόμα και σε μισή. Από την αρχή του Χριστιανισμού η νηστεία θεωρήθηκε σαν ένα είδος προετοιμασίας και αναμονής — ένα είδος πνευματικής αυτοσυγκέντρωσης γι' αυτό που έρχεται. Η σωματική πείνα ανταποκρίνεται εδώ στην πνευματική αναμονή του πληρώματος, στο άνοιγμα ολόκληρης της ανθρώπινης ύπαρξης στην ερχόμενη χαρά.

Έτσι στη λειτουργική παράδοση της Εκκλησίας συναντάμε αυτή τη γενική νηστεία σαν την τέλεια και βασική προετοιμασία για μια μεγάλη γιορτή, για ένα αποφασιστικό πνευματικό γεγονός. Μπορούμε να το δούμε αυτό, λόγου χάρη, στην παραμονή των Χριστουγέννων και των Θεοφανείων. Και πάνω από καθετί άλλο η ευχαριστιακή νηστεία είναι το ουσιαστικότερο είδος προετοιμασίας μας για το μεσσιανικό δείπνο στο τραπέζι της Βασιλείας του Χριστού. Πάντοτε, πριν από τη Θεία Ευχαριστία προηγείται η γενική νηστεία που μπορεί μεν να ποικίλει σε διάρκεια, αποτελεί όμως για την Εκκλησία μια απαραίτητη προετοιμασία για τη Θεία Μετάληψη. Πολλοί άνθρωποι παρεξηγούν αυτό τον κανόνα, και δεν βλέπουν σ' αυτόν τίποτε περισσότερο από μια πανάρχαια διαταγή και αναρωτιούνται γιατί ένα άδειο στομάχι θα μπορούσε να είναι προϋπόθεση για να λάβει κανείς το Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Όταν κατεβάζουμε τον κανόνα σε μια τέτοια φυσιοκρατική αντίληψη, όταν τον κάνουμε «φυσιολογία», όταν τον βλέπουμε σαν μια γυμνή πειθαρχία, τότε βέβαια χάνει το νόημά του. Έτσι δεν είναι περίεργο ότι ο Ρωμαιοκαθολισμός, ο οποίος προ πολλού αντικατέστησε την πνευματική αντίληψη της νηστείας με την νομική και πειθαρχική (για παράδειγμα, λένε ότι «απονέμεται» δύναμη από τη νηστεία, σαν να είναι ο Θεός και όχι ο άνθρωπος που χρειάζεται τη νηστεία!) έχει απλούστατα σήμερα καταργήσει την «ευχαριστιακή» νηστεία. Στην πραγματικότητα η γενική νηστεία είναι η βασική έκφραση του ρυθμού της προετοιμασίας και της πληρώσεως με την οποία ζει η Εκκλησία γιατί είναι ταυτόχρονα η προσδοκία του Χριστού «εν τω κόσμω τούτω» και η έλευση του κόσμου αυτού μέσα στον «επερχόμενο». Ίσως πρέπει να προσθέσουμε εδώ ότι στην πρώτη Εκκλησία αυτή η γενική νηστεία είχε ένα όνομα παρμένο από το στρατιωτικό λεξιλόγιο· ονομάζονταν *statio* που σήμαινε φρουρά σε κατάσταση συναγερμού και κινητοποίησης. Η Εκκλησία «αγρυπνεί» — περιμένει το Νυμφίο και τον περιμένει με ετοιμότητα και χαρά. Έτσι η γενική νηστεία δεν είναι μόνο νηστεία για τα μέλη της Εκκλησίας, είναι και αυτή η ίδια η Εκκλησία σε κατάσταση νηστείας, αναμονής του Χριστού ο οποίος έρχεται σ' αυτή διά της Θείας Ευχαριστίας και ο οποίος θα έρθει «εν δόξη» με το πλήρωμα του χρόνου.

Διαφορετικό είναι το πνευματικό νόημα στο δεύτερο τύπο της νηστείας που ονομάσαμε



ασκητική. Στην περίπτωση αυτή σκοπός της νηστείας είναι να ελευθερωθεί ο άνθρωπος από την παράνομη τυραννία της σάρκας, από την παράδοση του πνεύματος στο σώμα και στις ορέξεις του που είναι η τραγική συνέπεια της αμαρτίας και της προπατορικής πτώσης του ανθρώπου. Μόνο με μια προσεκτική και υπομονετική προσπάθεια ο άνθρωπος ανακαλύπτει ότι «ουκ επ' άρτω μόνω ζήσεται» και επαναφέρει μέσα του την προτεραιότητα του πνεύματος. Η προσπάθεια αυτή κατ' ανάγκη, λόγω της φύσης της, είναι μακρόχρονη και επίμονη. Ο παράγοντας χρόνος είναι ουσιαστικός γιατί χρειάζεται πολύς καιρός να ξεριζωθεί και να θεραπευτεί η κοινή και παγκόσμια αρρώστια που ο άνθρωπος έφτασε να τη θεωρεί σαν «φυσιολογική» κατάσταση. Η τέχνη της ασκητικής νηστείας καθορίστηκε και τελειοποιήθηκε μέσα στη μοναστηριακή παράδοση και μετά έγινε αποδεκτή από όλη την Εκκλησία. Η νηστεία αυτή είναι η εφαρμογή των λόγων του Χριστού ότι οι δαιμονικές δυνάμεις που υποδουλώνουν τον άνθρωπο δεν ξεπερνιούνται παρά «εν προσευχαίς και νηστείαις». Είναι θεμελιωμένη στο παράδειγμα του ίδιου του Χριστού ο οποίος νήστεψε σαράντα μέρες και ύστερα συνάντησε το Σατανά πρόσωπο με πρόσωπο. Σ' αυτή τη συνάντηση ανέτρεψε τη συνθηκολόγηση του ανθρώπου. Η Εκκλησία έχει καθιερώσει τέσσερις περιόδους γι' αυτή την ασκητική νηστεία: τις περιόδους πριν από το Πάσχα, τα Χριστούγεννα, τη γιορτή των Αγίου Πέτρου και Παύλου και πριν από την κοίμηση της Θεοτόκου. Τέσσερις φορές το χρόνο μας καλεί να καθαριστούμε και να ελευθερωθούμε από την κυριαρχία της σάρκας με τη θεραπευτική νηστεία. Κάθε φορά η επιτυχία της θεραπείας εξαρτάται από την εφαρμογή μερικών βασικών Κανόνων ανάμεσα στους οποίους ο πιο κυρίαρχος είναι η «αδιάσπαστη» νηστεία, δηλαδή η χρονικά συνεχόμενη νηστεία.

Αυτή η διάκριση ανάμεσα στους δυο τρόπους νηστείας μας βοηθάει να καταλάβουμε τη φαινομενική αντίθεση ανάμεσα στους κανόνες που έχουν σχέση με τη νηστεία. Ο κανόνας που απαγορεύει τη νηστεία τις Κυριακές σημαίνει φυσικά ότι αυτή τη μέρα η νηστεία «διακόπτεται» πρώτα απ' όλα από αυτή την ίδια τη Θεία Ευχαριστία η οποία πραγματώνει την προσδοκία που είναι ο επιδιωκόμενος σκοπός όλης της νηστείας αλλά ταυτόχρονα είναι και το τέρμα της. Σημαίνει δηλαδή ότι η Κυριακή, η Μέρα του Κυρίου, είναι η υπέρβαση της Σαρακοστής όπως είναι και η υπέρβαση του χρόνου. Μ' άλλα λόγια σημαίνει ότι η Κυριακή — η Μέρα της Βασιλείας του Θεού — δεν ανήκει σ' αυτό το χρόνο που τον θεωρούμε πορεία ή ταξίδι και που εκφράζεται επακριβώς με τη Μεγάλη Σαρακοστή· η Κυριακή παραμένει σαν μέρα όχι νηστείας, αλλά πνευματικής χαράς.

Αλλά ενώ η Θεία Ευχαριστία διακόπτει την γενική νηστεία, όμως δε συμβαίνει το ίδιο και με την ασκητική νηστεία, η όποια, καθώς έχουμε εξηγήσει, από τη φύση της απαιτεί μια συνέχιση της προσπάθειας. Αυτό σημαίνει ότι οι διαιτητικοί κανονισμοί που διέπουν την ασκητική νηστεία ισχύουν και τις Κυριακές της Μεγάλης Σαρακοστής. Για να το κάνουμε πιο συγκεκριμένο λέμε ότι το κρέας και τα διάφορα λίπη απαγορεύονται μόνο εξαιτίας του «ψυχοσωματικού» χαρακτήρα της ασκητικής νηστείας, διότι η Εκκλησία ξέρει ότι το σώμα για να «υποταχτεί» πρέπει να υποστεί μια διαρκή, υπομονετική και πειθαρχημένη αποχή. Λόγου χάρη, πολλοί μοναχοί στη Ρωσία, δεν έτρωγαν ποτέ κρέας· αλλά αυτό δε σημαίνει ότι νήστευαν και το Πάσχα ή τις άλλες μεγάλες γιορτές. Μπορεί κανείς να πει ότι μια σχετική ασκητική νηστεία άφορα τη χριστιανική ζωή και πρέπει να τηρείται από τους χριστιανούς. Αλλά η αντίληψη (και αλίμονο, είναι συχνή), ότι το Πάσχα έχουμε υποχρέωση να τρώμε και να πίνουμε καλά είναι μια θλιβερή και άσχημη γελοιογραφία του αληθινού πνεύματος του Πάσχα!

Είναι πραγματικά τραγικό το ότι σε μερικές εκκλησίες οι άνθρωποι αποτρέπονται από τη μετοχή στη Θεία Μετάληψη του Πάσχα, και τα ωραιότατα λόγια του Αγίου Χρυσόστομου στον πασχαλινό Κατηχητικό Λόγο του «... η τράπεζα γέμει, τρυφήσατε πάντες. Ο μόσχος πολύς, μηδείς εξέλθη πεινών...» συνήθως παραξηγούνται γιατί νομίζουν πολλοί ότι αναφέρονται αποκλειστικά στα πλούσια περιεχόμενα του πασχαλινού τραπεζιού!... Η γιορτή είναι μια πνευματική πραγματικότητα και για να διαφυλαχτεί σωστά απαιτείται τόσο πολύ η εγκράτεια

και η πνευματική αυτοσυγκέντρωση όσο και η νηστεία.

Θα πρέπει λοιπόν, να καταλάβουμε πολύ καθαρά ότι δεν υπάρχει καμιά αντίθεση όταν η Εκκλησία επιμένει να τηρούμε την αποχή από μερικές τροφές και τις Κυριακές της Σαρακοστής και όταν απορρίπτει τη νηστεία κατά τη μέρα της Θείας Ευχαριστίας. Επίσης είναι ολοφάνερο ότι μόνο ακολουθώντας και τους δυο κανόνες, δηλαδή φυλάγοντας ταυτόχρονα τον ευχαριστιακό ρυθμό της προετοιμασίας καθώς και την επίμονη πνευματική προσπάθεια κατά τις «ψυχοσωτήριες σαράντα μέρες», μπορούμε πραγματικά να φτάσουμε στους πνευματικούς στόχους της Μεγάλης Σαρακοστής. Όλα αυτά μας οδηγούν τώρα σε μια ειδική έκφραση της λατρείας στη διάρκεια της Σαρακοστής, στη Λειτουργία των Προηγιασμένων Δώρων.

### 3. Η ΕΣΠΕΡΙΝΗ ΘΕΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Το πρώτο και ουσιαστικό χαρακτηριστικό της Λειτουργίας των Προηγιασμένων Δώρων είναι ότι αυτή είναι μια *εσπερινή ακολουθία*<sup>11</sup>. Σύμφωνα με την τυπική άποψη, είναι η ακολουθία της Θείας Κοινωνίας που γίνεται μετά τον Εσπερινό. Στην αρχή της εξέλιξής της δεν είχε την ιεροπρέπεια που παρουσιάζει σήμερα και έτσι ήταν φανερότερο η συσχέτισή της με την καθημερινή ακολουθία του Εσπερινού. Η πρώτη ερώτηση επομένως αφορά τον εσπερινό χαρακτήρα της Λειτουργίας. Ξέρουμε ότι, σύμφωνα με την ορθόδοξη παράδοση πάντοτε προηγείται από τη Θεία Ευχαριστία γενική νηστεία. Αυτή η βασική αρχή εξηγεί το γεγονός ότι η Θεία Ευχαριστία, διαφορετική σ' αυτό από τις άλλες ακολουθίες, δε γίνεται σε καθορισμένη ώρα, και ο χρόνος για την τέλεσή της εξαρτάται βασικά από το χαρακτήρα της μέρας που πρόκειται να τελεστεί. Έτσι σε μια μεγάλη γιορτή, το *Τυπικό* παραγγέλλει η Θεία Ευχαριστία να τελείται πολύ νωρίς το πρωί γιατί η ολονύκτια αγρυπνία που προηγείται αναπληρώνει το έργο της νηστείας και της προετοιμασίας. Σε μικρότερες γιορτές που δεν έχουμε αγρυπνία η Θεία Ευχαριστία μετακινείται σε κάποια ώρα αργότερα έτσι ώστε — θεωρητικά τουλάχιστο — κατά τις μέρες της εβδομάδας να τελείται σχεδόν προς το μεσημέρι. Τελικά, τις μέρες που επιβάλλεται η αυστηρή ή γενική νηστεία στη διάρκεια της μέρας, η Θεία Μετάληψη — που είναι το «σταμάτημα» της νηστείας — λαμβάνεται κατά τον Εσπερινό. Το νόημα όλων αυτών των τυπικών διατάξεων, οι οποίες δυστυχώς έχουν εντελώς ξεχαστεί και αγνοηθεί σήμερα, είναι πολύ απλό: η Θεία Ευχαριστία, που πάντα είναι το τέλος της προετοιμασίας, το πλήρωμα της προσδοκίας, ως προς το χρόνο της τέλεσής της, τον καιρό, συσχετίζεται με τη διάρκεια της γενικής νηστείας, που ή παίρνει τη μορφή της ολονύκτιας αγρυπνίας, ή τηρείται ατομικά. Και εφόσον η Τετάρτη και η Παρασκευή στη διάρκεια της Μεγάλης Σαρακοστής είναι μέρες γενικής αποχής, η ακολουθία για τη Θεία Ευχαριστία, που είναι το πλήρωμα της νηστείας, τελείται μετά την ακολουθία του Εσπερινού. Με την ίδια λογική εξηγούμε και το γεγονός ότι την παραμονή των Χριστουγέννων και των Θεοφανίων, που επίσης είναι μέρες γενικής νηστείας, η Θεία Ευχαριστία τελείται μετά τον Εσπερινό. Αν όμως η παραμονή των Χριστουγέννων και των Θεοφανίων πέσουν Σάββατο ή Κυριακή, μέρες δηλαδή που για την ορθόδοξη παράδοση είναι ευχαριστικές, τότε η «γενική» νηστεία μετατίθεται στην Παρασκευή. Ένα άλλο παράδειγμα: αν ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου πέσει κάποια μέρα της εβδομάδας, εκτός Σαββάτου και Κυριακής, η τέλεση της Θείας Ευχαριστίας γίνεται μετά τον Εσπερινό. Αυτοί οι κανόνες που σε πολλούς φαίνονται ξεπερασμένοι και άσχετοι σήμερα, στην πραγματικότητα αποκαλύπτουν τη θεμελιώδη αρχή της ορθόδοξης λειτουργικής πνευματικότητας: ότι η Θεία Ευχαριστία πάντοτε είναι το τέλος της προετοιμασίας και το πλήρωμα της προσδοκίας· και οι μέρες της γενικής αποχής και νηστείας που είναι η πιο έντονη έκφραση προετοιμασίας «στεφανώνονται» με την εσπερινή Ευχαριστία.

Η Εκκλησία για την Τετάρτη και την Παρασκευή στη διάρκεια της Μεγάλης Σαρακοστής ορίζει την τέλεια αποχή από το φαγητό ως το ηλιοβασίλεμα. Αυτές οι μέρες διαλέχτηκαν σαν οι πιο κατάλληλες για τη Θεία Κοινωνία που, όπως είπαμε, είναι ένα από τα ουσιαστικότερα μέσα, ένα «όπλο» στον πνευματικό και σωματικό αγώνα της Μεγάλης Σαρακοστής. Οι μέρες με τον έντονο πνευματικό και σωματικό αγώνα φωτίζονται από την προσδοκία της επερχόμενης Κοινωνίας με το Σώμα και το Αίμα του Χριστού, και αυτή η αναμονή μάς στηρίζει στον αγώνα πνευματικά και σωματικά· κάνει τον αγώνα μας να αποβλέπει στη χαρά της εσπερινής Θείας Κοινωνίας. «Ήρα τους οφθαλμούς μου εις τα όρη, όθεν ήξει η βοήθειά μου». Και τότε, μέσα στο φως της επερχόμενης συνάντησης με το Χριστό, η μέρα που πρέπει να την περάσω με τη συνηθισμένη απασχόληση γίνεται πολύ σπουδαία και σημαντική· τα πιο ασήμαντα και αδιάφορα μικροπράγματα, που γεμίζουν την καθημερινή μου ύπαρξη και που τόσο πολύ έχω συνηθίσει ώστε δεν τα προσέχω καθόλου, τώρα αποκτούν ένα καινούργιο ενδιαφέρον. Κάθε λόγος που λέω, κάθε πράξη που κάνω, κάθε σκέψη που περνάει από το μυαλό μου γίνεται σπουδαία, μοναδική, ανεπανάληπτη είτε είναι σύμφωνη με την προσδοκία για το Χριστό είτε είναι αντίθετη. Ο ίδιος ο

χρόνος, που συνήθως «σπαταλούμε» τόσο εύκολα, αποκαλύπτεται με το αληθινό του νόημα σαν χρόνος σωτηρίας ή καταδίκης. Η όλη ζωή γίνεται αυτό που την έκανε ο Χριστός με τον ερχομό Του σ' αυτόν τον κόσμο — άνοδος σ' Αυτόν ή φυγή μακριά Του στο σκοτάδι και την καταστροφή.

Πουθενά αλλού, πραγματικά, δεν υπάρχει το αληθινό νόημα της νηστείας και πουθενά η Σαρακοστή δεν αποκαλύπτεται καλύτερα ή πληρέστερα παρά μόνο κατά τις μέρες εκείνες που τελείται η εσπερινή Θεία Κοινωνία (Λειτουργία των Προηγιασμένων)· και αποκαλύπτεται όχι μόνο το νόημα της Σαρακοστής αλλά και της Εκκλησίας και της χριστιανικής ζωής στην ολότητά τους. «Εν Χριστώ» όλη η ζωή, ολόκληρος ο χρόνος, η ιστορία, ο ίδιος ο κόσμος έχει γίνει προσδοκία, προετοιμασία, ελπίδα, ανάληψη. Ο Χριστός έχει έλθει· η Βασιλεία του Θεού «ήγγικεν»! Στον «κόσμο τούτο» μπορούμε μόνο να προγευόμαστε τη δόξα και τη χαρά της Βασιλείας του Θεού, αλλά σαν Εκκλησία αφήνουμε αυτόν τον κόσμο «εν πνεύματι» και συναντιόμαστε στο τραπέζι του Κυρίου όπου, στα βάθη της καρδιάς μας, ατενίζουμε το άκτιστο φως και τη λαμπρότητα. Αυτή η πρόγευση μας δίνεται για να μπορούμε να επιθυμούμε και να αγαπούμε τη Βασιλεία του Θεού και να νοσταλγούμε μια τελειότερη κοινωνία με το Θεό στην επερχόμενη «ανέσπερη μέρα». Και κάθε φορά, έχοντας γευτεί την «ειρήνη και τη χαρά της Βασιλείας του Θεού», γυρίζουμε στον κόσμο αυτό και βρισκόμαστε πάλι στο μακρύ στενό και δύσκολο δρόμο, πάλι στη νηστεία, στην προπαρασκευή και στην αναμονή. Περιμένουμε «το εσπέρας» αυτού του κόσμου που θα μας κάνει μέτοχους της μακάριας ακτινοβολίας της αγίας δόξας του Θεού, της «αρχής» που δεν έχει τέλος.

#### 4. ΔΙΑΤΑΞΗ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΩΝ ΠΡΟΗΓΙΑΣΜΕΝΩΝ

Στην πρώτη Εκκλησία όταν οι χριστιανοί ήταν πολύ λίγοι και καλά «δοκιμασμένοι», υπήρχε η συνήθεια τα καθαγιασμένα Δώρα να μοιράζονται στους πιστούς στο τέλος της Κυριακάτικης Θείας Ευχαριστίας για να κοινωνούν καθημερινά στο σπίτι τους. Έτσι η Θεία Ευχαριστία, που «εν σώματι» η Εκκλησία τελούσε την Κυριακή, τη μέρα του Κυρίου, επεκτεινόταν μέσα σ' όλο το χρόνο και σ' όλη τη ζωή. Αυτή όμως η συνήθεια ήταν δύσκολο να συνεχιστεί όταν αυξήθηκαν τα μέλη της Εκκλησίας και ο Χριστιανισμός μετατράπηκε σε μαζική θρησκεία· αναπόφευκτα έπεσε η πνευματική ένταση που χαρακτήριζε τις πρώτες γενιές των χριστιανών και ανάγκασε τους υπεύθυνους της Εκκλησίας να πάρουν μέτρα για να μη γίνει τυχόν κακή χρήση των Αγίων Τιμίων Δώρων. Στη Δύση αυτό οδήγησε στην καθημερινή τέλεση της Θείας Ευχαριστίας, πράγμα που αποτελεί πια ένα από τα χαρακτηριστικά στοιχεία στη δυτική λειτουργική παράδοση και ευσέβεια αλλά που επίσης προκάλεσε και μια σημαντική αλλαγή στην ουσιαστική αντίληψη της Θείας Ευχαριστίας. Αφού η Θεία Ευχαριστία αποχωρίστηκε από τον «πανηγυρικό» χαρακτήρα της και έπαψε να είναι η γιορτή της Εκκλησίας και έγινε ένα αναπόσπαστο μέρος του καθημερινού λειτουργικού κύκλου, η πόρτα άνοιξε πια γι' αυτό που ονομάζεται «ιδιωτική» Θεία Λειτουργία που με τη σειρά της αλλοίωσε σιγά σιγά όλα τα άλλα στοιχεία της λατρείας. Στην Ανατολή, πάντως, η αρχική εσχατολογική, χαρμόσυνη και πάντοτε με κέντρο τη Βασιλεία του Θεού αντίληψη της Θείας Ευχαριστίας ποτέ δεν άλλαξε και, στη θεωρία τουλάχιστον, η Θεία Λειτουργία, ακόμα και σήμερα δεν είναι ένα μέρος του καθημερινού λειτουργικού κύκλου. Η τέλεσή της αποτελεί πάντοτε ένα πανηγύρι και η μέρα που τελείται αποκτάει πάντοτε μια πνευματική σημασία της Μέρας του Κυρίου. Όπως θα έχουμε πολλές φορές μέχρι τώρα τονίσει, η Θεία Ευχαριστία δεν συμβιβάζεται με τη νηστεία και δεν τελείται τις μέρες της εβδομάδας (εκτός Σαββάτου και Κυριακής) στη διάρκεια της Μεγάλης Σαρακοστής. Έτσι αφού η καθημερινή Θεία Κοινωνία στο σπίτι δεν μπόρεσε να συνεχιστεί, δεν αντικαταστάθηκε μεν στην Ανατολή με την καθημερινή τέλεση της Θείας Ευχαριστίας, έδωσε όμως αφορμή να γεννηθεί μια νέα μορφή ακολουθίας για Θεία Κοινωνία με προαγιασμένα Τιμία Δώρα, κρατημένα από την προηγούμενη Κυριακή ή από μια άλλη «γιορταστική» τέλεση του μυστηρίου.

Είναι πολύ πιθανό στην αρχή η ακολουθία των Προηγιασμένων Δώρων να μη γινόταν μόνο τη Μεγάλη Σαρακοστή αλλά και σε όλες τις περιόδους νηστείας. Όταν όμως οι γιορτές — μικρότερες ή μεγαλύτερες — αυξήθηκαν και η τέλεση της Θείας Ευχαριστίας έγινε πολύ πιο συχνή, η Λειτουργία των Προηγιασμένων έγινε χαρακτηριστικό λειτουργικό στοιχείο της Μεγάλης Σαρακοστής και σιγά σιγά κάτω από την επίδραση του λειτουργικού πνεύματος της Σαρακοστής, του πνεύματος της «χαρμολύπης» για την οποία μιλήσαμε, απέκτησε αυτή τη μοναδική ομορφιά και επισημότητα που την κάνει να είναι το πνευματικό αποκορύφωμα της λατρείας της Μεγάλης Σαρακοστής.

Η ακολουθία αρχίζει με το Μεγάλο Εσπερινό, μολονότι, η δοξολογία στην αρχή είναι «ευχαριστιακή»: «Ευλογημένη η Βασιλεία του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος...» και τοποθετεί την όλη τέλεση στην προοπτική της Βασιλείας που είναι η πνευματική προοπτική της Μεγάλης Σαρακοστής και της νηστείας. Ο εσπερινός ψαλμός (102) «Ευλόγει, η ψυχή μου τον Κύριον...» ψάλλεται ως συνήθως, και ακολουθεί η Μεγάλη Συναπτή και το 18ο κάθισμα από το Ψαλτήρι. Αυτό το κάθισμα στιχολογείται κάθε μέρα της εβδομάδας της Μεγάλης Σαρακοστής. Περιλαμβάνει τους Ψαλμούς 119–133 που ονομάζονται «Ωδές των Αναβαθμών». Τους έψελναν στα σκαλοπάτια του Ναού της Ιερουσαλήμ σαν λιτανικούς ψαλμούς, σαν ύμνους του λαού του συγκεντρωμένου για τη θεία λατρεία, δηλαδή σαν προετοιμασία τους για να συναντήσουν το Θεό τους: «Ευφράνθητι ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι εἰς οἶκον Κυρίου πορευσόμεθα» (Ψαλμός 121,1). «Ἰδού δὴ εὐλογεῖτε τὸν Κύριον, πάντες οἱ δούλοι Κυρίου οἱ ἐστῶτες ἐν οἴκῳ Κυρίου, ἐν αὐλαῖς οἴκου Θεοῦ ἡμῶν. ἐν ταῖς νυξίν ἐπάρατε τὰς χεῖρας ὑμῶν εἰς τὰ ἅγια καὶ εὐλογεῖτε τὸν Κύριον. εὐλογῆσαι σε Κύριος ἐκ Σιών ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.» (Ψαλμός 133).

Ενώ διαβάζονται αυτοί οι ψαλμοί, ο λειτουργός παίρνει τον Προηγιασμένο Άρτο, που φυλάγεται από την προηγούμενη Κυριακή και τον τοποθετεί στο δισκάριο. Ύστερα αφού μεταφέρει το δισκάριο από την Αγία Τράπεζα στην Πρόθεση, χύνει οίνο μέσα στο άγιο Ποτήριο και καλύπτει τα Δώρα όπως συνήθως γίνεται πριν από τη Θεία Λειτουργία. Αξίζει να σημειώσουμε ότι όλα αυτά γίνονται χωρίς ο ιερέας να λέει τίποτε. Αυτό το τυπικό τονίζει τον πραγματικό χαρακτήρα αυτών των πράξεων επειδή οι ευχαριστιακές ευχές έχουν διαβαστεί στη Θεία Λειτουργία της προηγούμενης Κυριακής.

Μετά την είσοδο με το Ευαγγέλιο ψέλνεται ο εσπερινός ύμνος «φως ιλαρόν...» και διαβάζονται δύο καθορισμένα αναγνώσματα από την Παλαιά Διαθήκη, από τη *Γένεση* και τις *Παροιμίες*. Μια ειδική ιεροτελεστία συνοδεύει την ανάγνωση η οποία μας μεταφέρει στην εποχή που η Μεγάλη Σαρακοστή ήταν ακόμα το κέντρο της προετοιμασίας των κατηχουμένων για το Βάπτισμα. Ενώ διαβάζεται το κείμενο από τη *Γένεση*, μια αναμμένη λαμπάδα τοποθετείται στο Ευαγγέλιο πάνω στην Αγία Τράπεζα και μόλις τελειώσει η ανάγνωση ο ιερέας παίρνει τη λαμπάδα και το θυμιατήρι, ευλογεί μ' αυτά το εκκλησίασμα και εκφωνεί το: «φως Χριστού φαίνει πάσι». Η λαμπάδα είναι το λειτουργικό σύμβολο του Χριστού που είναι το «φως του κόσμου». Η τοποθέτηση της λαμπάδας πάνω στο Ευαγγέλιο στη διάρκεια της ανάγνωσης της Παλαιάς Διαθήκης σημαίνει ότι όλες οι προφητείες εκπληρώθηκαν στο πρόσωπο του Χριστού ο οποίος διάνοιξε το νου των μαθητών Του «...του συνιέναι τας γραφάς». Η Παλαιά Διαθήκη οδηγεί στο Χριστό όπως η Μεγάλη Σαρακοστή οδηγεί στο φώτισμα του Βαπτίσματος. Το φως του Βαπτίσματος, ενσωματώνοντας τους Κατηχουμένους στο Χριστό, θα ανοίξει το νου τους στην κατανόηση των ρημάτων Του. Αφού διαβαστεί και το δεύτερο κείμενο από την Παλαιά Διαθήκη ψάλλονται πέντε στίχοι, από τον ψαλμό του Λυχνικού (Ψαλμός 140) αρχίζοντας από το δεύτερο στίχο: «Κατευθυνθήτω ἡ προσευχή μου ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου...». Αν και ο ψαλμός αυτός έχει ήδη ψαλεί στην αρχή του εσπερινού τώρα επαναλαμβάνεται και μπορεί κανείς ν' αναρωτηθεί για το νόημα αυτής της επανάληψης. Βασισμένος σε μερικές ενδείξεις μπορεί να υποθέσει κανείς ότι αυτή η συνήθεια έχει την αρχή της στα πρώτα στάδια της ανάπτυξης της Λειτουργίας των Προηγιασμένων. Είναι πιθανό, την εποχή που αυτή η Λειτουργία δεν είχε ακόμα τη σημερινή επισιμότητα και περιπλοκή αλλά ήταν απλούστατα μια προσφορά της Θείας Κοινωνίας στη διάρκεια του Εσπερινού, αυτοί οι στίχοι να ψέλνονταν αντί για Κοινωνικό. Σήμερα, πάντως, οι στίχοι αυτοί αποτελούν έναν ωραιότατο ύμνο μετάνοιας σαν εισαγωγή στο δεύτερο μέρος της ακολουθίας, την κυρίως Λειτουργία των Προηγιασμένων.

Αυτό το δεύτερο μέρος αρχίζει με τη Λειτουργία των Κατηχουμένων — δηλαδή ένα σύνολο από ευχές και αιτήσεις για κείνους που προετοιμάζονται για το Βάπτισμα. Στη «Μεσο-Σαρακοστή» — την Τετάρτη της Δ' εβδομάδας — προσθέτουμε ειδικές ευχές και αιτήσεις για τους *φωτιζόμενους* δηλαδή για τους «προς το άγιον φώτισμα ευτρεπιζόμενους». Ακόμα μια φορά βλέπουμε να τονίζεται ο πρωταρχικός χαρακτήρας της Μεγάλης Σαρακοστής σαν προετοιμασίας για το Βάπτισμα και για το Πάσχα.

Αφού αποχωρήσουν οι κατηχούμενοι, λέγονται δυο ευχές σαν εισαγωγή στη «Λειτουργία των Πιστών». Στην πρώτη ζητάμε την κάθαρση της ψυχής, του σώματος και των αισθήσεων.

*... Και οφθαλμός μεν απέστω παντός πονηρού βλέμματος, ακοή δε λόγοις αργοίς ανεπίβατος, η δε γλώσσα καθαρυνέτω ρημάτων απρεπών. Αγνισον ημών τα χείλη, τα αιτούντα σε. Κύριε, τας χείρας ημών ποιήσον των μεν φαύλων απέχεσθαι πράξεων, ενεργείν δε μόνα τα σοι εὐάρεστα, πάντα ημών τα μέλη και την διάνοιαν τη ση κατασφαλιζόμενος χάριτι.*

Η δεύτερη ευχή των πιστών μας προετοιμάζει για την Είσοδο των Αγιασμένων Δώρων:

*... Και αξίους, ποιήσαι της υποδοχής του μονογενοῦς σου Υιού και Θεού ημών, του βασιλέως της*



*δόξης. Ἰδοὺ γὰρ τὸ ἀχραντὸν αὐτοῦ σώμα καὶ τὸ τίμιον αἶμα, κατὰ τὴν παρούσαν ὥραν εἰσπορευόμενα, τὴ μυστικὴ ταύτη προτίθεσθαι μέλλει τραπέζῃ, ὑπὸ πλήθους στρατιάς ουρανοῦ αοράτως δορυφορούμενα· ὧν τὴν μετάληψιν ἀκατάκριτον ἡμῖν δώρησαι· ἵνα δι' αὐτῶν τὸ τῆς διανοίας ὅμμα καταναγαζόμενοι, υἱὸί φωτός καὶ ἡμέρας γενώμεθα.*

Κατόπιν ἐρχεται ἡ πιο ἱερὴ στιγμή ὅλης τῆς ακολουθίας: ἡ μεταφορὰ τῶν Ἁγίων Δώρων στὴν Ἁγία Τράπεζα. Εξωτερικὰ αὐτὴ ἡ Εἴσοδος εἶναι ἴδια με τὴ Μεγάλῃ Εἴσοδο τῆς Θείας Λειτουργίας ἀλλὰ τὸ λειτουργικὸ καὶ πνευματικὸ νόημα εἶναι ριζικὰ διαφορετικὸ. Στὴν πλήρη Θεία Λειτουργία ποὺ γίνεται τὴν Κυριακὴ ἔχουμε κατὰ τὴ στιγμή τῆς Μεγάλῃς Εἰσόδου τὴν πορεία τῆς προσφοράς: ἡ Ἐκκλησία δηλαδὴ προσφέρει τὸν εαυτὸ τῆς, τὴ ζωὴ τῆς, τὴ ζωὴ τῶν μελῶν τῆς καὶ βέβαια ὅλης τῆς δημιουργίας σαν θυσία στὸ Θεό, σαν ἀναπαράσταση τῆς μίας μοναδικῆς καὶ τέλειας θυσίας τοῦ Χριστοῦ. Με τὴν ἀνάμνηση τοῦ Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία θυμάται ὅλους ἐκείνους τῶν ὁποίων τὴ ζωὴ προσέλαβε ὁ Χριστὸς γιὰ τὴ λύτρωσή τους καὶ τὴ σωτηρία τους. Στὴ Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων δὲν ὑπάρχει προσφορά, δὲν ὑπάρχει θυσία καὶ ευχαριστία, δὲν γίνεται καθαγιασμός, ἀλλὰ τὸ μυστήριον τῆς Παρουσίας τοῦ Χριστοῦ μέσα στὴν Ἐκκλησία ἀποκαλύπτεται καὶ εξαγγέλλεται.

Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ ὀρθόδοξη λειτουργικὴ παράδοση, διαφέρει σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀπὸ τὴ λατινικὴ συνήθεια, δὲν ἀποδίδει καμιά λατρεία στα Ευχαριστιακὰ Δώρα ἔξω ἀπὸ τὴ Θεία Κοινωνία. Ἀλλὰ ἡ τήρηση τῶν Δώρων σαν διαφυλαγμένο μυστήριον καὶ ἡ χρῆση τους γιὰ τὴ Θεία Κοινωνία σὲ ἀσθενεῖς ἢ σὲ ἄλλες ἐπείγουσες καταστάσεις, εἶναι μίᾳ ἀυταπόδεικτη παράδοση ποὺ ποτέ δὲν ἔχει ἀμφισβητηθεῖ στὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία. Εἶπαμε παραπάνω ὅτι στὴν Πρῶτῃ Ἐκκλησία ὑπῆρχε ἡ συνήθεια τῆς «ιδιωτικῆς» Θείας Κοινωνίας στὸ σπίτι. Ἐχουμε δηλαδὴ τὴ μόνιμη παρουσία τῶν Ἁγιασμένων Δώρων, ἀλλὰ ἀπουσιάζει κάθε ἔννοια λατρείας τους. Διατηρώντας ταυτόχρονα αὐτὲς τὶς δυο καταστάσεις (παρουσία-ἀπουσία) ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ἀπέφυγε τὸν κίνδυνον τοῦ μυστηριακοῦ ὀρθολογισμοῦ ποὺ βρῖσκουμε στὴ Δύση. Ὡθούμενοι ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ ἐπιβεβαιωθοῦνε — ἀντίθετα ἀπὸ τους Προτεστάντες — τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς «πραγματικῆς παρουσίας» τοῦ Χριστοῦ στα Καθαγιασμένα Δώρα, οἱ Καθολικοὶ ἔχουν ξεχωρίσει τὴ λατρεία ἀπὸ τὴ Θεία Κοινωνία. Μ' αὐτὸ ὅμως ἀνοῖξαν τὴν πόρτα σὲ μίᾳ επικίνδυνῃ πνευματικῇ παρέκκλιση ἀπὸ τὸν πραγματικὸ σκοπὸ τῆς Θείας Ευχαριστίας καὶ ἀκόμα αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς Ἐκκλησίας. Γιὰ τὸ σκοπὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν μυστηρίων τῆς δὲν εἶναι νὰ «καθαγιασθεῖ» τεμάχια καὶ στοιχεῖα τῆς ὕλης καὶ κάνοντάς τα ἱερά καὶ ἅγια νὰ τα ἀντιτάξει στα μὴ ἱερά, στα βέβηλα. Καὶ πάλι τονίζουμε ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς Ἐκκλησίας εἶναι νὰ κάνει τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου μίᾳ κοινωνία με τὸ Θεό, γνῶση τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνάληψη στὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ· τα Ευχαριστιακὰ Δώρα εἶναι τὰ μέσα γιὰ μίᾳ τέτοια κοινωνία, εἶναι ἡ τροφή αὐτῆς τῆς νέας ζωῆς ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὰ τὰ ἴδια τὸ τέλος. Γιὰ τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι «βρώσις καὶ πόσις ἀλλὰ χαρὰ καὶ εἰρήνη ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι». Ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει στὸν κόσμον τούτῳ με τὴν τροφή ποὺ ἐκπληρώνει τὸν προορισμὸ τῆς μόνον ὅταν ἀφομοιωθεῖ καὶ μετατραπῆ σὲ ζωὴ, ἔτσι καὶ ἡ νέα ζωὴ τοῦ κόσμου ποὺ ἐρχεται μᾶς προσφέρεται με τὴ συμμετοχὴ μᾶς στὴν «τροφή τῆς ἀθανασίας».

Ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ἐπίμονα ἀποφεύγει κάθε λατρεία τοῦ μυστηρίου ἔξω ἀπὸ τὴ Θεία Κοινωνία γιὰ τὴ μόνον πραγματικὴ λατρεία εἶναι ἡ συμμετοχὴ στὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἔτσι «κάνουμε σ' αὐτὸν τὸν κόσμον ὅτι ἔκανε καὶ Ἐκεῖνος». Ὅσο γιὰ τους Προτεστάντες, μέσα στὸ φόβον τους γιὰ κάποια «μαγικὴ» σημασία, ἔχουν τὴν τάση νὰ «ἀποπνευματοποιοῦν» τὸ μυστήριον σὲ τέτοιο βαθμὸ ὥστε νὰ ἀρνοῦνται τὴν παρουσία τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἔξω ἀπὸ αὐτὴ τὴν πράξη τῆς Θείας Μετάληψης. Ἐδῶ πάλι ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία με τὴν τακτικὴ τῆς διατηρήσεως τῶν Τιμίων Δώρων ἐπαναφέρει τὴν ἀληθινὴ ἰσορροπία. Τα Δώρα προσφέρονται γιὰ τὴ Θεία Κοινωνία ἀλλὰ ἡ πραγματικότης τῆς Θείας Κοινωνίας βασιζέται στὴν πραγματικότης τῶν Δώρων. Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀσχολεῖται με τὸν τρόπο τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ στα Δώρα. Ἀπαγορεύει νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ οποιαδήποτε ἄλλη πράξη ἐκτὸς ἀπὸ τὴ

Θεία Κοινωνία. Δεν αποκαλύπτει, θα μπορούσαμε να πούμε, την παρουσία τους έξω από τη Θεία Μετάληψη, αλλά πιστεύει ακράδαντα ότι όπως ακριβώς η Βασιλεία του Θεού η οποία έρχεται, ταυτόχρονα βρίσκεται μέσα μας, όπως ο Χριστός αναλήφτηκε στους ουρανούς, κάθεται «εκ δεξιών του Πατρός» και όμως είναι «εν μέσω ημών έως της συντέλειας του αιώνος», έτσι και τα «μέσα» της Θείας Κοινωνίας με το Χριστό και τη Βασιλεία Του, η τροφή της αθανασίας, είναι πάντοτε παρόντα στην Εκκλησία.

Αυτή η θεολογική υποσημείωση μας ξαναγυρίζει στη Λειτουργία των Προηγιασμένων και στην παρουσία των Καθαγιασμένων Δώρων που αποτελεί το ιερό αποκορύφωμα της Λειτουργίας αυτής. Η «Μεγάλη Είσοδος» καθιερώθηκε από την ανάγκη να μεταφέρονται στην Αγία Τράπεζα τα Προαγιασμένα Δώρα που στην αρχή δεν φυλάγονται εκεί αλλά σε κάποιο ειδικό μέρος, μάλιστα μερικές φορές έξω και από το Ναό. Αυτή η είσοδος απαιτούσε, φυσικά, μια πολύ μεγάλη ιεροπρέπεια γιατί εκφράζει λειτουργικά τον ερχομό του Χριστού και το τέλος μιας μακράς μέρας νηστείας, προσευχής και αναμονής· τον ερχομό της βοήθειας, της ανακούφισης και της χαράς που περιμένουμε:

*Νυν αι δυνάμεις των ουρανών  
συν ημίν αοράτως λατρεύουσιν·  
ιδού γαρ εισπορεύεται ο βασιλεύς της δόξης·  
ιδού θυσία μυστική τετελειωμένη δορυφορείται·  
πίστει και πόθω προσέλθωμεν,  
ίνα μέτοχοι ζωής αιωνίου γενώμεθα. Αλληλούια.*

Τα Άγια Δώρα αποθέτονται στην Αγία Τράπεζα και τώρα ποσειτοιμάζοντας τον εαυτό μας για τη Θεία Μετάληψη ζητούμε:

*... Αγίασον πάντων ημών τας ψυχάς και τα σώματα αγιασμό αναφαιρέτω· ίνα εν καθάρω συνειδότι, ανεπαισχύντω προσώπω, πεφωτισμένη καρδία των θείων τούτων μεταλαμβάνοντες αγιασμάτων, και υπ' αυτών ζωοποιούμενοι, ενωθώμεν αυτώ τω Χριστώ σου, τω αληθινώ Θεώ ημών, τω ειπόντι ο τρώγων μου την σάρκα και πίνων μου το αίμα εν εμοί μένει καγώ εν αυτώ· όπως ανοικούντος εν ημίν και εμπεριπατούντος του Λόγου σου, Κύριε, γενώμεθα ναός του παναγίου και προσκνητού σου Πνεύματος, λελυτρωμένοι πάσης διαβολικής μεθοδείας εν πράξει ή λόγω ή κατά διάνοιαν ενεργουμένης και τύχωμεν των επηγγελμένων ημίν αγαθών, συν πάσι τοις αγίοις σου, τοις απ' αιώνος σοι ευαρεστήσασιν.*

Μετά από την ευχή αυτή ακολουθεί η Κυριακή Προσευχή που είναι πάντοτε η τελευταία πράξη προετοιμασίας για τη Θεία Κοινωνία γιατί, αφού είναι η προσευχή του Κυρίου, σημαίνει ότι αποδεχόμαστε το νου του Χριστού σαν δικό μας νου, την προσευχή Του στον Πατέρα Του σαν δική μας προσευχή, το θέλημά Του, την επιθυμία Του, τη ζωή Του, τα κάνουμε δικά μας. Έπειτα αρχίζει η Θεία Μετάληψη ενώ ο χορός ψάλλει το Κοινωνικό: «Γεύσασθε και ίδετε ότι χρηστός ο Κύριος»!

Τελικά, αφού ολοκληρωθεί η ακολουθία, ο ιερέας μας προτρέπει να «προέλθωμεν εν ειρήνη». Η τελευταία οπισθάμβωνος ευχή ανακεφαλαιώνει το νόημα της ακολουθίας των Προηγιασμένων Δώρων και των σχέσεών της με τις προσπάθειές μας στην περίοδο της Μεγάλης Σαρακοστής:

*Δέσποτα παντοκράτορ, ο πάσαν την κτίσιν εν σοφία δημιουργήσας ο δια την άφατόν σου πρόνοιαν και πολλήν αγαθότητα αγαγών ημάς εις τας πανσέπτους ημέρας ταύτας προς εγκράτειαν παθών, προς ελπίδα αναστάσεως ο δια τεσσαράκοντα ημερών πλάκας χειρίσας, τα θεοχάρακτα γράμματα τω θεράποντί σου Μωυσεί παράσχου και ημίν. Αγαθέ, τον αγώνα τον καλό αγωνίσασθαι, τον δρόμο της νηστείας εκτελέσαι, την πίστιν αδιαίρετον τηρήσαι, τας*

*κεφάλας των αοράτων δρακόντων συνθλάσαι, νικητάς τε της αμαρτίας αναφανήναι και ακατακρίτως φθάσαι προσκνήσαι, και την αγίαν ανάστασιν. Οτι ηυλόγηται και δεδόξασται το πάντιμον και μεγαλοπρεπές όνομά σου, του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος, νυν και αεί και εις τους αιώνας των αιώνων.*

Τώρα πια μπορεί να είναι σκοτάδι έξω, και η νύχτα μέσα στην οποία πορευόμαστε και στην οποία θα πρέπει να ζήσουμε, να παλέψουμε και να αντέξουμε, μπορεί ακόμα να κρατήσει πολύ. Αλλά «είδομεν το φως το αληθινόν» και το φως αυτό φωτίζει τώρα τη νύχτα. Η Βασιλεία του Θεού, της οποίας την παρουσία τίποτε σ' αυτόν τον κόσμο δεν την φανερώνει, μας δόθηκε «εν τω κρυπτώ»· η χαρά και η ειρήνη της μας συνοδεύει καθώς ετοιμαζόμαστε να συνεχίσουμε «το στάδιο της νηστείας».

**Κεφάλαιο 4**  
**ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΣΑΡΑΚΟΣΤΗΣ**

## 1. Η ΑΡΧΗ: Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΚΑΝΟΝΑΣ<sup>12</sup>

Είναι σημαντικό το ότι γυρίζουμε τώρα στην ιδέα και στο βίωμα ότι η Μεγάλη Σαρακοστή είναι ένα πνευματικό ταξίδι που έχει σκοπό να μας μεταφέρει από μια πνευματική κατάσταση σε μια άλλη. Όπως ήδη έχουμε πει, η μεγάλη πλειονότητα των Χριστιανών σήμερα αγνοεί αυτόν το σκοπό της Μεγάλης Σαρακοστής και τη βλέπουν μόνο σαν μια περίοδο στη διάρκεια της οποίας «πρέπει» να εκπληρώσουν τις θρησκευτικές τους υποχρεώσεις — δηλ. τη «μια φορά το χρόνο» Θεία Μετάληψη — και να συμμορφωθούν με τους περιορισμούς της νηστείας, ώσπου να τους αντικαταστήσουν με τη γενική κατάλυση της πασχαλινής περιόδου. Και επειδή όχι μόνο οι λαϊκοί αλλά και πολλοί ιερείς έχουν υιοθετήσει αυτή την απλή και τυπική αντίληψη της Σαρακοστής, γι' αυτό και το αληθινό πνεύμα της έχει εντελώς χαθεί από τη ζωή μας. Η λειτουργική και πνευματική αποκατάσταση της Σαρακοστής είναι ένα από τα πιο επείγοντα καθήκοντα που θα πραγματοποιηθεί μόνο αν βασιστεί σε μια γνήσια κατανόηση του λειτουργικού ρυθμού και της όλης λειτουργικής δομής της Μεγάλης Σαρακοστής.

Στην αρχή της Μεγάλης Σαρακοστής, σαν εγκαινία, σαν τη «νότα» που πρόκειται να δώσει τον τόνο στην τελική «μελωδία», έχουμε τον *Μεγάλο Κανόνα του αγίου Ανδρέα της Κρήτης*, κανόνα μετάνοιας. Χωρισμένος σε τέσσερα μέρη διαβάζεται στο Μεγάλο Απόδειπνο το απόγευμα κατά τις πρώτες τέσσερις μέρες της Α' εβδομάδας των Νηστειών.

Μπορούμε να περιγράψουμε τον κανόνα αυτό σαν ένα θρήνο μετάνοιας που μας μεταφέρει στο βάθος και στο πεδίο δράσης της αμαρτίας, κλονίζοντας την ψυχή μας με την απόγνωση, τη μετάνοια και την ελπίδα. Με μια μοναδική τέχνη ο άγιος Ανδρέας συνυφαίνει τα μεγάλα βιβλικά θέματα: Αδάμ και Εύα, Παράδεισος και Πτώση, Πατριάρχες, Νώε και κατακλυσμός, Δαβίδ, Χώρα της Επαγγελίας και τελικά Χριστός και Εκκλησία, ομολογία των αμαρτιών και μετάνοια. Τα γεγονότα της ιερής ιστορίας παρουσιάζονται σαν γεγονότα της ζωής μου. Οι ενέργειες του Θεού στο παρελθόν αποβλέπουν σε μένα και στη σωτηρία μου, η τραγωδία της αμαρτίας και η προδοσία παρουσιάζονται σαν προσωπικά δική μου τραγωδία. Η ζωή μου παρουσιάζεται σαν ένα κομμάτι της μεγάλης πάλης ανάμεσα στο Θεό και τις δυνάμεις του σκότους που επαναστατούν εναντίον του.

Ο Κανόνας αρχίζει με τούτο το βαθιά προσωπικό τόνο:

*Πόθεν άρξομαι θρηνείν τας του αθλίου μου βίου πράξεις; Ποίαν απαρχήν, επιθήσω Χριστέ, την νυν θρηνωδία;*

Η μια μετά την άλλη οι αμαρτίες μου αποκαλύπτονται με όλη τη βαθιά σύνδεση που έχουν με το συνεχιζόμενο δράμα των σχέσεων του ανθρώπου με το Θεό· η ιστορία της πτώσης του ανθρώπου είναι η προσωπική μου ιστορία:

*Τόν πρωτόπλαστον Αδάμ τη παραβάσει παραζηλώσας. και της αϊδίου βασιλείας και τρυφής διά τας αμαρτίας μου, έγνων εμαυτόν, γυμνωθέντα Θεού.*

Έχω χάσει όλα τα Θεία δώρα:

*Εσπίλωσα τον της σαρκός μου χιτώνα  
και κατερρύπωσα το κατ' εικόνα,  
Σωτήρ, και καθ' ομοίωσιν.  
Διέρρηξα νυν την στολήν μου την πρώτην,  
Ημαύρωσα της ψυχής το ωραίον, τοις των παθών ηδοναίς...  
ην εξυφάνατό μοι ο Πλαστοργός εξ αρχής,*

*και ένθεν κείμαι γυμνός.*

Μ' αυτόν τον τρόπο, τέσσερα συνεχή απογεύματα, οι εννέα ωδές του Κανόνα μου λένε ξανά και ξανά την πνευματική ιστορία του κόσμου που είναι επίσης και δική μου ιστορία. Γίνονται για μένα μια πρόκληση με τα αποφασιστικά γεγονότα και τις πράξεις από το παρελθόν, που το νόημά τους και η δύναμή τους είναι αιώνια, γιατί κάθε ανθρώπινη ψυχή — μοναδική και ανεπανάληπτη — συγκινείται από το ίδιο δράμα, αντιμετωπίζει την ίδια τελικά εκλογή, ανακαλύπτει την ίδια πραγματικότητα.

Τα γραφικά παραδείγματα είναι κάτι πολύ περισσότερο από απλές «αλληγορίες», όπως νομίζουν πολλοί άνθρωποι και ακριβώς γι' αυτό βρίσκουν ότι τούτος ο Κανόνας είναι πολύ «κουραστικός», πολύ φορτωμένος με άσχετα ονόματα και επεισόδια. Γιατί, ρωτούν, μιλάει για τον Κάιν, τον Αβελ, το Δαβίδ και το Σολομώντα, ενώ θα ήταν πολύ πιο απλό να πει: «αμάρτησα». Εκείνο πάντως που δεν καταλαβαίνουν τούτοι που ρωτούν, είναι ότι η λέξη *αμαρτία* — στη βιβλική και χριστιανική παράδοση — έχει ένα βάθος, μια πυκνότητα την οποία ο σύγχρονος άνθρωπος αδυνατεί να καταλάβει και η οποία κάνει την εξομολόγηση των αμαρτιών του κάτι πολύ διαφορετικό από την αληθινή χριστιανική μετάνοια.

Ο πολιτισμός στον οποίο ζούμε και που φορμάρει τις ποικίλες αντιλήψεις μας για τον κόσμο, στην πραγματικότητα δεν περιλαμβάνει την έννοια της αμαρτίας. Γιατί αν αμαρτία είναι, πρώτα απ' όλα, η πτώση του ανθρώπου από ένα απίστευτα ανώτερο ύψος και η άρνηση της «υψίστης κλήσεώς» του, τι μπορεί όλα τούτα να σημαίνουν σ' έναν πολιτισμό ο οποίος αγνοεί και αρνείται αυτό το «ανώτερο ύψος» και αυτή την «κλήση»; Σ' έναν πολιτισμό που ορίζει τον άνθρωπο όχι από «άνω» αλλά από «κάτω»; Σ' έναν πολιτισμό που, ακόμα και όταν δεν αρνείται ανοιχτά το Θεό, είναι ουσιαστικά υλιστικός από την κορυφή ως τα νύχια; Σ' έναν πολιτισμό που σκέπτεται για τη ζωή του ανθρώπου μόνο σε σχέση με τα υλικά αγαθά και αγνοεί τη μεταφυσική κλήση; Αμαρτία για έναν τέτοιο πολιτισμό θεωρείται, επομένως, η φυσική «αδυναμία» που οφείλεται συνήθως σε «ανωμαλία» και που, με τη σειρά της, έχει κοινωνικές ρίζες και, έτσι, μπορεί να αντιμετωπιστεί από μια καλύτερη κοινωνική και οικονομική οργάνωση. Για το λόγο αυτό ο σύγχρονος άνθρωπος, ακόμα και όταν εξομολογείται τις αμαρτίες του, δε μετανοεί. Ανάλογα με το πώς καταλαβαίνει τη θρησκεία, ή απαριθμεί εξωτερικά τις τυπικές παραβάσεις των νόμων ή φορμάρει τα «προβλήματά» του ανάλογα με τον εξομολόγο, περιμένοντας από τη θρησκεία κάποια θεραπευτική αγωγή η οποία θα τον κάνει πάλι ευτυχισμένο και καλοβλεπόμενο. Σε καμιά από αυτές τις περιπτώσεις δεν έχουμε μετάνοια· μια μετάνοια — shock για τον άνθρωπο που βλέποντας στον εαυτό του την «εικόνα της αρρήτου δόξης», αναγνωρίζει ότι την έχει αμαυρώσει, την έχει προδώσει και την έχει αρνηθεί στη ζωή του· μια μετάνοια — λύπη που να πηγάζει από το έσχατο βάθος της συνείδησης του ανθρώπου· μια μετάνοια — επιθυμία για επιστροφή, παράδοση στην αγάπη και το έλεος του Θεού. Να γιατί δεν είναι δυνατόν να πούμε: «αμάρτησα». Αυτή η ομολογία θα γίνει ουσιαστική και αποτελεσματική μόνο όταν καταλάβουμε την αμαρτία και τη βιώσουμε σ' όλο το βάθος και την ελεεινότητά της.

Ακριβώς αυτό είναι το έργο και ο σκοπός του *Μεγάλου Κανόνα*· να ξεσκεπάσει την αμαρτία και έτσι να μας οδηγήσει στη μετάνοια. Η αποκάλυψη δε αυτή, δεν γίνεται με ορισμούς και απαριθμήσεις αλλά με μια βαθιά ενατένιση στη μεγάλη βιβλική ιστορία που είναι αυτή η ίδια η ιστορία της αμαρτίας, της μετάνοιας και της συγγνώμης. Αυτή η ενατένιση μάς μεταφέρει σ' ένα διαφορετικό πνευματικό πολιτισμό, μας προκαλεί σε μια εντελώς διαφορετική θεώρηση του ανθρώπου, της ζωής του, των σκοπών και των κινήτρων του. Επανορθώνει μέσα μας τα βασικά πνευματικά πλαίσια μέσα στα οποία η μετάνοια γίνεται και πάλι μια δυνατότητα. Όταν, για παράδειγμα, ακούμε:

*Τη του Αβελ, Ιησού, ουχ ωμοιώθην δικαιοσύνη· δώρα σοι δεκτά, ου προσήξα ποτέ, ου πράξεις*



*ενθέους, ου θυσίαν καθάραν, ου βίον ανεπίληπτον...*

συνειδητοποιούμε ότι η διήγηση της πρώτης θυσίας, που πολύ περιληπτικά αναφέρεται στη Γραφή, αποκαλύπτει κάτι το ουσιαστικό για τη δική μας ζωή, για τον ίδιο τον άνθρωπο. Καταλαβαίνουμε ότι αμαρτία είναι, πρώτα απ' όλα, η άρνηση ότι η ζωή είναι προσφορά ή θυσία στο Θεό, με αλλά λόγια δηλαδή, η άρνηση ότι η ζωή έχει θεϊκό προσανατολισμό· ότι η αμαρτία, επομένως, είναι από τις ρίζες της, η παρέκκλιση της αγάπης μας από τον τελικό σκοπό της. Αυτή η αποκάλυψη μας δίνει τη δυνατότητα να πούμε κάτι που τόσο ριζικά εξαφανίστηκε από τη δική μας «σύγχρονη» εμπειρία της ζωής, αλλά που τώρα γίνεται το «υπαρξιακά» αληθινό:

*Τον πηλόν ο Κεραμεύς, ζωπλαστήσας ενέθηκάς μοι σάρκα και οστά και πνοήν και ζωήν. Αλλ' ω Ποιητά μου, Αντρωτά μου και Κριτά, μετανοούντα δέξαι με.*

Για να καταλάβουμε σωστά το Μεγάλο Κανόνα θα πρέπει να ξέρουμε την Αγία Γραφή και να έχουμε την ικανότητα να μεταφέρουμε τα νοήματά του στη ζωή μας. Το ότι σήμερα τόσο πολλοί άνθρωποι τον βρίσκουν ανιαρό και άσχετο, είναι γιατί η πίστη τους δεν τροφοδοτείται πια από τις πηγές των Αγίων Γραφών οι οποίες για τους Πατέρες της Εκκλησίας είναι η πηγή της πίστης. Είναι ανάγκη να ξαναμάθουμε πώς να μπορούμε στον κόσμο όπως αυτός αποκαλύπτεται από την Αγία Γραφή και πώς να ζούμε σ' αυτόν. Δεν υπάρχει πιο σωστός δρόμος που οδηγεί σ' έναν τέτοιο κόσμο από τη λατρεία της Εκκλησίας, η οποία δεν είναι μόνο μετάδοση της βιβλικής διδασκαλίας αλλά κυρίως φανέρωση του βιβλικού τρόπου ζωής.

Το ταξίδι της Μεγάλης Σαρακοστής λοιπόν αρχίζει με την επιστροφή στην «αφετηρία», στον κόσμο της Δημιουργίας, της Πτώσης, της Μετάνοιας, στον κόσμο όπου καθετί μιλάει για το Θεό και αντανακλά τη δόξα Του, στον κόσμο όπου όλα τα γεγονότα αναφέρονται στο Θεό, όπου ο άνθρωπος βρίσκει την πραγματική διάσταση της ζωής του, και βρίσκοντάς την μετανοεί.

## 2. ΤΑ ΣΑΒΒΑΤΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΣΑΡΑΚΟΣΤΗΣ

Οι Πατέρες της Εκκλησίας, συχνά παραλληλίζουν τη Μεγάλη Σαρακοστή με τα σαράντα χρόνια που ο εκλεκτός λαός του Θεού ταξίδευε στην έρημο. Από την Αγία Γραφή ξέρουμε ότι για να προφυλάξει ο Θεός το λαό Του από την απόγνωση, για να τους αποκαλύψει τον τελικό Του σκοπό, έκανε πολλά θαύματα στην διάρκεια του ταξιδιού. Η ίδια, κατά κάποια αναλογία, ερμηνεία δίνεται από τους Πατέρες για τις σαράντα μέρες της Σαρακοστής.

Αν και ο τελικός σκοπός της Μεγάλης Σαρακοστής είναι το Πάσχα, η Γη της επαγγελίας της Βασιλείας του Θεού, όμως στο τέλος κάθε εβδομάδας υπάρχει μια ειδική «διακοπή ταξιδιού», μια πρόγευση αυτού του σκοπού. Είναι οι δυο «ευχαριστιακές» μέρες –το Σάββατο και η Κυριακή– οι οποίες έχουν ειδική σημασία για το πνευματικό ταξίδι της Σαρακοστής.

Ας αρχίσουμε από το Σάββατο. Χρειάζεται πρώτα-πρώτα να εξηγήσουμε την ειδική λειτουργική θέση του Σαββάτου στην παράδοσή μας και την εξαίρεσή του από τον τύπο της λατρείας της Μεγάλης Σαρακοστής. Από την πλευρά του «τυπικού», όπως εξηγήσαμε νωρίτερα, το Σάββατο δεν είναι μέρα νηστείας αλλά γιορτής γιατί ο ίδιος ο Θεός το καθιέρωσε σαν γιορτή: «...και εὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὴν ἡμέραν τὴν ἑβδόμην καὶ ἡγίασεν αὐτήν· ὅτι ἐν αὐτῇ κατέπαυσεν ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὧν ἤρξατο ὁ Θεὸς ποιῆσαι» (Γεν. 2,3). Κανένας δεν μπορεί να παραβλέψει και να καταργήσει ὅτι ο Θεός διέταξε. Είναι αλήθεια ὅτι η θεία καθιέρωση του Σαββατισμοῦ μεταφέρθηκε στην Κυριακή η οποία ἔτσι ἔγινε ἡμέρα της ἀνάπαυσης ἢ του Σαββατισμοῦ των χριστιανῶν. Τίποτε δεν ὑπάρχει στις Γραφές και στην Παράδοση που να αιτιολογεί αὐτή την ἀποψη. Αντίθετα το ὅτι οι Πατέρες και η παλιά Παράδοση «αριθμούν» την Κυριακή σαν την πρώτη ἢ την ὄγδοη μέρα, τονίζει τη διαφορά της Κυριακῆς ἀπὸ το Σάββατο που για πάντα παραμένει ἡ ἑβδόμη μέρα, ἡ μέρα που εὐλογήθηκε και ἀγιάστηκε ἀπὸ το Θεό. Είναι ἡ μέρα κατὰ τὴν ὁποία ἡ Δημιουργία χαρακτηρίστηκε σαν «καλή λίαν» και τέτοιο είναι το νόημά της στην Παλαιά Διαθήκη, ἕνα νόημα που διατηρήθηκε ἀπὸ το Χριστό και τὴν Εκκλησία. Αὐτό σημαίνει ὅτι, παρὰ τὴν ἀμαρτία και τὴν πτῶση, ο κόσμος παραμένει ἡ «καλή λίαν» δημιουργία του Θεοῦ· διατηρεῖ αὐτή τὴ βασικὴ ομορφιά ἡ ὁποία εὐφράνε το Δημιουργό: «...καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὰ πάντα, ὅσα ἐποίησε, καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν...» (Γεν. 1,31).

Ἡ τήρηση του Σαββάτου, ὡπως καθιερώθηκε στην ἀρχή, σημαίνει επομένως, ὅτι ἡ ζωὴ μπορεί να ἔχει νόημα, να είναι εὐτυχημένη, δημιουργική· μπορεί να είναι τέτοια που ο Θεός τὴν ἔκανε να είναι. Και το Σάββατο, ἡ μέρα δηλαδή που ἀναπαυόμαστε και που ἀπολαμβάνουμε τους καρπούς της δουλειᾶς και των προσπαθειῶν μας, παραμένει για πάντα ἡ εὐλογία που ο Θεός χάρισε στον κόσμο και στη ζωὴ του. Αὐτὴ ἡ συνέχιση ἀπὸ τους χριστιανούς τῆς παλαιδιαθηκικῆς θεώρησης του Σαββάτου ὄχι μόνο δεν ἀποκλείει ἀλλὰ, πραγματικά, προϋποθέτει μιὰ διακοπὴ. Και αὐτό γιατί «εν Χριστῷ» τίποτε δεν παραμένει το ἴδιο ἀλλὰ καθετὶ συμπληρώνεται, μεταμορφώνεται και παίρνει ἕνα καινούργιο νόημα. Αλλὰ αν το Σάββατο με τὴν τελικὴ πνευματικὴ πραγματικότητά του ἀποτελεῖ τὴν παρουσία του θεϊκοῦ «καλὰ λίαν» στην οὐσία του κόσμου αὐτοῦ, τότε ο κόσμος τούτος είναι ἐκεῖνος που ἀποκαλύπτεται εν Χριστῷ μέσα σ' ἕνα νέο φῶς και «κοινοποιεῖται» διὰ του Χριστοῦ. Ο Κύριος χορηγεῖ στον ἄνθρωπο τὴ Βασιλεία του Θεοῦ ἡ ὁποία «οὐκ ἐστὶν ἐκ του κόσμου τούτου». Και ἐδῶ ἀκριβῶς είναι ἡ υπέρτατη «διακοπὴ» ἡ ὁποία για το χριστιανό «κοινοποιεῖ τὰ πάντα». Ο κόσμος και ὅλα τὰ ὄντα μέσα σ' αὐτόν ἀναφέρονται τώρα στην τελικὴ τους ολοκλήρωση «εν Θεῷ», στη Βασιλεία του Θεοῦ που «ἐρχεται» και που θα φανερωθεῖ σε ὅλη τὴ δόξα τῆς μόνο μετὰ το τέλος του «κόσμου τούτου». Ο κόσμος ὁμως αὐτός ἀρνήθηκε το Χριστό και παραδόθηκε στις δυνάμεις του «Ἀρχοντα του κόσμου τούτου» και «ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται» (Α' Ιω. 5,19)· και ο δρόμος για τὴ σωτηρία του δεν περνάει μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη, τὴν ἐξέλιξη, ἢ τὴν «πρόοδο», ἀλλὰ μέσα ἀπὸ το Σταυρό, το Θάνατο και τὴν Ἀνάσταση· «...οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ» (Α' Κορ. 15,36).

Ένας χριστιανός, λοιπόν, ζει «διπλή ζωή» — όχι φυσικά με την έννοια ότι παραθέτει τις «κοσμικές» με τις «θρησκευτικές» του δραστηριότητες — αλλά με την έννοια ότι κάνει τούτη τη ζωή, στο σύνολό της, «πρόγευση» της Βασιλείας του Θεού και ταυτόχρονα προπαρασκευή γι' αυτή, ότι κάνει κάθε πράξη ένα δείγμα, μια βεβαίωση και μια αναμονή αυτού που «ήγγικεν». Αυτό ακριβώς είναι και το νόημα στη φαινομενική αντίθεση του Ευαγγελίου: η Βασιλεία του Θεού «εντός ημών εστί» και «ήγγικεν η Βασιλεία του Θεού». Αν δεν την ανακαλύψουμε «εντός ημών» δε θα μπορέσουμε να δούμε το σκοπό αυτής της αγάπης, της αναμονής, της νοσταλγίας στην οποία μας καλεί το Ευαγγέλιο. Μπορεί κανείς ακόμα να πιστεύει στην τιμωρία και την αμοιβή μετά το θάνατο, αλλά ποτέ δε θα νιώσει τη χαρά και την ένταση αυτής της προσευχής — της μοναδικά χριστιανικής — «ελθέτω η Βασιλεία Σου» η «Έρχου Κύριε Ιησού!...». Ο Χριστός είναι ο «ελθών» και ο «πάλιν ερχόμενος». Μπήκε στη ζωή «εν χρόνω»· έτσι η ζωή και ο χρόνος μπορεί να γίνουν η διάβαση, το πέρασμα στη Βασιλεία του Θεού.

Το Σάββατο, η μέρα της Δημιουργίας, η μέρα του «κόσμου τούτου», έγινε «εν Χριστώ» η μέρα της προσδοκίας, η μέρα η πριν από τη μέρα του Κυρίου. Η μετατροπή αυτή του Σαββάτου έγινε εκείνο το Μέγα και Άγιο Σάββατο, την «ημέρα, εν η κατέπαυσεν από πάντων των έργων αυτού ο Μονογενής Υιός του Θεού...» και αναπαύθηκε στον τάφο. Την επόμενη μέρα «τη μια των Σαββάτων...», η Ζωή ανέτειλε από το ζωοδότη τάφο, οι μυροφόρες γυναίκες άκουσαν το: «Χαίρετε!», οι μαθητές «απιστούντες από της χαράς και θαυμάζοντες» τον έβλεπαν μπροστά τους· και η πρώτη μέρα της Νέας Δημιουργίας άρχισε. Σ' αυτή τη νέα μέρα συμμετέχει η Εκκλησία και μέσα σ' αυτή μπαίνει την Κυριακή. Όμως, παρ' όλα αυτά, ζει ακόμα και πορεύεται μέσα στο χρόνο «τούτου του κόσμου» ο οποίος στα μυστικά βάθη του έχει «σαββατιστεί», γιατί σύμφωνα με τα λόγια του Αποστόλου Παύλου: «απεθάνατε και η ζωή υμών κέκρυπται συν τω Χριστώ εν τω Θεώ· όταν ο Χριστός φανερωθή, η ζωή ημών, τότε και υμείς συν αύτώ φανερωθήσεσθε εν δόξη» (Κολ. 3,3).

Όλα τούτα εξηγούν τη μοναδική θέση του Σαββάτου — της έβδομης δηλαδή μέρας — στη λειτουργική παράδοση: το διπλό χαρακτήρα του σαν μέρα γιορτής και μέρα θανάτου. Είναι μια γιορτή γιατί μέσα σ' αυτόν τον κόσμο και στον χρόνο του ο Χριστός «επάτησε» το θάνατο και εγκαινίασε τη Βασιλεία Του, γιατί η Σάρκωσή Του, ο Θάνατος και η Ανάστασή Του είναι το πλήρωμα της Δημιουργίας από την οποία «αναπαύθηκε» ο Θεός στην αρχή. Το Σάββατο είναι μέρα θανάτου γιατί με το Θάνατο του Χριστού πέθανε και ο κόσμος· έτσι η σωτηρία του, η ολοκλήρωσή του και η μεταμόρφωσή του βρίσκονται πέρα από τον τάφο, στον «ερχόμενο αιώνα». Όλα τα Σάββατα στο λειτουργικό χρόνο παίρνουν το νόημά τους από τα δυο αποφασιστικά Σάββατα: πρώτα από το Σάββατο της Ανάστασης του Λαζάρου, η οποία έγινε σ' αυτόν τον κόσμο και αποτελεί την αναγγελία και τη βεβαιότητα της κοινής ανάστασης· και ύστερα από το Άγιο και Μεγάλο Σάββατο του Πάσχα, οπότε ο ίδιος ο θάνατος μετατράπηκε σε «διάβαση» στην καινούργια ζωή της Νέας Δημιουργίας.

Στη διάρκεια της Μεγάλης Σαρακοστής αυτό το νόημα των Σαββάτων αποκτάει μια ειδική ένταση γιατί ο σκοπός της Σαρακοστής είναι να ξαναβρεθεί το χριστιανικό νόημα του χρόνου σαν προετοιμασία, σαν πορεία και το νόημα της θέσης του χριστιανού «ως παροίκου και παρεπιδήμου» (Α' Πετρ. 2,11). Αυτά τα Σάββατα συνδέουν την όλη προσπάθεια της Μεγάλης Σαρακοστής με το πλήρωμα του «μέλλοντος αιώνας» και έτσι δίνουν στη Σαρακοστή τον ξεχωριστό ρυθμό της. Από τη μια μεριά κάθε Σάββατο της Σαρακοστής είναι μια «ευχαριστιακή» μέρα που σφραγίζεται από την τέλεση της Θείας Λειτουργίας του αγ. Ιωάννου του Χρυσσοστόμου και από την άλλη. Θεία Ευχαριστία σημαίνει πάντα γιορτή. Ο ιδιότυπος χαρακτήρας αυτής της γιορτής οφείλεται στο ότι θεωρούμε τη Μεγ. Σαρακοστή σαν ταξίδι, σαν πορεία υπομονής και προσπάθειας, και έτσι η γιορτή αυτή γίνεται ένας «σταθμός» που έχει σαν στόχο του να μας κάνει να κοιτάξουμε πάλι στον καθρέφτη του τελικού σκοπού αυτού του ταξιδιού. Αυτό ειδικά φαίνεται στη σειρά των αποστολικών αναγνωσμάτων που διαβάζονται τα Σάββατα της

Σαρακοστής και είναι διαλεγμένα από την επιστολή του Παύλου στους Εβραίους, στην οποία η ιστορία της σωτηρίας, της πορείας, της υπόσχεσης και της πίστης στα «ερχόμενα» αποτελεί το κέντρο.

Το Σάββατο της Α' εβδομάδας των Νηστειών ακούμε το μαγευτικό εκείνο πρόλογο της Επιστολής (Εβρ. 1,1-12) με την ιεροπρεπή του επιβεβαίωση για τη Δημιουργία, τη Μετάνοια και την αιώνια Βασιλεία του Θεού:

*Πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν υἱῷ, ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν...*

Ζούμε σ' αυτές τις «έσχατες ημέρες», τις μέρες της τελευταίας προσπάθειας. Αλλά ταυτόχρονα είμαστε στο «σήμερα» ενώ το τέλος εγγίζει. Το Σάββατο της Β' εβδομάδας των Νηστειών ακούμε:

*Βλέπετε, ἀδελφοί, μὴ ποτε ἔσται ἐν τινὶ ὑμῶν καρδία πονηρὰ ἀπιστίας ἐν τῷ ἀποστῆναι ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος, ἀλλὰ παρακαλεῖτε ἑαυτοὺς καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται, ... μέτοχοι γὰρ γεγόναμεν τοῦ Χριστοῦ, ἐάνπερ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως μέχρι τέλους βεβαίαν κατέσχωμεν. (Εβρ. 3,12-16).*

Η μάχη είναι δύσκολη. Πόνος και δοκιμασίες είναι το αντίτιμο που πληρώνουμε για μια «κρείττονα ύπαρξιν εν ουρανοῖς και μένουσαν». Ακριβώς γι' αυτόν το λόγο το ανάγνωσμα του Σαββάτου της Γ' εβδομάδας μας παρακινεί:

*Μὴ ἀποβάλητε οὖν τὴν παρρησίαν ὑμῶν, ἣτις ἔχει μισθαποδοσίαν μεγάλην. ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν, ἵνα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες κομίσηθε τὴν ἐπαγγελίαν. ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον, ὁ ἐρχόμενος ἤξει καὶ οὐ χρονιεῖ... (Εβρ. 10, 35-38).*

Πίστη, αγάπη και ελπίδα είναι τα όπλα γι' αυτόν τον αγώνα καθώς βεβαιώνει το ανάγνωσμα της Δ' εβδομάδας:

*Οὐ γὰρ ἄδικος ὁ Θεὸς ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἔργου ὑμῶν καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης ἧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διακονήσαντες τοῖς ἀγίοις καὶ διακονοῦντες. 11 ἐπιθυμοῦμεν δὲ ἕκαστον ὑμῶν τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος ἄχρι τέλους, 12 ἵνα μὴ νωθοὶ γένησθε, μιμηταὶ δὲ τῶν διὰ πίστεως καὶ μακροθυμίας κληρονομοῦντων τὰς ἐπαγγελίας (Εβρ. 6, 10-12).*

Ο χρόνος συντομεύει, η προσδοκία γίνεται περισσότερο διακαής, η βεβαιότητα περισσότερο χαρούμενη. Τέτοιος είναι ο τόνος στο ανάγνωσμα του Σαββάτου της Ε' εβδομάδας (Εβρ. 9, 24-28).

*...ὁ Χριστός, ἅπαξ προσενεχθεὶς εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας, ἐκ δευτέρου χωρὶς ἁμαρτίας ὀφθῆσεται τοῖς αὐτὸν ἀπεκδεχομένοις εἰς σωτηρίαν*

Αυτό είναι το τελευταίο ανάγνωσμα πριν από το Σάββατο του Λαζάρου οπότε από το χρόνο της προσδοκίας αρχίζουμε το «πέρασμα» στο χρόνο του «πληρώματος».

Τα ευαγγελικά αναγνώσματα κατά τα Σάββατα της Σαρακοστής διαλέγονται από το *Ευαγγέλιο του αγίου Μάρκου* και αποτελούν και αυτά μια διαδοχή. Το κλειδί για το νόημά τους δίνεται το Σάββατο της Α' εβδομάδας. Ο Χριστός ανατρέπει τα υποκριτικά ταμπού του Ιουδαϊκού Σαββάτου κηρύσσοντας:

*...τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον· ὥστε κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου. (Μαρκ. 2,23 - 3,5).*

Μια νέα εποχή έρχεται, μια αναδημιουργία του ανθρώπου έχει αρχίσει. Το δεύτερο Σάββατο ακούμε το λεπρό να λέει στο Χριστό:

*... Ἐὰν θέλῃς δύνασαί με καθαρίσαι. ὁ δὲ Ἰησοῦς... Θέλω, καθάρισθητι (Μαρκ. 1, 35-44).*

Το τρίτο Σάββατο βλέπουμε το Χριστό να σπάει όλα τα ταμπού και να:

*ἐσθίη ἐσθίοντα μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν... (Μαρκ. 2,14-17).*

Το τέταρτο Σάββατο, στο «καλά λίαν» της Γένεσης (Γεν. 1) το Ευαγγέλιο απαντάει με το χαρμόσυνο επιφώνημα:

*Καλῶς πάντα πεποίηκε· καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν καὶ τοὺς ἀλάλους λαλεῖν. (Μαρκ. 7,31-37).*

Τελικά το πέμπτο Σάββατο όλα αυτά φτάνουν στο αποκορύφωμά τους με την αποφασιστική ομολογία του Πέτρου:

*... Σὺ εἶ ὁ Χριστός... (Μαρκ. 8, 29).*

Εδώ ο άνθρωπος αποδέχεται το μυστήριο του Χριστού, το μυστήριο της Νέας Δημιουργίας.

Τα Σάββατα της Μεγάλης Σαρακοστής, όπως έχουμε πει παραπάνω, έχουν ένα δεύτερο θέμα, μια δεύτερη διάσταση: το θάνατο. Εκτός από το Σάββατο της Α' Εβδομάδας των Νηστειῶν, που παραδοσιακά είναι αφιερωμένο στον ἅγιο Θεόδωρο τον Τήρωνα και από το Σάββατο της Ε' εβδομάδας, το Σάββατο του Ακάθιστου ὕμνου, τα άλλα τρία Σάββατα είναι μέρες αφιερωμένες στη μνήμη «των ἀπ' αἰῶνος ἐπ' ἐλπίδι ἀναστάσεως καὶ ζωῆς αἰωνίου κεκοιμημένων ἐν Κυρίῳ». Η μνήμη των «κεκοιμημένων», όπως έχουμε ξαναπεί, προετοιμάζει και αναγγέλει το Σάββατο της Ανάστασης του Λαζάρου και το Μεγάλο και Ἅγιο Σάββατο της Εβδομάδας των Παθῶν. Η ανάμνηση αυτή δεν είναι μόνο μια πράξη αγάπης, μια «καλή πράξη», είναι επίσης μια ουσιαστική αποκάλυψη του κόσμου τούτου σαν «τεθνεώτος», σαν θανάτου. Στον κόσμο αυτό είμαστε καταδικασμένοι σε θάνατο όπως ακριβώς καταδικασμένος είναι και ο ίδιος ο κόσμος. Αλλά «ἐν Χριστῷ» ο θάνατος νικήθηκε, καταστράφηκε, έχασε, όπως λέει ο Παῦλος, το κεντρί του, έγινε ο ίδιος ο θάνατος εἴσοδος σε μια πιο πλούσια και ἀφθονη ζωή. Γιατί ο καθένας από μας έχει μπει σ' αυτή την εἴσοδο με το θάνατο διὰ του βαπτίσματος που νεκρώνει εκείνους που είναι ζωντανοί («...ἀπεθάνετε γάρ, καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ» Κολασ. 3,3) και ζωντανεύει εκείνους που είναι νεκροί· γιατί «νικήθηκε ο θάνατος».

Υπάρχει στη λαϊκή ευσέβεια μια πλατιά διαδομένη απόκλιση από την αληθινή χριστιανική πίστη που κάνει το θάνατο πάλι μαύρο. Σε πολλά μέρη ο θάνατος συμβολίζεται με τα μαύρα ἄμφια και τα μαύρα καλύμματα που χρησιμοποιούν στις κηδείες και τα μνημόσυνα. Θα πρέπει πάντως να ξέρουμε ότι για ένα χριστιανό το χρώμα του θανάτου είναι το ἄσπρο. Η προσευχή μας για τους κοιμηθέντες δεν είναι θρήνος· και πουθενά αλλού δεν φαίνεται αυτό καλύτερα παρά μόνο στη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην ανάμνηση «πάντων των κεκοιμημένων» και στα Σάββατα γενικά και ειδικότερα στα Σάββατα της Μεγάλης Σαρακοστής. Εξαιτίας της αμαρτίας και της προδοσίας η χαρμόσυνη μέρα της Δημιουργίας (το Σάββατο) έγινε μέρα θανάτου, γιατί η κτίση «ὑπετάγη τῇ ματαιότητι» (Ρωμ. 8,20) και έγινε η ίδια θάνατος. Αλλά ο θάνατος του Χριστού επαναφέρει την ἑβδομη μέρα και την κάνει μέρα αναδημιουργίας, νίκης και καταστροφῆς ὅλων

αυτών που έκαναν τον «κόσμο τούτο» θρίαμβο του θανάτου. Και ο τελικός σκοπός της Μεγάλης Σαρακοστής είναι να επανορθώσει μέσα μας την «λαχτάρα για την αποκάλυψη των υιών του Θεού», που είναι το περιεχόμενο της χριστιανικής πίστης, της αγάπης και της ελπίδας. «Διότι με την ελπίδα αυτή σωθήκαμε. Αλλ' ελπίς που την βλέπει κανείς δεν είναι ελπίς· γιατί να ελπίζει κανείς δι' εκείνο που ήδη βλέπει; Αλλ' εάν ελπίζωμεν δι' εκείνο που δεν βλέπομεν, τότε το περιμένουμε με υπομονήν...».

Το φως που εκπέμπει το Σάββατο του Λαζάρου και η χαρμόσυνη ειρήνη του Μεγάλου Σαββάτου δίνουν το νόημα στο θάνατο του χριστιανού και στις προσευχές μας για τους κοιμηθέντες.



### 3. ΟΙ ΚΥΡΙΑΚΕΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΣΑΡΑΚΟΣΤΗΣ

Κάθε Κυριακή της Μεγάλης Σαρακοστής έχει δύο θέματα, δύο νοήματα. Από το ένα μέρος η κάθε μια Κυριακή αποτελεί μέρος μιας συνέχειας στην οποία αποκαλύπτεται ο ρυθμός και η πνευματική «διαλεκτική» της Μεγάλης Σαρακοστής. Από το άλλο μέρος, σύμφωνα με την πορεία της ιστορικής εξέλιξης της Εκκλησίας, σχεδόν κάθε Κυριακή της Σαρακοστής απόκτησε ένα δεύτερο θέμα. Έτσι, την Α' Κυριακή των Νηστειών η Εκκλησία, γιορτάζει το θρίαμβο της Ορθοδοξίας. Θυμόμαστε δηλαδή τις νίκες εναντίον των εικονοκλαστών και την αναστήλωση και προσκύνηση των εικόνων στην Κωνσταντινούπολη το 843. Η σχέση της γιορτής αυτής με τη Μεγάλη Σαρακοστή είναι καθαρά ιστορική: ο πρώτος «θρίαμβος της Ορθοδοξίας» έγινε αυτή ειδικά την Κυριακή. Το ίδιο ισχύει και με την ανάμνηση του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά τη Β' Κυριακή. Η καταδίκη των εχθρών του και η υπεράσπιση της διδασκαλίας του από την Εκκλησία το 14ο αιώνα θεωρείται ο δεύτερος θρίαμβος της Ορθοδοξίας και για το λόγο αυτό η ετήσια γιορτή του καθιερώθηκε τη Β' Κυριακή των Νηστειών. Είναι σπουδαίες και γεμάτες νόημα αυτές οι γιορτές, αλλά είναι ανεξάρτητες από τη Μεγάλη Σαρακοστή και σαν τέτοιες τις αφήνουμε έξω από τους σκοπούς τούτης της μελέτης.

Περισσότερο «ενσωματωμένες» στο πνεύμα της Μεγάλης Σαρακοστής είναι οι γιορτές του αγίου Ιωάννου της Κλίμακας τη Δ' Κυριακή και της οσίας Μαρίας της Αιγυπτίας την Ε'. Και τους δύο αυτούς αγίους η εκκλησία τους βλέπει σαν υπέρτατους φορείς και υπέρμαχους του χριστιανικού ασκητισμού. Ο άγιος Ιωάννης διατύπωσε την ασκητική διδαχή του στα γραπτά του (στο βιβλίο του «Κλίμαξ...») και η οσία Μαρία στη ζωή της. Η ανάμνησή τους κατά τη δεύτερη μισή περίοδο της Σαρακοστής έχει σκοπό να ενθαρρύνει και να εμπνεύσει τους πιστούς που αγωνίζονται στο πνευματικό στάδιο της Μεγάλης Σαρακοστής.

Επειδή όμως τον ασκητισμό πρέπει να τον βιώνουμε και όχι μόνο να τον θυμόμαστε και επειδή η ανάμνηση αυτών των δύο αγίων έχει σκοπό την πνευματική ενίσχυσή μας, θα ασχοληθούμε με το νόημα του ασκητισμού στο τελευταίο κεφάλαιο.

Όσο για το πρώτο και ουσιαστικό θέμα που έχουν οι Κυριακές της Μεγάλης Σαρακοστής, αποκαλύπτεται αυτό βασικά στα αγιογραφικά αναγνώσματα της μέρας. Για να καταλάβουμε την αλληλουχία τους πρέπει ακόμα μια φορά να θυμηθούμε την αρχική σχέση ανάμεσα στην Αγία Σαρακοστή και στο Βάπτισμα — δηλ. τη Σαρακοστή σαν προετοιμασία για το Βάπτισμα. Επομένως τα αναγνώσματα αυτά είναι ένα συμπληρωματικό μέρος από την Κατήχηση της Πρώτης Εκκλησίας που εξηγούν και συνοψίζουν την προετοιμασία του κατηχομένου για το πασχαλινό μυστήριο του Βαπτίσματος. Το Βάπτισμα είναι η είσοδος στη νέα ζωή που εγκαινίασε ο Χριστός. Για τον κατηχούμενο αυτή η καινούργια ζωή είναι ακόμα μόνο μια αγγελία και μια υπόσχεση και αυτός τη δέχεται με την πίστη. Είναι σαν τους ανθρώπους της Παλαιάς Διαθήκης που ζούσαν με την πίστη σε μια υπόσχεση, της οποίας την εκπλήρωση δεν είδαν. Αυτό είναι και το θέμα της Α' Κυριακής. Αφού αναφερθούν οι δίκαιοι της Παλαιάς Διαθήκης, η Επιστολή του Παύλου (Εβρ. 11, 24-26· 32-40· 12, 2) καταλήγει:

*...Και οὔτοι πάντες μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως οὐκ ἔκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν, 40 τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρείττον τι προβλεψαμένου...*

Τι είναι αυτό το «κρείττον»; Η απάντηση δίνεται στο ευαγγελικό ανάγνωσμα της ίδιας Κυριακής (Ιωάν. 1, 43-51):

*... μείζω τούτων ὄψη... Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν οὐρανὸν ἀνεωγότα, καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου.*



Αυτό σημαίνει: εσείς οι κατηχούμενοι, εσείς που πιστεύετε στο Χριστό, εσείς που θέλετε να βαφτιστείτε, που προετοιμάζεστε για το Πάσχα, εσείς θα δείτε την εγκαθίδρυση της νέας εποχής, την εκπλήρωση όλων των υποσχέσεων, την εμφάνιση της Βασιλείας του Θεού. Αλλά θα τα δείτε μόνο όταν πιστέψετε και μετανοήσετε, όταν αλλάξετε τη νοοτροπία σας, όταν έχετε τη λαχτάρα, όταν αποδεχτείτε την προσπάθεια.

Αυτό μας θυμίζει το ανάγνωσμα της Β' Κυριακής (Εβρ. 1,10 – 2,3):

*... Διὰ τοῦτο δεῖ περισσοτέρως ἡμᾶς προσέχειν τοῖς ἀκουσθεῖσι, μὴ ποτε παραρρῶμεν... πῶς ἡμεῖς ἐκφενξόμεθα τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας;*

Στο ευαγγελικό ανάγνωσμα της ίδιας Κυριακής (Μάρκ. 2, 1-12) η εικόνα αυτής της προσπάθειας και της λαχτάρας είναι ο παραλυτικός που τον έφεραν μπροστά στο Χριστό κατεβάζοντάς τον από τη στέγη:

*... ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν λέγει τῷ παραλυτικῷ· Τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου...*

Την Γ' Κυριακή –Κυριακή της Σταυροπροσκύνησης– εμφανίζεται το θέμα του Σταυρού και ακούμε:

*... τί γὰρ ὠφελήσει ἄνθρωπον ἐὰν κερδήσῃ τὸν κόσμον ὅλον, καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;... (Μάρκου 8, 36-37)*

Από την Κυριακή αυτή και μετά, τα ανάγνωσματα από την Επιστολή στους Εβραίους αρχίζουν να μας αποκαλύπτουν το νόημα της Θυσίας του Χριστού η οποία μας δίνει τη δυνατότητα να περάσουμε «εις το εσώτερον του καταπετάσματος», δηλαδή στα Άγια των Αγίων της Βασιλείας του Θεού (πρβλ Γ' Κυριακή, Εβρ. 4,14 – 5,6 Δ' Κυριακή, Εβρ. 6,13–20· και Ε' Κυριακή, Εβρ. 9,11–14 ενώ το ανάγνωσμα από το Ευαγγέλιο του Μάρκου αναγγέλει το εκούσιο Πάθος του Χριστού:

*... Ἴδου ἀναβαίνομεν εἰς Ἱερουσόλυμα καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ γραμματεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσι... (Μαρκ. 10,33–34), Δ' Κυριακή.*

και την Ανάστασή Του:

*...καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται... (Μαρκ. 10,34), Ε' Κυριακή.*

Η Κατήχηση, η προετοιμασία δηλαδή για το μεγάλο μυστήριο, πλησιάζει στο τέλος, η αποφασιστική ώρα για την είσοδο του ανθρώπου στο θάνατο και την Ανάσταση του Χριστού πλησιάζει.

Σήμερα η Μεγάλη Σαρακοστή δεν είναι πια η προετοιμασία των κατηχουμένων για το Βάπτισμα· αλλά αν και είμαστε βαφτισμένοι και χρισμένοι μήπως δεν είμαστε, κατά κάποια έννοια, ακόμα «κατηχούμενοι»; Ή μάλλον, δεν θα έπρεπε να γυρίζουμε σ' αυτό το στάδιο κάθε χρόνο; Μήπως δεν απομακρυνόμαστε πολλές φορές από το μεγάλο μυστήριο που κάποτε δεχτήκαμε; Μήπως δε χρειαζόμαστε στη ζωή μας – η οποία είναι μια συνεχής αποξένωση από το Χριστό και τη Βασιλεία Του – αυτό το ετήσιο ταξίδι επιστροφής στις ρίζες της χριστιανικής μας πίστης;

#### 4. ΜΕΣΟΣΑΡΑΚΟΣΤΗ: ΣΤΑΥΡΟΠΡΟΣΚΥΝΗΣΗ

Η τρίτη Κυριακή των Νηστειών ονομάζεται «Κυριακή της Σταυροπροσκύνησης». Στην αγρυπνία αυτής της μέρας, μετά από τη μεγάλη Δοξολογία, ο Σταυρός μεταφέρεται σε μια σεμνή πομπή στο κέντρο του ναού και παραμένει εκεί όλη την υπόλοιπη εβδομάδα οπότε στο τέλος κάθε ακολουθίας γίνεται προσκύνηση του Σταυρού.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το θέμα του Σταυρού, που κυριαρχεί στην υμνολογία αυτής της Κυριακής, παρουσιάζεται όχι μέσα στα πλαίσια του πόνου αλλά της νίκης και της χαράς. Ακόμα δε περισσότερο οι Ειρμίοι του Κανόνα της Κυριακής είναι παρμένοι από την πασχαλινή ακολουθία, «Αναστάσεως ημέρα», και ο Κανόνας είναι παράφραση του αναστάσιμου Κανόνα (Σταυροαναστάσιμος Κανόνας).

Είναι εύκολο να διακρίνουμε το νόημα όλων αυτών. Βρισκόμαστε στη μέση της Μεγάλης Σαρακοστής. Από τη μια πλευρά η φυσική και πνευματική προσπάθεια, αν είναι συστηματική και συνεχής, αρχίζει να μας γίνεται αισθητή, το φόρτωμα να γίνεται πιο βαρύ, η κόπωση πιο φανερή. Έχουμε ανάγκη από βοήθεια και ενθάρρυνση. Από την άλλη πλευρά, αφού αντέξουμε αυτή την κόπωση και έχουμε αναρριχηθεί στο βουνό μέχρι αυτό το σημείο, αρχίζουμε να βλέπουμε το τέλος της πορείας μας και η ακτινοβολία του Πάσχα γίνεται πιο έντονη. Η Σαρακοστή είναι η σταύρωση του εαυτού μας, είναι η εμπειρία — περιορισμένη βέβαια — που αποκομίζουμε από την εντολή του Χριστού που ακούγεται στο ευαγγελικό ανάγνωσμα αυτής της Κυριακής: «Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἀκολουθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθεῖτω μοι.» (Μάρκ. 8, 34). Αλλά δεν μπορούμε να σηκώσουμε το σταυρό μας και ν' ακολουθήσουμε το Χριστό αν δεν ατενίζουμε το Σταυρό που Εκείνος σήκωσε για να μας σώσει. Ο δικός Του Σταυρός, όχι ο δικός μας, είναι εκείνος που μας σώζει. Ο δικός Του Σταυρός είναι εκείνος που δίνει νόημα αλλά και δύναμη στους άλλους. Αυτό μας εξηγεί το συναξάρι της Κυριακής αυτής:

*«Τη αυτή ημέρα, Κυριακή τρίτη των Νηστειών, την προσκύνησιν εορτάζομεν του τιμίου και ζωοποιού Σταυρού». Επειδή στη διάρκεια της νηστείας των σαράντα ημερών, κατά κάποιο τρόπο, και μεις σταυρωνόμαστε, νεκρωνόμαστε από τα πάθη, έχουμε την πίκρα της ακηδίας και της πτώσης, γι' αυτό υψώνεται ο τίμιος και ζωοποιός Σταυρός, για αναψυχή και υποστήριξη μας: μας θυμίζει τα πάθη του Κυρίου Ιησού Χριστού και μας παρηγορεί... Είμαστε σαν τους οδοιπόρους σε δύσκολο και μακρινό δρόμο που, κατάκοποι, αν βρουν κάποιο ευσκιόφυλλο δένδρο κάθονται για λίγο ν' αναπαυθούν και ανανεωμένοι συνεχίζουν το δρόμο τους. Έτσι και τώρα τον καιρό της νηστείας και στο δύσκολο ταξίδι της προσπάθειας, ο ζωηφόρος Σταυρός φυτεύτηκε στο μέσον του δρόμου από τους αγίους Πατέρες για να μας δώσει άνεση και αναψυχή, για να μας ενθαρρύνει στην υπόλοιπη προσπάθειά μας. Ή, για να δώσουμε και ένα άλλο παράδειγμα: όταν έρχεται ένας βασιλιάς, πριν απ' αυτόν πορεύονται το διακριτικά του γνωρίσματα, τα σκήπτρα, τα σύμβολά του και ύστερα εμφανίζεται ο ίδιος χαρούμενος για την νίκη και μαζί του χαίρονται και όλοι οι υπήκοοί του· έτσι και ο Κύριος ημών Ιησούς Χριστός, που σε λίγο θα μας δείξει τη νίκη Του κατά του θανάτου Του και θα εμφανιστεί μετά δόξης την ημέρα της αναστάσεως, μας στέλνει πρώτα το σκήπτρο Του, τη βασιλική σημαία, το ζωοποιό Σταυρό ώστε να μας προετοιμάσει να δεχτούμε και τον ίδιο τον Βασιλιά και να Τον δοξάσουμε για τη νίκη...*

*Με το ζωοποιό Σταυρό γλυκαίνει την πικρία που νοιώθουμε από τη νηστεία, μας ενισχύει στην πορεία μας στην έρημο έως ότου φτάσουμε στην πνευματική Ιερουσαλήμ με την ανάστασή Του... Επειδή ο Σταυρός λέγεται Ξύλον Ζωής και είναι εκείνο το ξύλο που φυτεύτηκε στον Παράδεισο, γι' αυτό και οι θείοι Πατέρες τοποθέτησαν τούτο στο μέσον της Σαρακοστής, για να μας θυμίζει του Αδάμ την ευδαιμονία και την πτώση του από αυτή· να μας θυμίζει ακόμα ότι*

*με τη συμμετοχή μας στο παρόν Ξύλο δεν πεθαίνουμε πια αλλά ζωογονούμαστε».*

Έτσι ανανεωμένοι και καθησυχασμένοι θ' αρχίσουμε τώρα το δεύτερο μέρος της Σαρακοστής. Μια ακόμα εβδομάδα και την Δ' Κυριακή ακούμε την αναγγελία: «Ο υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν, καὶ ἀποκτανθεὶς τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται» (Μάρκ. 9, 31). Η έμφαση τώρα μετατοπίζεται από μας, από τη δική μας μετάνοια και την προσπάθεια, στα γεγονότα που έγιναν για μας και για τη σωτηρία μας.

*Κύριε ο δους ἡμῖν προφθάσω τὴν σήμερον ἡμέραν. Εβδομάδα αγίαν προλάμπουσιν φαιδρῶς, τῆς Λαζάρου ἐκ νεκρῶν ἐγέρσεως, ἀξιώσον τοὺς δούλους σου τῷ φόβῳ σου πορεύεσθαι, τὸ στάδιον τῆς νηστείας ἅπαν διανύοντας.*

*Τὸν χρόνον τῆς νηστείας νυν ὑπερμεσάσαντες, ἀρχὴν ἐνθέου δόξης, σαφῶς ἐπιδειξώμεθα καὶ εἰς τέλος ἐναρέτου πολιτείας, φθάσαι θερμῶς σπεύσωμεν, ὅπως ληγώμεθα τὴν τρυφήν τὴν ἀγήρω.*

Στον Όρθρο της Τετάρτης της Εβδομάδας ακούμε ακόμα μια φορά το Μεγάλο Κανόνα του άγιου Ανδρέα Κρήτης, αλλά αυτή τη φορά ολόκληρο. Αν στην αρχή της νηστείας αυτός ο Κανόνας ήταν μια πόρτα που μας οδήγησε στη μετάνοια, τώρα, προς το τέλος, φαίνεται σαν μια «ανακεφαλαίωση» της μετάνοιας και της πραγματοποίησής της. Αν στην αρχή μόνο ακούγαμε τον Κανόνα, τώρα ελπίζουμε τα λόγια του να έχουν γίνει λόγια μας, θρήνος μας, ελπίδα μας, μετάνοια και ακόμα μια αξιολόγηση της προσπάθειάς μας στην περίοδο της Σαρακοστής: πόσα απ' όλα αυτά έγιναν αληθινά δικά μας; Πόσο μακριά προχωρήσαμε στο μονοπάτι της μετάνοιας; Γιατί τώρα, όλα αυτά που αφορούν εμάς, πλησιάζουν στο τέλος. Από εδώ και μπρος πια ακολουθούμε και μεις τους μαθητές που «ήσαν εν τη οδῷ ἀναβαίνοντες εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ἠν προάγων αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς». Τους έλεγε δε: «Ἴδου ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ γραμματεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτόν θανάτῳ καὶ παραδώσουσιν αὐτόν τοῖς ἔθνεσι, 34 καὶ ἐμπαίξουσιν αὐτῷ καὶ μαστιγώσουσιν αὐτόν καὶ ἐμπτύσουσιν αὐτῷ καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.» (Μάρκ. 10, 32-45). Αυτό είναι το Ευαγγέλιο της Ε' Κυριακής.

Ο τόνος στις ακολουθίες της Σαρακοστής αλλάζει. Αν στο πρώτο μέρος της η προσπάθειά μας σκόπευε στο να εξαγνιστούμε εμείς οι ίδιοι, τώρα πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι αυτή η καθαρότητα δεν είναι αυτοσκοπός αλλά πρέπει να μας οδηγήσει στο στοχασμό, στην αυτοσυγκέντρωση και την οικειοποίηση του μυστηρίου του Σταυρού και της Ανάστασης. Το νόημα της προσπάθειάς μας τώρα μας παρουσιάζεται σαν συμμετοχή σ' αυτό το μυστήριο με το οποίο ήμασταν τόσο εξοικειωμένοι και το θεωρούσαμε δεδομένο ώστε το ξεχνούσαμε. Και τώρα, καθώς Τον ακολουθούμε πηγαίνοντας προς τα Ιεροσόλυμα μαζί με τους μαθητές Του, είμαστε «έκθαμβοι και έντρομοι».

## 5. Ο ΔΡΟΜΟΣ ΠΡΟΣ ΤΗ ΒΗΘΑΝΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ

Η έκτη και τελευταία εβδομάδα της Μεγ. Σαρακοστής ονομάζεται «Εβδομάδα των Βαΐων». Για έξι μέρες πριν το Σάββατο του Λαζάρου και την Κυριακή των Βαΐων η λατρεία της Εκκλησίας μάς ωθεί ν' ακολουθήσουμε το Χριστό καθώς πρώτος αναγγέλει το θάνατο του φίλου Του και κατόπιν αρχίζει το ταξίδι Του στη Βηθανία και στην Ιερουσαλήμ. Το θέμα και ο τόνος αυτής της εβδομάδας δίνονται την Κυριακή το απόγευμα στον Εσπερινό:

*Την έκτην των σεπτών Νηστειών Εβδομάδα, προθύμως απαρχόμενοι, Κυρίω προεόρτιον ύμνον των Βαΐων άσωμεν πιστοί, ερχομένω εν δόξη δυνάμει Θεότητος, επί την Ιερουσαλήμ, νεκρώσαι τον θάνατον...*

Στο κέντρο της προσοχής είναι ο Λάζαρος — η αρρώστεια του, ο θάνατός του, ο θρήνος των συγγενών του και η αντίδραση του Χριστού σ' όλα αυτά.

Έτσι τη Δευτέρα ακούμε:

*Σήμερον Χριστώ, πέραν Ιορδάνου διατρίβοντι, δηλοῦται ἡ νόσος τοῦ Λαζάρου...*

Την Τρίτη:

*Χθές καί σήμερον ἡ νόσος τοῦ Λαζάρου...*

Την Τετάρτη:

*Σήμερον Λάζαρος, θανών θάπτεται, και θρήνον άδουσι αι τούτου σύγγονοι, ως δε προγνώστης και Θεός, το πάθος προηγόρευσας...*

Την Πέμπτη:

*Δισημερεύει σήμερον, θανών ο Λάζαρος...*

Τέλος την Παρασκευή:

*Έρχεται ο Κύριος εις Βηθανίαν... ..και γαρ ήκει εξαναστήσαι εκ τάφου Λάζαρον...*

Η τελευταία εβδομάδα δηλαδή περνάει με πνευματική περισυλλογή πάνω στην ερχόμενη συνάντηση του Χριστού με το θάνατο — πρώτα στο πρόσωπο του φίλου Του Λαζάρου, έπειτα στο θάνατο του ίδιου του Χριστού. Πλησιάζει η «ώρα του Χριστού» για την οποία τόσο συχνά μιλούσε και προς αυτήν προσανατολιζόταν όλη η επίγεια διακονία Του. Θα πρέπει να ρωτήσουμε: ποια είναι η θέση και ποιο το νόημα αυτών των πνευματικών σκέψεων πάνω στη Μεγάλη Σαρακοστή; Πώς συνδέονται με την όλη μας προσπάθεια της περιόδου αυτής; Αυτές οι ερωτήσεις προϋποθέτουν μια άλλη ερώτηση με την οποία θα πρέπει τώρα ν' ασχοληθούμε με κάποια συντομία. Σε κάθε ανάμνηση γεγονότων από τη ζωή του Χριστού η Εκκλησία πολύ συχνά — αν όχι πάντοτε — μεταφέρει το παρελθόν στο παρόν. Έτσι τη μέρα των Χριστουγέννων ψέλνουμε: «Σήμερον γεννάται εκ Παρθένου...», την Κυριακή των Βαΐων λέμε: «Σήμερον εισέρχεται εις τα Ιεροσόλυμα...», τη Μεγάλη Παρασκευή: «Σήμερον κρεμάται επί ξύλου...». Η ερώτηση λοιπόν είναι: ποιο είναι το νόημα αυτής της χρονικής μεταφοράς; ποια είναι η σημασία αυτού του λειτουργικού «σήμερον»;

Οι περισσότεροι από τους εκκλησιαζόμενους πιθανόν το θεωρούν αυτό σαν μια ρητορική μεταφορά, σαν ποιητικό «σχήμα λόγου». Η δική μας, η σύγχρονη προσέγγιση της λατρείας γίνεται με δυο τρόπους: ή με τη λογική ή με το συναισθημα. Η λογική προσέγγιση περιορίζει τη λειτουργική τελετουργία σε ιδέες. Βρίσκεται δε στις ρίζες της «Δυτικίζουσας» Θεολογίας η οποία αναπτύχθηκε στην Ορθόδοξη Ανατολή αφού απομακρύνθηκε από την πατερική εποχή και για την οποία η Θεία Λειτουργία είναι, στην καλύτερη περίπτωση ένα ακατέργαστο υλικό για καθαρούς διανοητικούς ορισμούς και θεωρήματα. Ότι δε στη λατρεία δεν μπορεί να περιοριστεί σε μια διανοητική αλήθεια επιγράφεται «ποίηση» — δηλαδή κάτι που δεν μπορεί κανείς να το πάρει στα σοβαρά. Και εφ' όσον είναι ολοφάνερο ότι τα γεγονότα που μνημονεύονται από την Εκκλησία ανήκουν στο παρελθόν, το λειτουργικό «σήμερον» δεν μπορεί να έχει κάποιο σοβαρό νόημα. Όσο δε αφορά τη «συναισθηματική» προσέγγιση, αυτή είναι το αποτέλεσμα μιας ατομικιστικής και εγωκεντρικής ευσέβειας που είναι, κατά πολλούς τρόπους, το συμπλήρωμα της διανοητικής θεολογίας. Γι' αυτού του είδους την ευσέβεια, η λατρεία, πάνω από καθετί άλλο, είναι ένα χρήσιμο πλαίσιο για προσωπική προσευχή, είναι φόντο για έμπνευση που σκοπός του είναι να «θερμάνει» την καρδιά μας και να τη στρέψει προς το Θεό. Το περιεχόμενο και το νόημα στις ακολουθίες, στα λειτουργικά κείμενα, στις ιεροτελεστίες έχουν, στην περίπτωση αυτή, δευτερεύουσα σημασία· όλα τούτα είναι χρήσιμα και ικανοποιητικά μόνον εφ' όσον με βοηθούν να προσεύχομαι! Και έτσι το λειτουργικό «σήμερον» σβήνει, όπως εξάλλου και όλα τα άλλα λειτουργικά κείμενα, μέσα σ' ένα είδος ξεχωριστής κατανυκτικής και εμπνευσμένης «προσευχής».

Εξαιτίας της πόλωσης στην εκκλησιαστική νοοτροπία όσον αφορά τους δυο τρόπους προσέγγισης της λατρείας, είναι πολύ δύσκολο σήμερα να δείξουμε ότι η αληθινή λειτουργία της Εκκλησίας δεν μπορεί να περιοριστεί ούτε στις «ιδέες» ούτε στην «προσευχή». Δεν εορτάζει κανείς τις ιδέες! Όσο για την ατομική προσευχή δεν λέει το Ευαγγέλιο ότι όταν θέλουμε να προσευχηθούμε να μπαίνουμε στο «ταμείον» μας και κει να έχουμε προσωπική επικοινωνία με το Θεό; (Ματθ. 6,6). Η σωστή αντίληψη της γιορτής προϋποθέτει και τα δυο, και το γεγονός και την κοινωνική ή ομαδική συμμετοχή σ' αυτό. Μια γιορτή, ένα πανηγύρι, μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο όταν οι άνθρωποι συναντιώνται όλοι μαζί, ξεπερνώντας το φυσικό χωρισμό και την απομόνωση, δρουν όλοι μαζί σαν ένα σώμα, πραγματικά σαν ένα πρόσωπο μπροστά σ' ένα γεγονός (γάμος, κηδεία, νίκη κλπ.). Και το πιο φυσικό θαύμα σε όλες τις γιορτές είναι ακριβώς το ότι ξεπερνιέται, έστω και προσωρινά, το επίπεδο των ιδεών και αυτής ακόμα της ατομικότητας. Χάνει πραγματικά κανείς τον εαυτό του μέσα σε μια γιορτή, και συναντάει τους άλλους κατά ένα μοναδικό τρόπο. Αλλά τότε ποιο ακριβώς είναι το νόημα αυτού του λειτουργικού «σήμερον» με το οποίο η Εκκλησία εγκαινιάζει όλες τις γιορτές της; Με ποια έννοια γεγονότα από το παρελθόν γιορτάζονται «σήμερον»;

Θα μπορούσε κανείς να πει χωρίς να υπερβάλει, ότι όλη η ζωή της Εκκλησίας είναι μια συνεχής ανάμνηση και αναφορά. Στο τέλος κάθε ακολουθίας αναφερόμαστε στους άγιους: «... ων την μνήμη επιτελούμεν...»· αλλά πέρα απ' όλες τις άλλες μνήμες η Εκκλησία είναι μια ατέλειωτη ανάμνηση του Χριστού.

Από καθαρά φυσιολογική πλευρά η μνήμη είναι μια διαφορούμενη λειτουργία. Έτσι το να θυμόμαστε κάποιον που αγαπάμε και που τον χάσαμε σημαίνει δυο πράγματα. Από τη μια πλευρά η μνήμη είναι κάτι πολύ περισσότερο από απλή γνώση του παρελθόντος. Όταν θυμάμαι τον μακαριστό πατέρα μου, τον βλέπω· είναι παρών στη μνήμη μου όχι σαν ένα συνολικό άθροισμα όλων όσων γνωρίζω γι' αυτόν αλλά με όλη τη ζωντανή του πραγματικότητα. Αλλά από την άλλη πλευρά, αυτή η παρουσία με κάνει να συνειδητοποιώ ότι δεν είναι πια εδώ, ότι ποτέ δεν θα ξαναείναι σ' αυτόν τον κόσμο και σ' αυτή τη ζωή, ούτε θα αγγίξω το χέρι που τόσο ζωντανά βλέπω με τη φαντασία μου. Η μνήμη λοιπόν είναι η πιο θαυμάσια και ταυτόχρονα η πιο τραγική απ' όλες τις ανθρώπινες λειτουργίες, γιατί τίποτε άλλο δεν αποκαλύπτει καλύτερα



την σπασμένη φύση της ζωής μας, την ανικανότητα του ανθρώπου να διατηρήσει κάτι πραγματικά, να το κατέχει αληθινά σ' αυτόν τον κόσμο. Η μνήμη μας φανερώνει ότι ο «χρόνος και ο θάνατος βασιλεύουν στη γη». Αλλά ακριβώς γι' αυτό η μοναδικά ανθρωπίνη αυτή λειτουργία της μνήμης γίνεται το κέντρο του Χριστιανισμού, γιατί μ' αυτή τελεί την ανάμνηση ενός Ανθρώπου, ενός Γεγονότος, μιας Νύχτας, μέσα στο βαθύ σκοτάδι της οποίας ακούμε τα λόγια: «τούτο ποιείτε εις την εμήν ανάμνησιν...» Και να, το θαύμα γίνεται! Τον θυμόμαστε και Εκείνος είναι εδώ — όχι σαν μια νοσταλγική εικόνα από το παρελθόν, όχι σαν ένα θλιβερό «ποτέ πια...» αλλά με μια τέτοια έντονη παρουσία που η Εκκλησία μπορεί αιώνια να επαναλαμβάνει τα λόγια που είπαν οι μαθητές μετά τη συνάντηση στην Εμμαούς «...οὐχὶ ἡ καρδιά ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν,;» (Λουκ. 24,32).

Η φυσιολογική μνήμη είναι πρώτα απ' όλα μια «παρουσία του απόντος» έτσι ώστε όσο περισσότερο παρών είναι αυτός που θυμόμαστε τόσο πιο οξύς είναι ο πόνος από την απουσία του. Αλλά «εν Χριστῷ» η μνήμη ξανάγινε η δύναμη που γεμίζει το διασπασμένο χρόνο, διασπασμένο από την αμαρτία και το θάνατο, από το μίσος και τη λησμοσύνη. Αυτή λοιπόν η νέα μνήμη, η μνήμη σαν δύναμη πάνω από το χρόνο και την καταστροφή του, αποτελεί την καρδιά της λειτουργικής γιορτής και του λειτουργικού «σήμερον». Σίγουρα η Παρθένος δεν γεννάει σήμερα, ούτε κάποιος «ουσιαστικά» στέκεται μπροστά στο Σταυρό· και σαν γεγονότα τούτες οι πράξεις ανήκουν στο παρελθόν. Αλλά «σήμερον» μπορούμε να θυμόμαστε αυτές τις πράξεις και η Εκκλησία είναι βασικά το δώρο και η δύναμη αυτής της ανάμνησης που μεταβάλλει πράξεις από το παρελθόν σε αιώνια σημαντικά γεγονότα.

Η λειτουργική γιορτή λοιπόν είναι μια νέα είσοδος της Εκκλησίας στο γεγονός και αυτό σημαίνει είσοδο όχι μόνο στις «ιδέες» του γεγονότος αλλά στη χαρά του, στη λύπη, στη ζωή του και στη συγκεκριμένη πραγματικότητά του. Ένα πράγμα πρέπει να ξέρουμε, ότι με την κραυγή «...Θεέ μου, Θεέ μου ίνα τι με εγκατέλιπες» ο Σταυρωμένος Χριστός φανέρωσε την «κένωσή» Του και την ταπεινώσή Του. Είναι όμως πολύ διαφορετικό πράγμα να γιορτάζουμε κάθε χρόνο αυτό που έγινε εκείνη τη μοναδική Παρασκευή· οπότε χωρίς καμιά λογικοποίηση ξέρουμε με πλήρη βεβαιότητα ότι αυτά τα λόγια, που ακούστηκαν μια μόνο φορά παραμένουν αιώνια αληθινά και τίποτε, ούτε η νίκη, ούτε η δόξα μπορούν ποτέ να τα εξαλείψουν. Αυτό που πρέπει να εξηγήσουμε είναι ότι η ανάσταση του Λαζάρου έγινε για να βεβαιωθούμε για «τὴν κοινὴν Ἀνάστασιν» (τροπᾶριο της ημέρας). Είναι κάτι το συναρπαστικό να γιορτάζουμε κάθε μέρα για μια ολόκληρη εβδομάδα αυτή τη συνάντηση ανάμεσα στη ζωή και το θάνατο, που αργά αργά πλησιάζει, να γινόμαστε μέρος της, να βλέπουμε με τα μάτια μας και να νιώθουμε με όλο το είναι μας αυτό που υπονοεί ο Ιωάννης με τα λόγια του: «Ἰησοῦς οὖν ὡς εἶδεν αὐτὴν κλαίουσαν καὶ τοὺς συνελθόντας... ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι καὶ ἐτάραξεν εαυτὸν... καὶ ἐδάκρυσεν» (Ιωάν. 11,33-35). Για μας και σε μας όλα αυτά συμβαίνουν «σήμερον». Δεν ἤμασταν τότε εκεί, στη Βηθανία κοντά στον τάφο με τις αδερφές που θρηνοῦσαν. Μόνο από το Ευαγγέλιο ξέρουμε όλα όσα έγιναν εκεί. Αλλά μέσα στην Εκκλησία με τη γιορτή της σημεῖρα, ένα ιστορικό γεγονός γίνεται ένα γεγονός και για μας, για μένα, γίνεται μια δύναμη στη ζωή μου, μια ανάμνηση, μια χαρά. Η Θεολογία δεν μπορεί να πάει πέρα από την «ιδέα». Και όσον αφορά την ιδεολογική πλευρά, ἀραγε ἔχουμε ἀνάγκη αὐτὲς τις πέντε συνεχεῖς μέρες ἐφ' ὅσον εἶναι κάτι τόσο ἀπλό να λέμε: «Τὴν κοινὴν Ἀνάστασιν... πιστούμενοι»; Αλλά το ὅλο θέμα εἶναι ὅτι ἡ πρόταση αὐτὴ καθ' αὐτὴν δὲν βεβαιώνει τίποτε. Ἡ ἀληθινὴ ἐπιβεβαίωση πηγάζει ἀπὸ τὴ γιορτὴ καὶ συγκεκριμένα ἀπ' αὐτὲς τις πέντε μέρες ὁπότε διακηρύττουμε τὴν ἀρχὴ τῆς φοβερῆς μάχης ἀνάμεσα στὴ ζωὴ καὶ στὸ θάνατο, καὶ ἀρχίζουμε ὄχι τόσο πολὺ να καταλαβαίνουμε ὅσο να μαρτυροῦμε ὅτι ὁ Χριστὸς πρόκειται να θανατώσει τὸ θάνατο.

Η ανάσταση του Λαζάρου, η υπέροχη γιορτή αυτού του μοναδικού Σαββάτου, είναι πέρα από τη Μεγάλη Σαρακοστή. Την Παρασκευή, παραμονή του Σαββάτου, σ' ένα ιδιόμελο λέμε: «την

ψυχωφελή πληρώσαντες Τεσσαρακοστήν, την αγίαν εβδομάδα του Πάθους Σου, αιτούμεν κατιδεῖν». Μέσα στη λειτουργική ορολογία, το Σάββατο του Λαζάρου και η Κυριακή των Βαΐων είναι η «έναρξη του Σταυρού». Αλλά η τελευταία εβδομάδα της Σαρακοστής, η προεόρτια αυτών των ημερών, είναι η τελική αποκάλυψη του νοήματος της Μεγάλης Σαρακοστής.

Από την αρχή είπαμε ότι η Σαρακοστή είναι προετοιμασία για το Πάσχα· στην πραγματικότητα όμως η καθημερινή εμπειρία, που έχει μέχρι τώρα γίνει παράδοση, βεβαιώνει ότι αυτή η προετοιμασία παραμένει αφηρημένη και κατ' όνομα μόνο. Η Σαρακοστή και το Πάσχα είναι βαλμένα πλάι πλάι αλλά χωρίς καμιά ουσιαστική κατανόηση της σχέσης τους και της αλληλοεξάρτησης. Ακόμα και όταν δεν παίρνουμε τη Σαρακοστή μόνο σαν μια περίοδο για να πραγματοποιήσουμε την ετήσια εξομολόγηση και τη Θεία Κοινωνία, συνήθως τη σκεπτόμαστε σαν μια περίοδο για ατομική προσπάθεια και έτσι παραμένει εγωκεντρική. Με αλλά λόγια, εκείνο που ουσιαστικά λείπει από το βίωμα της Σαρακοστής είναι: η σωματική και πνευματική προσπάθειά μας να σκοπεύουν στη συμμετοχή μας στο «σήμερον» της Ανάστασης του Χριστού, όχι σαν μια αφηρημένη ηθικότητα, ούτε σαν μια ηθική πρόοδό μας ή σαν έναν αυστηρότερο έλεγχο στα πάθη, ούτε ακόμα σαν μια προσωπική τελείωση, αλλά σαν πλήρη συμμετοχή (συμμετοχή που περικλείει τα πάντα) στο τελικό «σήμερον». Η χριστιανική πνευματικότητα που δεν έχει αυτόν το σκοπό κινδυνεύει να γίνει ψευτο-χριστιανική γιατί σε τελευταία ανάλυση μια τέτοια πνευματικότητα παρακινείται από το «εγώ» και όχι από το Χριστό. Ο κίνδυνος εδώ είναι ότι, όταν η καρδιά εξαγνιστεί, καθαριστεί και ελευθερωθεί από το δαίμονα που την κατοικούσε, παραμένει άδεια και ο δαίμονας ξαναγυρίζει σ' αυτή «καὶ παραλαμβάνει ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ, καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων» (Λουκ. 11,26).

καὶ παραλαμβάνει ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ, καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων.

Στον κόσμο τούτο το καθετί — ακόμα και η «πνευματικότητα» — μπορεί να γίνει δαιμονική. Ἔτσι είναι πάρα πολύ σημαντικό να ξαναβρούμε το νόημα και το ρυθμό της Μεγάλης Σαρακοστής σαν γνήσιας προετοιμασίας για το μεγάλο «σήμερον» του Πάσχα.

Είδαμε μέχρι τώρα ότι η Σαρακοστή έχει δυο μέρη. Πριν από την Κυριακή της Σταυροπροσκύνησης η Εκκλησία μας προτρέπει να αυτοσυγκεντρωθούμε, να πολεμήσουμε τη σάρκα και τα πάθη, το πονηρό και κάθε άλλη αμαρτία. Αλλά και όταν τα κάνουμε όλα αυτά μας παρακινεί συνέχεια να κοιτάζουμε μπροστά, να εξετάζουμε την προσπάθειά μας και να την υποκινούμε για «κάτι καλύτερο» που είναι προετοιμασμένο για μας. Μετά από την Κυριακή της Σταυροπροσκύνησης το μυστήριο του Πάθους του Κυρίου, του Σταυρού Του και του θανάτου γίνεται το κέντρο σε όλες τις ιεροτελεστίες της Σαρακοστής» γίνεται κέντρο το «ἀπέλθομεν εἰς Ἱεροσόλυμα...».

Τελικά, στη διάρκεια αυτής της προπαρασκευαστικής εβδομάδας, αρχίζει η ανάμνηση του μυστηρίου. Η όλη προσπάθεια της Σαρακοστής μας έκανε ικανούς να παραβλέψουμε όλα εκείνα που, συνήθως καθημερινά, επισκιάζουν το κεντρικό αντικείμενο της πίστης, της ελπίδας και της χαράς μας. Ο χρόνος, όπως τον ξέραμε, τέλειωσε πια. Τώρα μετριέται όχι όπως συνήθως με τις απασχολήσεις και τις φροντίδες μας, αλλά με ό,τι συμβαίνει στο δρόμο για τη Βηθανία, και πέρα απ' αυτή, για τα Ιεροσόλυμα. Και, ακόμα μια φορά λέμε, πως όλα αυτά δεν είναι ρητορικά σχήματα. Για όποιον έχει γευτεί την αληθινή λειτουργική ζωή — έστω και μια μόνο φορά, ακόμα και με ατέλειες, — είναι σχεδόν ολοφάνερο ότι από τη στιγμή που ακούμε: «Χαίροις πόλις Βηθανία, πατρίς η του Λαζάρου..., αύριον Χριστός παραγίνεται...», ο εξωτερικός κόσμος γίνεται κάπως εξωπραγματικός και σχεδόν νιώθει κανείς πόνο όταν από ανάγκη έρχεται καθημερινά σε επαφή μ' αυτόν. Η πραγματικότητα βρίσκεται σ' αυτά που συμβαίνουν στην Εκκλησία, σ' αυτή



την ανάμνηση που μέρα με τη μέρα μάς κάνει ν' αναγνωρίσουμε τι σημαίνει να περιμένεις, και γιατί ο Χριστιανισμός είναι πάνω από κάθε άλλη προσδοκία και προετοιμασία. Έτσι όταν φτάνει ο Εσπερινός της Παρασκευής και ψέλνουμε: «την ψυχωφελή, πληρώσαντες Τεσσαρακοστήν...» δεν έχουμε μόνο εκπληρώσει μια ετήσια χριστιανική «υποχρέωση», αλλά είμαστε έτοιμοι να κάνουμε δικά μας τα λόγια του ύμνου που ψέλνουμε την επόμενη μέρα:

*«Διά Λάζαρον σε Χριστός ήδη σκυλεύει θάνατε· και που σου Αδη το νίκος...».*

## Κεφάλαιο 5

### Η Μεγάλη Σαρακοστή στη ζωή μας

## 1. «Ας την πάρουμε στα σοβαρά...»

Μέχρι τώρα μιλήσαμε για τη διδασκαλία της Εκκλησίας σχετικά με τη Μεγάλη Σαρακοστή όπως μας μεταδίδεται κυρίως μέσα από τη λατρεία αυτής της περιόδου. Τώρα μπορεί κανείς να ρωτήσει: Πώς είναι δυνατόν να εφαρμόσουμε στη ζωή μας αυτή τη διδασκαλία; Πώς θα μπορούσε η Μεγάλη Σαρακοστή να έχει όχι μια απλή επιφανειακή αλλά μια αληθινή επίδραση στην ύπαρξή μας;

Τούτη η ζωή είναι πολύ διαφορετική από τη ζωή των ανθρώπων εκείνων που ζούσαν τον καιρό που γράφονταν αυτοί οι ύμνοι και οι ακολουθίες και συντάσσονταν οι κανόνες και τα τυπικά. Ζούσε τότε κανείς σε μια σχετικά μικρή και βασικά αγροτική κοινωνία, μέσα σ' ένα οργανωμένο ορθόδοξο κόσμο και η Εκκλησία διαμόρφωνε το γενικό ρυθμό της ζωής του. Τώρα όμως ζούμε σε τεράστια αστικά κέντρα, σε τεχνοκρατούμενες κοινωνίες, πληθωρικές στα θρησκευτικά «πιστεύω» τους με εκκοσμικευμένες απόψεις για τον κόσμο και μέσα σ' αυτές εμείς οι ορθόδοξοι αποτελούμε μια ασήμαντη μειονότητα. Η Μεγάλη Σαρακοστή δεν είναι πια «αισθητή» όπως ήταν παλιά στην Ελλάδα ή στην Ρωσία, ας πούμε. Η ερώτησή μας λοιπόν είναι πολύ ουσιαστική: πώς μπορούμε εμείς –πέρα από το να κάνουμε μια ή δυο «συμβατικές» αλλαγές στην καθημερινή ζωή μας – να τηρήσουμε τη Σαρακοστή;

Είναι φανερό, λόγου χάρη, ότι για τους πιο πολλούς από τους πιστούς το να παρακολουθούν καθημερινά τις ακολουθίες αυτής της περιόδου είναι πέρα από κάθε συζήτηση. Εξακολουθούν, φυσικά να εκκλησιάζονται την Κυριακή, αλλά, όπως έχουμε πει, τις Κυριακές της Σαρακοστής η Θεία Λειτουργία, τουλάχιστον εξωτερικά, δεν αντανακλά κάτι από τη Μεγάλη Σαρακοστή και έτσι δεν μπορεί κανείς να έχει ούτε καν την αίσθηση του λατρευτικού τυπικού της Σαρακοστής, δεδομένου μάλιστα ότι η λατρεία είναι το μόνο μέσο που μας μεταφέρει στο πνεύμα της Σαρακοστής. Και εφ' όσον η Σαρακοστή με κανένα τρόπο δεν χρωματίζει τον πολιτισμό στον οποίο ανήκουμε, δεν είναι ν' απορεί κανείς που αρνητικά καταλαβαίνουμε τη Σαρακοστή, δηλαδή, σαν μια περίοδο στην οποία απαγορεύονται μερικά πράγματα, όπως το κρέας, τα λίπη, οι χοροί και οι διασκεδάσεις. Η συνηθισμένη ερώτηση: «τι προσπαθείς να στερηθείς τούτη τη Σαρακοστή;» συνοψίζει τέλεια την αρνητική προσέγγιση της Σαρακοστής. Σαν θετική προσέγγιση, θεωρείται η αντίληψη ότι η Σαρακοστή είναι ο καιρός για την πραγματοποίηση της ετήσιας «υποχρέωσης» της Εξομολόγησης και της θείας Κοινωνίας («... και όχι αργότερα από την Κυριακή των Βαΐων...» έγραφε ένα φυλλαδάκι μιας ενορίας). Και αφού εκπληρωθεί αυτή η υποχρέωση τότε το υπόλοιπο της Σαρακοστής φαίνεται να χάνει όλα τα θετικά νοήματα.

Έτσι είναι φανερό ότι έχει αναπτυχθεί μια, μάλλον βαθιά, διαφωνία ανάμεσα στο πνεύμα ή τη «θεωρία» της Σαρακοστής, που προσπαθούμε να σκιαγραφήσουμε με βάση τη λατρεία, και στην κοινή και συνηθισμένη αντίληψη που επικρατεί και υποστηρίζεται όχι μόνο από τους λαϊκούς αλλά ακόμα και από τους ίδιους τους κληρικούς. Γιατί είναι πάντοτε πολύ πιο εύκολο να περιορίσεις κάτι πνευματικό μέσα σε κάτι τυπικό παρά ν' αναζητήσεις το πνευματικό μέσα στο τυπικό. Μπορούμε να πούμε, χωρίς καμιά υπερβολή, ότι αν και η Μεγάλη Σαρακοστή «τηρείται» ακόμα, όμως έχει χάσει την επίδρασή της στη ζωή μας, σταμάτησε να είναι το λουτρό της μετανοίας και της ανανέωσης που είχε σαν σκοπό της, σύμφωνα με τη λειτουργική και πνευματική διδασκαλία της Εκκλησίας. Αλλά τότε, μπορούμε άραγε να ξαναβρούμε και να ξανακάνουμε τη Μεγάλη Σαρακοστή μια πνευματική δύναμη για την καθημερινή πραγματικότητα της ύπαρξής μας; Η απάντηση σ' αυτή την ερώτηση εξαρτάται πρώτα πρώτα – θα έλεγα και μοναδικά – από το αν επιθυμούμε να πάρουμε στα σοβαρά τη Μεγάλη Σαρακοστή ή όχι. Όσο και αν είναι νέες ή διαφορετικές οι συνθήκες κάτω από τις οποίες ζούμε σήμερα, όσο και αν είναι πραγματικές οι δυσκολίες και τα εμπόδια που υψώνονται από το σύγχρονο κόσμο μας, τίποτε απ' αυτό δεν αποτελεί αμετάκλητο εμπόδιο, τίποτε δεν κάνει τη Μεγάλη Σαρακοστή «αδύνατη».

Η πραγματική αιτία για την οποία βαθμιαία χάνουμε την επίδραση της Σαρακοστής στη ζωή μας βρίσκεται βαθύτερα. Είναι η δική μας συνειδητή ή ασυνειδητή μείωση της θρησκείας σε ένα επιπόλαιο τυπικισμό και συμβολισμό, πράγμα που αποτελεί ακριβώς το ξεστράτισμα και μετριάζει τη σοβαρότητα των απαιτήσεων της θρησκείας από τη ζωή μας, την αίτηση για δέσμευση και προσπάθεια.

Αυτή η μείωση, θα πρέπει να προσθέσουμε, είναι, κατά κάποιο τρόπο, ιδιόμορφη στην Ορθοδοξία. Οι χριστιανοί της Δύσης, Καθολικοί ή Προτεστάντες, όταν αντιμετωπίζουν αυτό που εκείνοι θεωρούν «αδύνατον» αλλάζουν την ίδια τη θρησκεία, την «προσαρμόζουν» στις νέες συνθήκες έτσι ώστε να την κάνουν «εφαρμόσιμη». Πρόσφατα, λόγου χάρη, είδαμε τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία πρώτα να ελαττώνει τη νηστεία στο κατώτατο όριο και ύστερα να την ξεφορτώνεται τελείως. Με σωστή και δικαιολογημένη αγανάκτηση, καταγγέλλουμε μια τέτοια «προσαρμογή» σαν προδοσία της χριστιανικής παράδοσης και σαν περιορισμό στο ελάχιστο της χριστιανικής πίστης. Και πραγματικά, η αλήθεια και η δόξα της Ορθοδοξίας είναι ότι δεν «προσαρμόζεται» και δεν συμβιβάζεται με τις χαμηλότερες επιδιώξεις και δεν κάνει το Χριστιανισμό «εύκολο». Αυτό είναι η δόξα για την Ορθοδοξία αλλά φυσικά, όχι για μας, τους ορθόδοξους. Δεν είναι σήμερα, ούτε και χθες, αλλά πολύ παλιότερα που βρήκαμε ένα τρόπο να συμφιλιώνουμε τις απόλυτες απαιτήσεις της Εκκλησίας με την ανθρώπινη αδυναμία μας· και αυτό δεν γίνεται μόνο με «απώλεια του προσώπου» αλλά και με πρόσθετες αφορμές για αυτοδικαίωση και ήσυχη συνείδηση. Ο τρόπος για να επιτευχθεί αυτό είναι η εκπλήρωση αυτών των απαιτήσεων συμβατικά, και ο συμβολικός τυπικισμός που διαποτίζει σήμερα όλη τη θρησκευτική μας ζωή. Έτσι, λόγου χάρη, δε θα σκεπτόμασταν ποτέ να αναθεωρήσουμε τη Λειτουργία μας και τους μοναστικούς κανονισμούς της – Θεός φυλάξει! – θα συνεχίζαμε όμως να ονομάζουμε την ακολουθία της μιας ώρας «ολονύκτια αγρυπνία» και υπερήφανα θα εξηγούσαμε ότι αυτή είναι η ίδια ακολουθία που έκαναν οι μοναχοί στη Λαύρα του Αγίου Σάββα τον 9ο αιώνα! Σε σχέση με τη Μεγάλη Σαρακοστή, αντί να κάνουμε ουσιαστικές ερωτήσεις – «τι είναι νηστεία; ή «τι είναι Σαρακοστή»;- εμείς ικανοποιούμαστε με τα σύμβολά της. Στα εκκλησιαστικά περιοδικά και φυλλάδια εμφανίζονται συνταγές για «ένα υπέροχο νηστήσιμο πιάτο»! Μπορεί ακόμα η ενορία και να συγκεντρώσει μερικά πάρα πάνω χρήματα οργανώνοντας ένα καλοδιαφημισμένο «σαρακοστιανό γεύμα». Είναι τόσα πολλά εκείνα που στις εκκλησίες μας εξηγούνται συμβολικά σαν ενδιαφέροντα, πολύχρωμα και διασκεδαστικά έθιμα και παραδόσεις, σαν κάτι δηλαδή που μας δένει όχι τόσο πολύ με το Θεό και με μια νέα ζωή «εν Αυτώ», όσο με το παρελθόν και τις συνήθειες των προγόνων μας, ώστε γίνεται όλο και περισσότερο δύσκολο να διακρίνουμε πίσω απ' αυτά τα λαϊκά έθιμα τη σοβαρότητα της θρησκείας σε όλη της την έκταση.

Θέλω να τονίσω ότι δεν υπάρχει τίποτε το άσχημο στα διάφορα έθιμα. Όταν αυτά πρωτοεμφανίστηκαν ήταν τα μέσα με τα οποία η κοινωνία μπορούσε να δείξει ότι έπαιρνε στα σοβαρά τη θρησκεία. Τότε τα έθιμα δεν ήταν σύμβολα, αλλά η ίδια η ζωή. Αυτό που συνέβηκε πάντως ήταν το ότι καθώς άλλαξε η ζωή και έπαψε λίγο λίγο η θρησκεία να τη διαμορφώνει στην ολότητά της, λίγα από τα έθιμα διασώθηκαν σαν σύμβολα ενός τρόπου ζωής που δεν υπήρχε πια. Και αυτό που διασώθηκε ήταν εκείνο που, αφ' ενός είναι έντονα ζωντανό και αφ' ετέρου είναι λιγότερο δύσκολο. Ο πνευματικός κίνδυνος εδώ είναι ότι σιγά σιγά αρχίζει κανείς να καταλαβαίνει τη θρησκεία σαν ένα σύστημα από σύμβολα και έθιμα μάλλον παρά να ερμηνεύει όλα αυτά σαν μια πρόκληση για πνευματική ανανέωση και προσπάθεια.

Μεγαλύτερη είναι η προσπάθεια που γίνεται για να προετοιμάζονται νηστήσιμα φαγητά ή για το πασχαλινό τραπέζι, παρά για τη νηστεία και τη συμμετοχή στην πνευματική πραγματικότητα του Πάσχα. Αυτό σημαίνει ότι, όσο τα έθιμα και οι παραδόσεις δε συνδεθούν και πάλι με τη γενική θρησκευτική αντίληψη από την οποία προέρχονται, όσο δηλαδή δεν παίρνουμε στα σοβαρά τα σύμβολα, η Εκκλησία θα παραμένει χωρισμένη από τη ζωή και δεν θα την επηρεάζει καθόλου. Αντί να παριστάνουμε με σύμβολα την «πλούσια κληρονομιά» μας καιρός είναι ν'

αρχίσουμε να την ενσωματώνουμε στην καθημερινή ζωή μας.

Το να πάρουμε λοιπόν στα σοβαρά τη Μεγάλη Σαρακοστή σημαίνει ότι θα τη θεωρούμε, πρώτα απ' όλα με την πιο βαθιά έννοια, μια πνευματική πρόκληση που απαιτεί αντίδραση, απόφαση, πρόγραμμα και συνεχή προσπάθεια. Και ακριβώς για το λόγο αυτό, όπως ξέρουμε, θεσπίστηκαν από την Εκκλησία οι εβδομάδες προετοιμασίας για τη Μεγάλη Σαρακοστή. Η περίοδος αυτή είναι καιρός για δράση, για απόφαση, για προγραμματισμό. Και ο καλύτερος και ευκολότερος τρόπος είναι ν' ακολουθήσουμε την καθοδήγηση της Εκκλησίας που είναι η μελέτη και ο στοχασμός πάνω στα πέντε ευαγγελικά θέματα που μας προσφέρονται τις πέντε Κυριακές της περιόδου πριν από τη Μεγάλη Σαρακοστή. Τα θέματα αυτά είναι: η διακαής επιθυμία (Ζακχαίος), η ταπείνωση (Τελώνης και Φαρισαίος), επιστροφή από την εξορία (Ασωτος), η κρίση (Κυριακή της Απόκρεω) και η συγχωρητικότητα (Κυριακή της Τυροφάγου). Αυτές οι ευαγγελικές περικοπές δεν διαβάζονται μόνο και μόνο για ν' ακουστούν στην Εκκλησία· σκοπός είναι να τις «πάρω μαζί μου στο σπίτι» και να στοχαστώ πάνω σ' αυτές σχετίζοντάς τις μάλιστα με τη ζωή μου, την οικογενειακή μου κατάσταση, τις επαγγελματικές υποχρεώσεις μου, το ενδιαφέρον μου για τα υλικά πράγματα, τις σχέσεις μου με τους συγκεκριμένους ανθρώπους με τους οποίους ζω. Αν σ' αυτή την προσπάθεια περισυλλογής προσθέσει κανείς και την προσευχή αυτής της περιόδου: «της μετανοίας άνοιξόν μοι πύλαις ζωοδότα...» και τον ψαλμό 136 «επί των ποταμών της Βαβυλώνας εκεί εκαθήσαμεν...» μπορεί να καταλάβουμε τι σημαίνει να «νώθεις ότι είσαι με την Εκκλησία», και πώς μπορεί μια λειτουργική περίοδος να χρωματίσει τη καθημερινή ζωή. Επίσης είναι μια πολύ καλή ευκαιρία να διαβάσει κανείς κάποιο θρησκευτικό βιβλίο. Ο σκοπός δε αυτού του διαβάσματος δεν είναι μόνο ν' αυξήσουμε τις θρησκευτικές γνώσεις μας· είναι βασικά να καθαρίσουμε το μυαλό μας απ' όλα όσα συνήθως το πλημμυρίζουν. Είναι πραγματικά απίστευτο πόσο στο μυαλό μας συνωστίζονται όλων των ειδών οι έννοιες, τα ενδιαφέροντα, οι αγωνίες και οι εντυπώσεις και πόσο ελάχιστο έλεγχο ασκούμε πάνω σ' όλα αυτά. Διαβάζοντας ένα θρησκευτικό βιβλίο συγκεντρώνουμε την προσοχή μας σε κάτι εντελώς διαφορετικό από το συνηθισμένο περιεχόμενο των σκέψεών μας· δημιουργείται έτσι μια άλλη διανοητική και πνευματική ατμόσφαιρα. Όλα αυτά, φυσικά, δεν είναι «συνταγές» ίσως να υπάρχουν άλλοι τρόποι για να προετοιμαστεί κανείς για τη Σαρακοστή. Το βασικό σημείο είναι ότι, στη διάρκεια αυτής της περιόδου βλέπουμε τη Μεγάλη Σαρακοστή σαν να βρίσκεται σε κάποια απόσταση, σαν κάτι δηλαδή που ακόμα έρχεται και που μας το στέλνει ο ίδιος ο Θεός σαν ευκαιρία για αλλαγή, για ανανέωση, για εμβάθυνση, και ότι παίρνουμε αυτή την επερχόμενη ευκαιρία πολύ στα σοβαρά. Έτσι, όταν την Κυριακή της Συγγνώμης αφήνουμε το σπίτι μας και πάμε στον Εσπερινό, μπορεί να είμαστε έτοιμοι να κάνουμε δικά μας – έστω και για λίγο – τα λόγια από το Μεγάλο Προκείμενο που ανοίγει τη Μεγάλη Σαρακοστή.

*Μη αποστρέψεις το πρόσωπόν σου  
από τον παιδός σου, ότι θλίβομαι...*

## 2. Συμμετοχή στις Ακολουθίες της Μεγάλης Σαρακοστής

Έχουμε ξαναπεί ότι κανένας δεν μπορεί να παρακολουθήσει ολόκληρο το λατρευτικό κύκλο της Μεγάλης Σαρακοστής. Ο καθένας όμως μπορεί να παρακολουθήσει μερικές έστω ακολουθίες. Δεν υπάρχει καμιά δικαιολογία για κείνους που στη διάρκεια της Μεγάλης Σαρακοστής δεν αυξάνουν το χρόνο για παρακολούθηση και συμμετοχή στη Θεία Λατρεία. Εδώ και πάλι οι προσωπικές συνθήκες, οι ατομικές δυνατότητες και αδυναμίες μπορεί να ποικίλουν και να οδηγούν σε διάφορες αποφάσεις· αλλά είναι ανάγκη να υπάρξει μια απόφαση, είναι ανάγκη να γίνει μια προσπάθεια, να υπάρξει μια σταθερή επιδίωξη.

Από την πλευρά της λειτουργικής ζωής μπορούμε εμείς να προτείνουμε το κατώτατο όριο παρακολούθησης όχι με σκοπό την πνευματικά καταστρεπτική αίσθηση ότι έχουμε εκπληρώσει μια υποχρέωσή μας, αλλά να πάρουμε τουλάχιστον τα στοιχειώδη από το λειτουργικό πνεύμα της Σαρακοστής.

Πρώτα πρώτα θα πρέπει, στα πλαίσια της ενορίας, να γίνει κάποια ειδική προσπάθεια για μια ανάλογη γιορταστική τέλεση του Εσπερινού της Κυριακής της Συγγνώμης. Είναι στ' αλήθεια τραγικό το ότι σε πολλές εκκλησίες αυτή η ακολουθία ή δεν γίνεται καθόλου ή δεν της δίνουν όση φροντίδα και προσοχή της αρμόζει. Θα πρέπει να γίνει, η ακολουθία αυτή, μια από τις πιο μεγάλες ετήσιες εκδηλώσεις της ενορίας και σαν τέτοια να προετοιμάζεται ανάλογα. Η προετοιμασία μπορεί να περιλάβει τη σχετική εξάσκηση των ψαλτών, την εξήγηση του νόηματος της ακολουθίας με κηρύγματα ή άρθρα σε ενοριακά φυλλάδια, τον προγραμματισμό για την τέλεσή της σε ώρα που οι περισσότεροι από τους ενορίτες να μπορούν να την παρακολουθήσουν. Με άλλα λόγια δηλαδή να γίνει η ακολουθία αυτή ένα αληθινό πνευματικό γεγονός. Γιατί το επαναλαμβάνουμε, τίποτε περισσότερο από την ακολουθία αυτή δεν φανερώνει το νόημα της Μεγάλης Σαρακοστής, σαν κρίση μετάνοιας, συμφιλίωσης, σαν ένα ξεκίνημα όλων μαζί για το κοινό ταξίδι.

Η επόμενη προτεραιότητα πρέπει να δοθεί στην πρώτη εβδομάδα των Νηστειών. Ειδική προσπάθεια πρέπει να γίνει για την παρακολούθηση τουλάχιστον μια ή δύο φορές του *Μεγάλου Κανόνα του αγίου Ανδρέα*. Όπως έχουμε πει, οι λατρευτικές εκδηλώσεις αυτών των πρώτων ημερών πρόκειται να μας μεταφέρουν στην πνευματική διάθεση της Σαρακοστής την οποία έχουμε περιγράψει σαν «χαρμολύπη».

Κατόπιν, στην όλη διάρκεια της Μεγάλης Σαρακοστής είναι επιτακτική ανάγκη να δώσουμε ένα, τουλάχιστον, απόγευμα για να παρακολουθήσουμε τη Θεία Λειτουργία των Προηγιασμένων με όλα τα πνευματικά βιώματα που συνεπάγεται –τη γενική νηστεία, τη μετατροπή, τουλάχιστον, μιας μέρας σε αληθινή προσδοκία της κρίσης και της χαράς. Καμιά αναφορά στις συνθήκες της ζωής, στην έλλειψη χρόνου κ.λπ. δεν γίνεται δεκτή σ' αυτό το σημείο, γιατί, αν κάνουμε μόνο αυτό που πολύ εύκολα «ταιριάζει» στις συνθήκες της ζωής μας, τότε κάθε αντίληψη προσπάθειας μέσα στη Σαρακοστή χάνει τελείως το νόημά της.

Όχι μόνο στον 20ο αιώνα, αλλά πραγματικά από την εποχή του Αδάμ και της Εύας τούτος ο κόσμος ήταν πάντα ένα μεγάλο εμπόδιο για την εφαρμογή των εντολών του Θεού. Έτσι, λοιπόν, τίποτε το καινούργιο, ή το ειδικό, δεν υπάρχει στο μοντέρνο τρόπο ζωής μας! Τελικά όλα εξαρτώνται και πάλι από το αν παίρνουμε ή όχι στα σοβαρά την πίστη μας. Και αν ναι, τότε οκτώ ή δέκα πάρα πάνω φορές το χρόνο στην Εκκλησία είναι, στ' αλήθεια, μια ελάχιστη προσπάθεια. Αν όμως στερηθούμε και αυτές τις ελάχιστες φορές, τότε στερούμε από τον εαυτό μας όχι μόνο την ομορφιά και το βάθος των ακολουθιών αυτών, όχι μόνο μια αναντικατάστατη πνευματική έμπνευση και βοήθεια, αλλά του στερούμε αυτό – όπως θα δούμε πάρα κάτω – που κάνει τη νηστεία να έχει σημασία και αποτελεσματικότητα.



### 3. «... Ει μη εν Προσευχή και Νηστεία»

Δεν μπορεί να υπάρξει Σαρακοστή χωρίς νηστεία. Όμως φαίνεται ότι πολλοί άνθρωποι σήμερα ή δεν παίρνουν τη νηστεία στα σοβαρά ή, αν την παίρνουν, παρεξηγούν τον πραγματικό πνευματικό σκοπό της. Για μερικούς νηστεία σημαίνει ένα συμβολικό «σταμάτημα» σε κάτι· για μερικούς άλλους νηστεία είναι μια προσεκτική τήρηση των νηστευτικών κανόνων. Αλλά και στις δύο περιπτώσεις σπάνια η νηστεία συνδέεται με την όλη προσπάθεια της Μεγάλης Σαρακοστής. Εδώ θα πρέπει πρώτα πρώτα να προσπαθήσουμε να καταλάβουμε τη διδασκαλία της Εκκλησίας για τη νηστεία και ύστερα να ρωτήσουμε τον εαυτό μας: Πώς μπορούμε εμείς να εφαρμόσουμε αυτή τη διδασκαλία στη ζωή μας;

Η νηστεία ή η αποχή από τις τροφές δεν είναι αποκλειστικά μια χριστιανική συνήθεια. Υπήρχε και υπάρχει ακόμα σε άλλες θρησκείες ή και πέρα από τις θρησκείες, όπως λόγου χάρη, σε μερικές ειδικές θεραπείες κλπ. Σήμερα οι άνθρωποι νηστεύουν (απέχουν από το φαγητό) για πάρα πολλές αιτίες ακόμα και για πολιτικούς, μερικές φορές λόγους. Είναι πολύ βασικό λοιπόν να ξεχωρίσουμε το μοναδικό περιεχόμενο στη χριστιανική νηστεία. Αυτό μας αποκαλύπτεται πρώτα απ' όλα στην αλληλεξάρτηση που υπάρχει ανάμεσα σε δυο γεγονότα που βρίσκονται στην Αγία Γραφή: το ένα στην αρχή της Παλαιάς Διαθήκης και το άλλο στην αρχή της Καινής Διαθήκης. Το πρώτο γεγονός είναι το «σταμάτημα της νηστείας» από τον Αδάμ στον Παράδεισο. Έφαγε, ο Αδάμ, από τον απαγορευμένο καρπό. Έτσι μας παρουσιάζεται η πρώτη αμαρτία του ανθρώπου. Ο Χριστός, ο Νέος Αδάμ –και αυτό είναι το δεύτερο γεγονός– αρχίζει με νηστεία. Ο Αδάμ πειράσθηκε και υπόκυψε στον πειρασμό. Ο Χριστός πειράσθηκε και νίκησε τον πειρασμό. Η συνέπεια της αποτυχίας του Αδάμ είναι η έξωσή του από τον Παράδεισο και ο θάνατος. Ο καρπός της νίκης του Χριστού είναι η συντριβή του θανάτου και η δική μας επιστροφή στον Παράδεισο. Τα περιορισμένα περιθώρια που διαθέτουμε εδώ δεν μας επιτρέπουν να δώσουμε λεπτομερείς εξηγήσεις για το νόημα αυτού του παραλληλισμού. Οπωσδήποτε όμως είναι φανερό ότι απ' αυτή την άποψη η νηστεία μας παρουσιάζεται σαν κάτι που έχει αποφασιστική και τελειωτική σημασία. Δεν είναι μια απλή «υποχρέωση», ένα έθιμο· είναι δεμένη μ' αυτό το ίδιο το μυστήριο της ζωής και του θανάτου, της σωτηρίας και της καταδίκης.

Στην ορθόδοξη διδασκαλία, αμαρτία δεν είναι μόνο η παράβαση της εντολής που φέρνει σαν συνέπεια την τιμωρία· είναι πάντοτε ένας ακρωτηριασμός της ζωής που μας δόθηκε από το Θεό. Για το λόγο αυτό η ιστορία της προπατορικής αμαρτίας μας παρουσιάζεται σαν μια πράξη τροφής. Η τροφή είναι μέσο ζωής· αυτό μας κρατάει ζωντανούς. Αλλά ακριβώς εδώ είναι η βασική ερώτηση: Τι σημαίνει να είναι κανείς ζωντανός και τι σημαίνει «ζωή»; Για μας σήμερα αυτοί οι όροι έχουν πρωταρχικά μια βιολογική έννοια: ζωή είναι συγκεκριμένα αυτό που τελικά εξαρτιέται από την τροφή και, ακόμα γενικότερα, από τον υλικό κόσμο. Αλλά για την Αγία Γραφή και για την ορθόδοξη παράδοση αυτή η ζωή «...επ' άρτω μόνω», ταυτίζεται με το θάνατο γιατί ακριβώς είναι μια θνητή ζωή, γιατί ο θάνατος κυριαρχεί πάντοτε μέσα της. Ο Θεός, το ξέρουμε αυτό, «δεν δημιούργησε το θάνατο». Αυτός είναι ο Δοτήρας της Ζωής. Πώς λοιπόν η ζωή έγινε θνητή; Γιατί ο θάνατος και πάλι ο θάνατος είναι η μόνη απόλυτη βεβαιότητα κάθε ύπαρξης; Η Εκκλησία απαντάει: διότι ο άνθρωπος αρνήθηκε τη ζωή όπως την έκανε ο Θεός και του την πρόσφερε, και προτίμησε μια ζωή που να εξαρτιέται όχι αποκλειστικά από το Θεό αλλά «επ' άρτω μόνω». Όχι μονάχα παράκουσε το Θεό και αυτοτιμωρήθηκε, αλλά άλλαξε ολόκληρη τη σχέση ανάμεσα στον εαυτό του και σ' όλη την κτίση. Σίγουρα ο κόσμος δόθηκε στον άνθρωπο από το Θεό σαν «τροφή», σαν μέσο ζωής· ακόμα η ζωή ήταν για να γίνει κοινωνία με το Θεό· δεν είχε δικό της σκοπό αλλά περιεχόταν ολόκληρη στο Θεό. «έν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων» (Ιωάν. 1,4). Έτσι ο κόσμος και η τροφή δημιουργήθηκαν σαν μέσα επικοινωνίας με το Θεό και μόνον αν ο άνθρωπος δεχόταν ν' ανοιχτεί στο Θεό θα του πρόσφεραν όλα αυτά τη ζωή. Η τροφή αυτή μόνη της, μέσα της, δεν έχει ζωή και δεν μπορεί να δώσει ζωή. Μόνο ο Θεός έχει Ζωή και είναι Ζωή. Μέσα στην τροφή ο ίδιος ο Θεός – και όχι οι θερμίδες – είναι η αρχή της

ζωής. Έτσι η τροφή, η ζωή, η γνώση του Θεού και η κοινωνία μαζί Του ήταν ένα και το αυτό πράγμα. Η απύθμενη τραγωδία του Αδάμ είναι ότι έφαγε για δικό του όφελος. Ακόμα δε περισσότερο απ' αυτό είναι γιατί έφαγε «χωρισμένος» από το Θεό για να μπορέσει να γίνει ανεξάρτητος απ' Αυτόν. Και αν το έκανε αυτό ήταν γιατί πίστευε πως η τροφή είχε μέσα της ζωή και έτσι εκείνος γευόμενος αυτή την τροφή θα γινόταν σαν το Θεό, θα είχε δηλαδή μέσα του δική του ζωή! Με άλλα λόγια: πίστευε στην τροφή, ενώ ο σκοπός πίστης, εμπιστοσύνης και εξάρτησης είναι ο Θεός και μόνο ο Θεός. Ο κόσμος και η τροφή έγιναν ο Θεός του, η πηγή και η αρχή της ζωής του. Έγινε σκλάβος τους.

Αδάμ – στα Εβραϊκά – σημαίνει «άνθρωπος». Αυτό είναι και το δικό μου όνομα και το κοινό όνομα για όλους μας. Ο άνθρωπος είναι ακόμα Αδάμ, είναι ακόμα ο σκλάβος της «τροφής». Μπορεί να ισχυρίζεται ότι πιστεύει στο Θεό, αλλά ο Θεός, δεν είναι η ζωή του, η τροφή του, το περιεχόμενο που αγκαλιάζει ολόκληρη την ύπαρξή του. Μπορεί να λέει ότι παίρνει τη ζωή του από το Θεό, αλλ' όμως δεν ζει «εν τω Θεώ» και για το Θεό. Η επιστήμη του, οι εμπειρίες του, η αυτοσυνειδησία του, όλα κτίζονται πάνω στην ίδια βάση: «επ' άρτω μόνω». Τρώμε για να διατηρούμαστε ζωντανοί, είμαστε ζωντανοί αλλά όχι «εν τω Θεώ». Ακριβώς αυτή είναι η αμαρτία όλων των αμαρτιών. Αυτή είναι η ετυμηγορία του θανάτου που κρέμεται πάνω από τη ζωή μας.

Ο Χριστός είναι ο Νέος Αδάμ. Έρχεται να επανορθώσει την καταστροφή που επέβαλε στη ζωή ο Αδάμ, να αποκαταστήσει τον άνθρωπο στην αληθινή ζωή. Και ο Χριστός επίσης αρχίζει με νηστεία: «νηστεύσας ημέρας τεσσαράκοντα και νύκτας τεσσαράκοντα ύστερον ἐπέινασεν.» (Ματθ. 4,2). Η πείνα είναι η κατάσταση εκείνη κατά την οποία αναγνωρίζουμε την εξάρτησή μας από κάτι άλλο – τη στιγμή που νιώθουμε κατεπείγουσα και απαραίτητη ανάγκη για τροφή καταλαβαίνουμε ότι δεν έχουμε τη ζωή μέσα μας. Είναι αυτό το όριο πέρα από το οποίο ή πεθαίνω από ασιλία ή αφού ικανοποιήσω το σώμα μου έχω ξανά το αίσθημα της ζωής μέσα μου. Αυτή ακριβώς, με άλλα λόγια, είναι η στιγμή που αντιμετωπίζουμε την τελική ερώτηση: Από τι λοιπόν εξαρτάται η ζωή μου; Και εφ' όσον η ερώτηση δεν είναι απλά μια ακαδημαϊκή ερώτηση, αλλά την νιώθω μ' ολόκληρο το σώμα μου, είναι επίσης και στιγμή πειρασμού. Ο Διάβολος ήρθε στον Αδάμ μέσα στον Παράδεισο· ήρθε επίσης και στο Χριστό μέσα στην έρημο. Πλησίασε δηλαδή δυο πεινασμένους ανθρώπους και τους είπε: Χορτάστε την πείνα σας, γιατί αυτή είναι η απόδειξη ότι εξαρτάσθε ολοκληρωτικά από την τροφή, ότι η ζωή σας βρίσκεται στην τροφή. Και ο μιν Αδάμ πίστεψε και έφαγε, ο Χριστός όμως αρνήθηκε τον πειρασμό και είπε: ο άνθρωπος «ουκ επ' άρτω μόνω ζήσεται». Αρνήθηκε να δεχτεί αυτό το ψέμα που ο διάβολος επιβάλλει στον κόσμο· το κάνει δε ολοφάνερη αλήθεια χωρίς καμιά επιπλέον συζήτηση, το κάνει θεμέλιο για όλες τις απόψεις μας, τις επιστήμες, την ιατρική, πιθανόν και για τη θρησκεία. Κάνοντας αυτά ο Χριστός αποκατέστησε τη σχέση ανάμεσα στην τροφή, τη ζωή και το Θεό· σχέση την οποία είχε σπάσει ο Αδάμ και που εμείς εξακολουθούμε να τη σπάζουμε κάθε μέρα.

Τι είναι, λοιπόν, νηστεία για μας τους χριστιανούς; Είναι η είσοδός μας και η συμμετοχή μας σε κείνη την εμπειρία του Χριστού με την οποία μας ελευθερώνει από την ολοκληρωτική εξάρτηση από την τροφή, την ύλη και τον κόσμο. Με κανένα τρόπο η δική μας ελευθερία δεν είναι πλήρης. Με το να ζούμε ακόμα στο μεταπτωτικό κόσμο, στον κόσμο του παλιού Αδάμ, με το να είμαστε μέρος του, εξακολουθούμε να εξαρτόμαστε από την τροφή. Αλλά όπως ακριβώς ο θάνατός μας – από τον οποίο είναι ανάγκη οπωσδήποτε να περάσουμε – έγινε χάρη στο θάνατο του Χριστού μια διάβαση προς τη ζωή, έτσι και η τροφή που τρώμε και η ζωή που μας δίνει μπορεί να γίνει ζωή «εν τω Θεώ» και για το Θεό. Ένα μέρος της τροφής μας έχει ήδη γίνει «τροφή αθανασίας» – το Σώμα και το Αίμα του ίδιου του Χριστού. Αλλά ακόμα και ο «επιούσιος άρτος» που παίρνουμε από το Θεό μπορεί να είναι σ' αυτή τη ζωή μας και σ' αυτόν τον κόσμο, εκείνο που μας δίνει δύναμη, να είναι η επικοινωνία μας με το Θεό μάλλον παρά εκείνο που μας χωρίζει απ' Αυτόν. Παρ' όλα αυτά όμως μόνο η νηστεία είναι εκείνη που μπορεί να πραγματοποιήσει μια τέτοια μεταστροφή, μπορεί να μας δώσει την υπαρκτική βεβαίωση ότι η εξάρτησή μας από την τροφή

και την ύλη δεν είναι ολοκληρωτική και τέλεια· ότι ενωμένη με την προσευχή, τη χάρη και τη λατρεία μπορεί να γίνει πνευματική.

Όλα αυτά σημαίνουν, αν το νιώσουμε βαθιά, ότι η νηστεία είναι το μόνο μέσο με το οποίο ο άνθρωπος επανορθώνει την αληθινή πνευματική του φύση. Δεν είναι μια θεωρητική αλλά μια αληθινά πρακτική πρόκληση για τον «πατέρα του ψεύδους» που καταφέρνει να μας πείσει ότι εξαρτιόμαστε μόνο από το ψωμί και να οικοδομήσει όλη την ανθρωπινή γνώση, την επιστήμη και όλη την ύπαρξη πάνω σ' αυτό το ψέμα. Η νηστεία είναι ένα ξεσκέπασμα αυτής της απάτης και ταυτόχρονα μια απόδειξη ότι υπάρχει αυτό το ψέμα. Έχει ύψιστη σημασία το ότι ο Χριστός, ενώ νήστευε συνάντησε το Σατανά και το ότι αργότερα είπε ότι ο Σατανάς δεν αντιμετωπίζεται «ει μη εν νηστεία και προσευχή». Η νηστεία είναι ο πραγματικός αγώνας κατά του Διαβόλου γιατί είναι η πρόκληση στο νόμο που τον κάνει «άρχοντα του κόσμου τούτου». Και όμως αν κάποιος πεινασμένος ανακαλύψει ότι μπορεί πραγματικά να γίνει ανεξάρτητος απ' αυτή την πείνα, ότι δεν θα καταστραφεί απ' αυτή αλλά ακριβώς το αντίθετο ότι μπορεί να τη μετατρέψει σε πηγή πνευματικής δύναμης και νίκης, τότε τίποτε δεν απομένει απ' αυτό το μεγάλο ψέμα στο οποίο ζούσαμε μετά από τον Αδάμ.

Πόσο άραγε ξεφύγαμε από την συνηθισμένη αντίληψη της νηστείας –ότι νηστεία δεν είναι παρά η αλλαγή φαγητών, ή το τι επιτρέπεται και τι απαγορεύεται– απ' όλη την επιφανειακή υποκρισία; Τελικά νηστεύω σημαίνει μόνο ένα πράγμα: πεινάω. Να φτάνω δηλαδή στα όρια εκείνης της ανθρωπίνης κατάστασης οπότε φαίνεται καθαρά η εξάρτηση από την τροφή και, καθώς είμαι πεινασμένος ν' ανακαλύπτω ότι αυτή η εξάρτηση δεν είναι όλη η αλήθεια για τον άνθρωπο, ότι αυτή η πείνα είναι πρώτα απ' όλα μια πνευματική κατάσταση και που αυτή, στην πραγματικότητα, είναι πείνα για το Θεό.

Στη ζωή της πρώτης Εκκλησίας, νηστεία πάντοτε σημαίνει τέλεια αποχή από την τροφή, κατάσταση πείνας, ώθηση τού σώματος στα άκρα. Εδώ όμως ανακαλύπτουμε ακόμα ότι η νηστεία σαν μια σωματική προσπάθεια δεν έχει κανένα νόημα χωρίς το πνευματικό συμπλήρωμά της «... εν νηστεία και προσευχή». Αυτό σημαίνει ότι χωρίς την αντίστοιχη πνευματική προσπάθεια, χωρίς να τρεφόμαστε με τη Θεία Πραγματικότητα, χωρίς ν' ανακαλύψουμε την ολοκληρωτική μας εξάρτηση από το Θεό και μόνο απ' Αυτόν, η σωματική νηστεία θα καταντήσει μια πραγματική αυτοκτονία. Αν ο ίδιος ο Χριστός πειράστηκε ενώ νήστευε, εμείς δεν έχουμε την παραμικρή πιθανότητα ν' αποφύγουμε έναν τέτοιο πειρασμό. Η σωματική νηστεία είναι απαραίτητη μεν αλλά χάνει κάθε νόημα και γίνεται αληθινά επικίνδυνη αν ξεκοπεί από την πνευματική προσπάθεια – από την προσευχή και την αυτοσυγκέντρωση. Η νηστεία είναι μια τέχνη που την κατέχουν απόλυτα οι άγιοι. Θα ήταν αλαζονικό και επικίνδυνο για μας αν δοκιμάζαμε αυτή την τέχνη χωρίς διάκριση και προσοχή. Η λατρεία της Μεγάλης Σαρακοστής μας υπενθυμίζει συνέχεια τις δυσκολίες, τα εμπόδια και τους πειρασμούς που περιμένουν όσους νομίζουν ότι μπορούν να στηριχτούν στη δύναμη της θέλησής τους και όχι στο Θεό.

Για το λόγο αυτό εκείνο που πρώτα απ' όλα χρειαζόμαστε είναι μια πνευματική προετοιμασία για την προσπάθεια της νηστείας. Και αυτή είναι να ζητήσουμε από το Θεό βοήθεια και επίσης να κάνουμε τη νηστεία μας θεοκεντρική. Να νηστεύουμε εν ονόματι του Θεού. Πρέπει να ξαναβρούμε ότι το σώμα μας είναι ναός της Παρουσίας του. Είναι ανάγκη να ξαναβρούμε ένα θρησκευτικό σεβασμό για το σώμα, την τροφή, για το σωστό ρυθμό της ζωής. Όλα αυτά πρέπει να γίνουν πριν αρχίσει η νηστεία, ώστε όταν αρχίσουμε να νηστεύουμε να είμαστε εφοδιασμένοι με πνευματικό οπλισμό, με το δράμα και το πνεύμα της μάχης και της νίκης.

Κατόπιν έρχεται η ίδια η νηστεία. Σύμφωνα με όσα είπαμε παραπάνω η νηστεία μπορεί να πραγματοποιηθεί σε δύο επίπεδα: πρώτα σαν ασκητική νηστεία και δεύτερον σαν γενική νηστεία.

Η *ασκητική νηστεία* περιλαμβάνει μια δραστική μείωση της τροφής έτσι ώστε η συνεχής κατάσταση πείνας να μπορεί να βιωθεί σαν υπενθύμιση του Θεού και σαν διαρκής προσπάθεια συγκέντρωσης του νου μας στο Θεό. Όποιος το έχει δοκιμάσει αυτό –έστω και για λίγο– ξέρει ότι ή *ασκητική νηστεία* αντί να μας αδυνατίζει, μας ξαλαφρώνει, μας ευκολύνει στην αυτοσυγκέντρωση, μας κάνει νηφάλιους, χαρούμενους και καθαρούς. Αυτός που νηστεύει έτσι, παίρνει την τροφή σαν αληθινό δώρο του Θεού. Είναι συνέχεια στραμμένος προς τον εσωτερικό κόσμο ο οποίος, ανεξήγητα, γίνεται ένα είδος τροφής. Δεν χρειάζεται να πούμε εδώ για την ακριβή ποσότητα της τροφής που πρέπει να τρώει κανείς κατά την *ασκητική νηστεία*, ούτε για το ρυθμό και την ποιότητα της τροφής· όλα αυτά εξαρτώνται από τις ατομικές μας δυνατότητες και τις εξωτερικές συνθήκες της ζωής μας. Αλλά η βάση είναι ξεκάθαρη: είναι μια κατάσταση ενός μισοπεινασμένου ανθρώπου του οποίου η «αρνητική» φύση συνέχεια μεταμορφώνεται από την προσευχή, τη μνήμη, την προσοχή και την αυτοσυγκέντρωση σε «θετική» δύναμη.

Όσο για την *γενική νηστεία* είναι ανάγκη αυτή να περιορίζεται σε διάρκεια και να συνδυάζεται με τη Θεία Ευχαριστία. Με τις παρούσες συνθήκες ζωής η καλύτερη μορφή αυτής της νηστείας είναι η μέρα πριν από τη βραδινή Θεία Λειτουργία των Προηγιασμένων. Είτε νηστεύουμε αυτή τη μέρα από νωρίς το πρωί είτε αργότερα, το βασικό σημείο είναι να ζούμε όλη τη μέρα σαν μια μέρα προσδοκίας, ελπίδας, μια μέρα πείνας για τον ίδιο το Θεό. Δηλαδή να αυτοσυγκεντρωθούμε και να σκεφτούμε αυτό που πρόκειται να έρθει, το δώρο που θα πάρουμε και που για χάρη του απαρνούμαστε όλα τ' άλλα δώρα.

Ύστερα απ' όσα είπαμε, πρέπει πάντα να θυμόμαστε ότι όσο περιορισμένη και αν είναι η νηστεία μας –εφ' όσον είναι αληθινή νηστεία– θα μας οδηγήσει στον πειρασμό, στην αδυναμία, στην αμφιβολία και στον ερεθισμό. Μ' άλλα λόγια δηλαδή θα είναι μια πραγματική μάχη και πιθανόν ν' αποτύχουμε πολλές φορές. Αλλά αν ανακαλύψουμε ότι η *χριστιανική ζωή* είναι μάχη και προσπάθεια, τότε βρήκαμε το *βασικό στοιχείο της νηστείας*. Μια πίστη που δεν έχει ξεπεράσει τις αμφιβολίες και τον πειρασμό σπάνια μπορεί να θεωρηθεί αληθινή πίστη. Δυστυχώς, δεν υπάρχει καμιά πρόοδος στη *χριστιανική ζωή* χωρίς την πικρή εμπειρία της αποτυχίας. Πάρα πολλοί άνθρωποι αρχίζουν να νηστεύουν με ενθουσιασμό και σταματούν μετά την πρώτη αποτυχία. Θα μπορούσα να πω ότι ακριβώς σ' αυτή την πρώτη αποτυχία έρχεται η πραγματική δοκιμή. Αν μετά την αποτυχία και την συνθηκολόγηση με τις ορέξεις μας και τα πάθη μας ξαναγυρίσουμε όλα απ' την αρχή και δεν υποχωρήσουμε όσες φορές κι αν αποτύχουμε, αργά ή γρήγορα η νηστεία μας θα φέρει τους πνευματικούς καρπούς της. Ανάμεσα στην αγιότητα και τον απογοητευτικό κυνισμό βρίσκεται η μεγάλη και θεϊκή αρετή της *υπομονής* – υπομονή πρώτα απ' όλα για τον εαυτό μας. Δεν υπάρχει σύντομος δρόμος για την αγιότητα· για κάθε σκαλοπάτι πρέπει να πληρώσουμε ολόκληρο το αντίτιμο. Έτσι, το καλύτερο και ασφαλέστερο είναι ν' αρχίσουμε με το ελάχιστο –ακριβώς λίγο πάνω από τις φυσικές μας δυνατότητες– και ν' αυξήσουμε τις προσπάθειές μας λίγο λίγο, παρά να επιχειρήσουμε πηδήματα σε μεγάλα ύψη στην αρχή και να σπάσουμε μερικά κόκαλα πέφτοντας στη γη!

Σαν συμπέρασμα: από μια συμβατική και τυπική νηστεία –δηλαδή νηστεία από υποχρέωση και συνήθεια– πρέπει να γυρίσουμε στην *πραγματική νηστεία*. Ας είναι περιορισμένη και ταπεινή αλλά να είναι συνεχής και αποφασιστική. Ας αντιμετωπίσουμε έντιμα τις πνευματικές και φυσικές μας δυνατότητες και ας ενεργήσουμε ανάλογα· ας θυμόμαστε πάντως ότι δεν μπορούμε να νηστεύουμε χωρίς να προκαλέσουμε αυτές τις δυνατότητες, χωρίς να ενεργοποιήσουμε στη ζωή μας τα θεϊκά λόγια «τα αδύνατα παρ' ανθρώποις δυνατά εστί παρά τω Θεώ».

#### 4. Η Μεγάλη Σαρακοστή: «Ένας τρόπος ζωής»

Με την παρακολούθηση των ακολουθιών, με τη νηστεία, ακόμα και με την προσευχή σε τακτά διαστήματα δεν εξαντλείται η όλη προσπάθεια στη διάρκεια της Μεγάλης Σαρακοστής. Ή μάλλον για να είναι όλα αυτά αποτελεσματικά και να έχουν νόημα, πρέπει να υποστηρίζονται και από αυτή την ίδια τη ζωή. Χρειάζεται δηλαδή ένας «τρόπος ζωής» που να μην έρχεται σε αντίθεση με όλα αυτά και να μην οδηγεί σε μια «διασπασμένη» ύπαρξη. Στο παρελθόν, στις ορθόδοξες χώρες η ίδια η κοινωνία πρόσφερε μια τέτοια υποστήριξη με τον συνδυασμό που είχε στα έθιμα, στις εξωτερικές αλλαγές, με τη νομοθεσία, με τους δημόσιους και ιδιωτικούς κανονισμούς, με όλα δηλαδή όσα περιλαμβάνονται στη λέξη πολιτισμός. Κατά τη Μεγάλη Σαρακοστή ολόκληρη η κοινωνία υποδεχόταν ένα συγκεκριμένο ρυθμό ζωής, ορισμένους κανόνες που υπενθύμιζαν στα άτομα-μέλη της κοινωνίας την περίοδο της Σαρακοστής. Στη Ρωσία, λόγω χάρη, δεν μπορούσε κανείς εύκολα να ξεχάσει τη Σαρακοστή γιατί οι καμπάνες των εκκλησιών χτυπούσαν διαφορετικά αυτή την περίοδο· τα θέατρα έκλειναν και, σε παλιότερους καιρούς, τα δικαστήρια ανέβαλλαν τη λειτουργία τους. Φυσικά όλα αυτά τα ερεθίσματα από μόνα τους, είναι φανερό, ότι δεν ήταν δυνατό να αναγκάσουν τον άνθρωπο να οδηγηθεί στη μετάνοια ή σε μια πιο ζωντανή θρησκευτική ζωή. Αλλά όμως δημιουργούσαν μια ορισμένη ατμόσφαιρα – ένα είδος σαρακοστιανού κλίματος – όπου η ατομική προσπάθεια γινόταν ευκολότερη. Ακριβώς επειδή είμαστε αδύναμοι χρειαζόμαστε τις εξωτερικές υπενθυμίσεις, τα σύμβολα, τα σημάδια. Φυσικά πάντα υπάρχει ο κίνδυνος αυτά τα εξωτερικά σύμβολα ν' αποκτήσουν αυτοτέλεια, να γίνουν αυτοσκοπός, και έτσι αντί να είναι απλά μια υπενθύμιση, να γίνουν για την κοινή αντίληψη το μόνο περιεχόμενο της Μεγάλης Σαρακοστής. Αυτόν τον κίνδυνο τον έχουμε επισημάνει παραπάνω όταν μιλήσαμε για τις εξωτερικές συνήθειες και τα πανηγύρια που αντικαθιστούν τη γνήσια προσωπική προσπάθεια. Αν όμως καταλάβουμε σωστά αυτές τις συνήθειες τότε θα γίνουν ο «κρίκος» που συνδέει την πνευματική προσπάθεια με τη ζωή.

Δεν ζούμε σε μια ορθόδοξη κοινωνία<sup>2</sup> και φυσικά δεν είναι δυνατό να δημιουργηθεί αυτό το «κλίμα της Σαρακοστής σε επίπεδο κοινωνικό. Είτε είναι Σαρακοστή είτε όχι, ο κόσμος που μας περιβάλλει, που αποτελούμε και 'μεις δικό του αναπόσπαστο κομμάτι, δεν αλλάζει. Κατά συνέπεια ζητιέται από μας μια νέα προσπάθεια να σκεφτούμε την απαραίτητη θρησκευτική σχέση ανάμεσα στο «εξωτερικό» και το «εσωτερικό». Η πνευματική τραγωδία της εκκοσμίκευσης είναι εκείνη που μας σπρώχνει σε μια πραγματική θρησκευτική «σχιζοφρένεια» – ένα σπάσιμο δηλαδή της ζωής μας σε δυο κομμάτια: το θρησκευτικό και το κοσμικό, που έχουν όλο και λιγότερη αλληλεξάρτηση. Έτσι η πνευματική προσπάθεια είναι απαραίτητη για να μεταθέσει τα παραδοσιακά έθιμα και τις συνήθειες, που είναι βασικά μέσα στην προσπάθειά μας κατά την περίοδο της Σαρακοστής. Μ' ένα πειραματικό και αναγκαστικά σχηματικό τρόπο θα μπορούσε κανείς να δει αυτή την προσπάθεια σε δυο πλαίσια: στη ζωή μέσα στο σπίτι και στη ζωή έξω απ' αυτό.

Για την ορθόδοξη αντίληψη, το σπίτι και η οικογένεια αποτελούν την πρώτη και βασικότερη περιοχή της χριστιανικής ζωής ή της εφαρμογής των χριστιανικών αρχών στην καθημερινή ζωή. Το σπίτι, δηλαδή το στυλ και το πνεύμα της οικογενειακής ζωής και όχι το σχολείο, ακόμα ούτε και η Εκκλησία, είναι εκείνο που σχηματίζει μέσα μας τη θεμελιακή αντίληψη για τον κόσμο· που μορφοποιεί στο εσωτερικό μας το βασικό προσανατολισμό τον οποίο ίσως για αρκετό διάστημα δεν τον καταλαβαίνουμε, αλλά που τελικά θα γίνει ένας αποφασιστικός παράγοντας. Ο στάρετς Ζωσιμάς του Dostoyevsky στους *Αδελφούς Καραμαζώφ* λέει: «εκείνος που μπορεί να

---

<sup>2</sup> Ο συγγραφέας, Ρώσος στην καταγωγή, ζει σήμερα στην Αμερική



έχει καλές αναμνήσεις από την παιδική του ηλικία είναι σωσμένος για όλη του τη ζωή». Το σημαντικό δε είναι ότι κάνει αυτή την παρατήρηση ύστερα από τη θύμηση της μητέρας του που τον είχε πάρει μαζί της στην Θεία Λειτουργία των Προηγιασμένων. Θυμάται την ομορφιά της ακολουθίας, τη μοναδική μελωδία του κατανυκτικού «κατευθυνθήτω η προσευχή μου ως θυμίαμα ενώπιόν σου...». Η υπέροχη προσπάθεια για θρησκευτική αγωγή που γίνεται σήμερα στα κατηχητικά σχολεία δε σημαίνει και πολλά πράγματα, αν δεν βασίζεται στη ζωή της οικογένειας. Τι, λοιπόν, θα μπορούσε και θα έπρεπε να γίνει στο σπίτι στη διάρκεια της Μεγάλης Σαρακοστής; Επειδή είναι αδύνατο να καλύψουμε εδώ όλες τις πλευρές της οικογενειακής ζωής θα περιοριστούμε μόνο σε μια απ' αυτές.

Όλοι μας, χωρίς αμφιβολία, συμφωνούμε ότι ο τρόπος της οικογενειακής ζωής έχει ριζικά αλλοιωθεί με την παρουσία του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης. Αυτά τα μέσα της «μαζικής ενημέρωσης» διαποτίζουν σήμερα ολόκληρη τη ζωή. Δεν χρειάζεται κανείς να βγει από το σπίτι για να βρεθεί «έξω». Ολόκληρος ο κόσμος είναι μόνιμα εδώ, σε απόσταση που τον φτάνουμε... ακίνητοι. Και, σιγά σιγά, η στοιχειώδης εμπειρία να βρεθούμε σ' έναν εσωτερικό κόσμο, μέσα στην ομορφιά της «εσωτερικότητας» έχει εντελώς χαθεί από το σύγχρονο πολιτισμό μας. Και αν δεν είναι η τηλεόραση, είναι η μουσική. Η μουσική έπαψε να είναι κάτι που το ακούει κανείς· σταθερά πια έγινε μια «υπόκρουση θορύβου» που συνοδεύει τις συνομιλίες μας, το διάβασμα, το γράψιμο κλπ. Στην πραγματικότητα αυτή η ανάγκη να ακούγεται συνέχεια μουσική φανερώνει την αδυναμία του σύγχρονου ανθρώπου να χαρεί τη σιωπή, να την καταλάβει όχι σαν κάτι αρνητικό, σαν μια απλή έλλειψη, αλλά ακριβώς σαν μια παρουσία και σαν την μοναδική προϋπόθεση για την πιο αληθινή παρουσία. Αν ο Χριστιανός του παρελθόντος ζούσε κατά ένα μεγάλο βαθμό σ' ένα σιωπηλό κόσμο που του έδινε πλούσιες ευκαιρίες για αυτοσυγκέντρωση στον εσωτερικό του κόσμο, ο σημερινός χριστιανός είναι αναγκασμένος να κάνει ειδική προσπάθεια για να καλύψει αυτή την αναγκαία διάσταση της σιωπής η οποία αυτή μόνο μπορεί να μας φέρει σε επαφή με τις υψηλές πραγματικότητες. Έτσι, λοιπόν, το πρόβλημα του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης στη διάρκεια της Μεγάλης Σαρακοστής δεν είναι περιθωριακή υπόθεση, αλλά με πολλούς τρόπους είναι ένα θέμα πνευματικής ζωής ή θανάτου.

Πρέπει κανείς να συνειδητοποιήσει ότι είναι αδύνατο να μοιράσουμε τη ζωή μας ανάμεσα στη «χαρμολύπη» της Μεγάλης Σαρακοστής και στο τελευταίο σήριαλ. Αυτά τα δυο βιώματα είναι ασυμβίβαστα και το ένα, σίγουρα, θα σκοτώσει το άλλο. Και είναι πολύ πιθανό, εκτός αν γίνεται μια έντονη προσπάθεια, ότι το τελευταίο σήριαλ έχει πολύ μεγαλύτερες ελπίδες σε βάρος της «χαρμολύπης» – παρά το αντίθετο. Μια πρώτη «συνήθεια» που προτείνεται είναι να μειωθεί δραστικά η παρακολούθηση του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης στην περίοδο της Σαρακοστής. Δεν τολμούμε να ελπίζουμε ότι θα υπάρξει μία «γενική» νηστεία, αλλά μόνο η «ασκητική» η οποία, όπως ξέρουμε, σημαίνει, πρώτα απ' όλα αλλαγή τροφής και μείωσή της. Φυσικά τίποτε το κακό δεν υπάρχει, λόγου χάρη, στο να συνεχίσει κανείς να παρακολουθεί στο ραδιόφωνο και στην τηλεόραση ειδήσεις, εκλεκτές σειρές, ενδιαφέροντα και πνευματικά ή διανοητικά εμπλουτισμένα προγράμματα. Εκείνο που πρέπει να σταματήσει στην διάρκεια της Σαρακοστής είναι η πλήρης «παράδοση» στην τηλεόραση – η μετατροπή δηλαδή του ανθρώπου σε «λάχανο» πάνω σε μια πολυθρόνα κολλημένο στην οθόνη που παθητικά δέχεται ό,τι βγαίνει απ' αυτή. Όταν ήμουν παιδί (ήταν τότε η προ-τηλεοπτική εποχή) η μητέρα μου συνήθιζε να κλειδώνει το πιάνο την πρώτη, την τετάρτη και την έβδομη εβδομάδα της Σαρακοστής. Αυτή η ανάμνηση είναι μέσα μου ζωηρότερη από τις μακρινές ακολουθίες της Σαρακοστής και ακόμα και σήμερα όταν παίζει το ραδιόφωνο αυτές τις μέρες με ταράζει σχεδόν όσο και μια βλαστήμια. Αναφέρω αυτή την προσωπική μου ανάμνηση μόνο σαν μια διευκρίνιση της επίδρασης που μπορούν να έχουν μερικές εξωτερικές ενέργειες στην ψυχή ενός παιδιού. Και αυτό που κρύβεται εδώ δεν είναι ένα απλό απομονωμένο έθιμο ή ένας κανόνας αλλά είναι μια εμπειρία της Σαρακοστής σαν μιας ειδικής χρονικής περιόδου, σαν κάποιου πράγματος που είναι παρόν όλο το χρόνο και που δεν πρέπει να χαθεί, να ακρωτηριαστεί, να καταστραφεί. Εδώ ακόμα, όσον αφορά τη νηστεία, μια



απλή απουσία ή αποχή από την τροφή δεν είναι επαρκής, πρέπει να έχει το θετικό της συμπλήρωμα.

Η σιωπή που δημιουργεί η απουσία του θορύβου του κόσμου, των θορύβων που παράγονται από τα μέσα της μαζικής επικοινωνίας, πρέπει να γεμίσει με θετικό περιεχόμενο. Αν η προσευχή είναι η τροφή για τις ψυχές μας, τροφή, επίσης, θέλει και το μυαλό μας, γιατί ακριβώς αυτό το διανοητικό μέρος του ανθρώπου είναι που καταστρέφεται σήμερα από το ασταμάτητο σφυροκόπημα της τηλεόρασης και του ραδιοφώνου, των εφημερίδων, των εικονογραφημένων εκδόσεων κλπ. Αυτό, λοιπόν, που προτείνουμε, παράλληλα με την πνευματική προσπάθεια, είναι μια διανοητική, θα λέγαμε, προσπάθεια. Πόσα, αλήθεια, αριστουργήματα, πόσους υπέροχους καρπούς της ανθρωπίνης σκέψης, της φαντασίας και της δημιουργικότητας αρνούμαστε στη ζωή μας μόνο και μόνο γιατί μας είναι πολύ πιο άνετο, γυρίζοντας στο σπίτι από τη δουλειά παραδομένοι στη σωματική και διανοητική κόπωση, να πιέσουμε το κουμπί της τηλεόρασης ή να βυθιστούμε στο τέλειο κενό ενός εικονογραφημένου περιοδικού. Αλλά πώς φανταζόμαστε ότι θα μπορούσαμε να προγραμματίσουμε την περίοδο της Σαρακοστής; Ίσως να κάνουμε ένα κατάλογο βιβλίων για διάβασμα; Φυσικά δεν είναι απαραίτητο όλα αυτά τα βιβλία να είναι οπωσδήποτε θρησκευτικά, δεν μπορούν όλοι να γίνουν θεολόγοι. Όμως υπάρχει πολλή «Θεολογία» κρυμμένη σε μερικά λογοτεχνικά αριστουργήματα και καθετί που πλουτίζει τη νοημοσύνη μας, κάθε καρπός της αληθινής ανθρωπίνης δημιουργίας είναι ευλογημένος από την Εκκλησία και, όταν χρησιμοποιηθεί κατάλληλα, αποκτάει πνευματική αξία.

Σε προηγούμενο κεφάλαιο αναφέραμε ότι η τέταρτη και η πέμπτη Κυριακή των Νηστειών είναι αφιερωμένες στη μνήμη δύο μεγάλων διδασκάλων της χριστιανικής πνευματικότητας: του αγίου Ιωάννου της Κλίμακας και της οσίας Μαρίας της Αιγυπτίας. Θα πρέπει αυτό να το πάρουμε σαν μια ευρύτερη απόδειξη ότι εκείνο που ζητάει από μας η Εκκλησία να κάνουμε στη διάρκεια της Μεγάλης Σαρακοστής, είναι να εμπλουτίσουμε τον πνευματικό και διανοητικό εσωτερικό κόσμο μας, να μελετήσουμε και να στοχασθούμε πάνω σε ό,τι μπορεί να μας βοηθήσει ν' ανακαλύψουμε αυτόν τον εσωτερικό κόσμο και τις χαρές του. Από αυτή τη χαρά, από την αληθινή κλήση του ανθρώπου που εκπληρώνεται εσωτερικά και όχι εξωτερικά, ο «σύγχρονος κόσμος» δεν μας προσφέρει σήμερα ούτε καν μια γεύση· όμως χωρίς αυτή, χωρίς την αντίληψη της Σαρακοστής σαν ταξιδιού στο βάθος του είναι μας, η Σαρακοστή χάνει το νόημά της.

Τέλος, ποιο θα μπορούσε να είναι το νόημα της Σαρακοστής στις ατέλειωτες ώρες που περνάμε έξω από το σπίτι; Στις συναλλαγές μας, καθισμένοι σ' ένα γραφείο ή ασκώντας τα επαγγελματικά μας καθήκοντα, ή όταν συναναστρεφόμαστε τους συναδέλφους και τους φίλους μας; Αν και δεν είναι δυνατόν να δοθεί εδώ μια συγκεκριμένη συνταγή, όπως και σε κάθε άλλη περίπτωση, όμως μερικές πολύ γενικές απόψεις μπορούν να λεχθούν. Και πρώτα πρώτα η Σαρακοστή είναι μια θαυμάσια ευκαιρία να ελέγξουμε τον απίστευτα υπεροπτικό χαρακτήρα μας στις σχέσεις μας με τους ανθρώπους, στα διάφορα γεγονότα και στη δουλειά. «Χαμογέλα!», «μη στεναχωριέσαι» κλπ. είναι σλόγκαν που στην πραγματικότητα έγιναν «διαταγές» που πρόθυμα τις δεχόμαστε και που σημαίνουν: μην ανακατεύεσαι, μη ρωτάς, μη προχωράς βαθύτερα στις σχέσεις σου με τους άλλους ανθρώπους· φύλαξε τους κανόνες του παιγνιδιού που συνδυάζει τη φιλική διάθεση με την τέλεια αδιαφορία· σκέψου τα πάντα μόνο μέσα στα πλαίσια του υλικού κέρδους, της ωφέλειας, της προαγωγής· να είσαι, μ' άλλα λόγια, ένα κομμάτι του κόσμου ο οποίος ενώ συνέχεια χρησιμοποιεί τις μεγάλες λέξεις: ελευθερία, ευθύνη, φροντίδα κλπ., de facto ακολουθεί την υλιστική αρχή ότι ο άνθρωπος είναι αυτά που τρώει!

Η Μεγάλη Σαρακοστή είναι περίοδος για αναζήτηση νοήματος. Να βρω, δηλαδή, νόημα στην επαγγελματική μου ζωή στα πλαίσια της κλήσης μου· νόημα στις προσωπικές σχέσεις μου με τ' άλλα πρόσωπα· νόημα στη φιλία· νόημα στις ευθύνες μου. Δεν υπάρχει απασχόληση, επάγγελμα που να μη μπορεί να «μεταμορφωθεί» – έστω και για λίγο μόνο – με στόχο όχι τη

μεγαλύτερη απόδοση ή την καλύτερη, οργάνωση αλλά τις ανθρώπινες σχέσεις. Η ίδια προσπάθεια για «εσωτερικοποίηση» όλων των σχέσεών μας είναι απαραίτητη γιατί είμαστε ελεύθερες ανθρώπινες υπάρξεις που καταντήσαμε (χωρίς τις περισσότερες φορές να το ξέρουμε) φυλακισμένοι στα συστήματα τα οποία προοδευτικά κάνουν τον κόσμο μας απάνθρωπο. Και αν στην πίστη μας υπάρχει κάποιο νόημα, αυτό πρέπει να είναι συνδεδεμένο με τη ζωή και όλα τα συνακόλουθά της. Χιλιάδες άνθρωποι νομίζουν ότι οι απαραίτητες αλλαγές έρχονται μόνο απ' έξω με την επανάσταση και την αλλαγή στις εξωτερικές συνθήκες. Στο χέρι τους είναι να αποδείξουν οι χριστιανοί ότι στην πραγματικότητα καθετί ξεκινάει από μέσα – από την πίστη και τη ζωή σύμφωνα με την πίστη αυτή. Η Εκκλησία όταν μπήκε στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο, δεν κατάγγειλε τη δουλεία, δεν ξεσήκωσε σε επανάσταση. Αυτή η ίδια η πίστη της, η νέα θεώρηση του ανθρώπου και της ζωής είναι κείνη που προοδευτικά καταργεί τη δουλεία. Ένας «άγιος» –και άγιος εδώ σημαίνει, πολύ απλά, κάθε άνθρωπος που παίρνει πάντοτε στα σοβαρά την πίστη του– θα κάνει πολύ περισσότερα για την αλλαγή του κόσμου παρά χιλιάδες τυπωμένα προγράμματα. Ο άγιος είναι ο μόνος αληθινός επαναστάτης σ' αυτόν τον κόσμο.

Μια τελευταία γενική παρατήρηση: η Μεγάλη Σαρακοστή είναι ευκαιρία για έλεγχο στα λόγια μας. Ο κόσμος μας είναι υπερβολικά βερμπαλιστικός και 'μεις συνέχεια πλημμυρίζουμε από λόγια που έχουν χάσει το νόημά τους και συνεπώς τη δύναμή τους. Ο Χριστιανισμός αποκαλύπτει την ιερότητα του λόγου – ένα αληθινά θείο δώρο στον άνθρωπο. Γι' αυτό ακριβώς η ομιλία μας είναι προικισμένη με τεράστια δύναμη είτε θετική είτε αρνητική. Γι' αυτό επίσης και θα κριθούμε για τα λόγια μας: «λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πᾶν ῥῆμα ἄργον ὃ ἐὰν λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσουσι περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως· ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ.» (Ματθ. 12, 36-37).

Ελέγχουμε τα λόγια μας με το να ανακαλύπτουμε τη σοβαρότητα και την ιερότητά τους, να καταλαβαίνουμε ότι μερικές φορές ένα «αστείο» που λέγεται απερίσκεπτα, μπορεί να έχει καταστρεπτικά αποτελέσματα, μπορεί να γίνει εκείνη η τελευταία «σταγόνα» που ξεχειλίζει το ποτήρι και ο άνθρωπος φτάνει στην τελική απελπισία και καταστροφή. Αλλά ο λόγος μπορεί επίσης να είναι και μια μαρτυρία. Μια τυχαία συνομιλία σ' ένα γραφείο με το συνάδελφο μπορεί να μεταδώσει καλύτερα μια θεώρηση για τη ζωή, μια διάθεση απέναντι στους άλλους ανθρώπους και στη δουλειά και να έχει περισσότερα αποτελέσματα από το τυπικό κήρυγμα. Μπορεί, από μια τέτοια συνομιλία, να πέσουν σπόροι για μια ερώτηση πάνω στη δυνατότητα μιας άλλης προσέγγισης της ζωής, σπόροι για επιθυμία να γνωρίσει κανείς περισσότερα. Δεν έχουμε, πραγματικά, ιδέα πόσο επηρεάζουμε ο ένας τον άλλον με τα λόγια, με τον τόνο της προσωπικότητάς μας. Και τελικά οι άνθρωποι ελκύνονται στο Θεό, όχι γιατί κάποιος μπόρεσε να τους δώσει διαφωτιστικές εξηγήσεις, αλλά γιατί είδαν σ' αυτόν το φως, τη χαρά, το βάθος, τη σοβαρότητα, την αγάπη που από μόνα τους αποκαλύπτουν την παρουσία και τη δύναμη του Θεού στον κόσμο.

Έτσι, αν η Μεγάλη Σαρακοστή όπως είπαμε στην αρχή, είναι η ανακάλυψη της πίστης από τον άνθρωπο, είναι επίσης και ανόρθωση της ζωής του, του θεϊκού νοήματός της, του κρυμμένου βάθους της. Με το να απέχουμε από την τροφή ξαναβρίσκουμε τη γλύκα της και ξαναμαθαίνουμε πώς να την παίρνουμε από το Θεό με χαρά και ευγνωμοσύνη. Με το «να μειώνουμε» τις ψυχαγωγίες, τη μουσική, τις συζητήσεις, τις επιπόλαιες κοινωνικότητες, ανακαλύπτουμε την τελική αξία των ανθρώπινων σχέσεων, της ανθρώπινης δουλειάς, της ανθρώπινης τέχνης. Και τα ξαναβρίσκουμε όλα αυτά ακριβώς γιατί ξαναβρίσκουμε τον ίδιο το Θεό, γιατί ξαναγυρίζουμε σ' Αυτόν και δι' Αυτού σε όλα όσα Εκείνος μας έδωσε μέσα από την τέλεια αγάπη και το έλεός Του. Έτσι τη νύχτα της Ανάστασης ψέλνουμε:

*Νυν πάντα πεπλήρωται φῶτός,  
ουρανός τε και γη και τα καταχθόνια.*

*Εορταζέτω γουν πάσα κτίσις,  
την έγερσιν Χριστού, εν η εστερέωται.*

Μη μας αποστερήσεις αυτής της προσδοκίας, φιλόνηρωπε Κύριε!

**Συμπλήρωμα  
«ΤΑ ΑΓΙΑ ΤΟΙΣ ΑΓΙΟΙΣ»  
Μερικές σκέψεις για τη Θεία Μετάληψη<sup>3</sup>**

---

<sup>3</sup> Αυτές οι σκέψεις περιλαμβάνουν μερικά αποσπάσματα από την εισήγησή μου με θέμα «Εξομολόγηση και Θεία Κοινωνία» που παρουσίασα στην Ιερά Σύνοδο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αμερικής και εγκρίθηκε απ' αυτή στις 17 Φεβρουαρίου 1971. Η Εισήγηση καθώς και η έγκριση της Συνόδου δημοσιεύτηκαν στο «Documents of the OCA» (Σημ. του Συγγραφέα).

## 1. ΜΙΑ ΕΠΕΙΓΟΥΣΑ ΚΑΙ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΗ ΕΡΩΤΗΣΗ

Οι ερωτήσεις και οι αμφισβητήσεις που διατυπώνονται σχετικά με τη συχνότητα της Θείας Μετάληψης, με τη σχέση ανάμεσα στη θεία Κοινωνία και στην Εξομολόγηση σαν μυστήρια και με την ουσία και το νόημα της Εξομολόγησης, δεν είναι για την Εκκλησία μας σήμερα σημάδια αδυναμίας ή πνευματικής παρακμής αλλά σημάδια ζωής και αφύπνισης. Το ότι ανάμεσα στους ορθόδοξους παρουσιάζεται ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον για τα ουσιαστικά θέματα, μια πείνα και δίψα για μια πιο πνευματική ζωή, δεν μπορεί πια κανείς να το αρνηθεί και γι' αυτό θα πρέπει να ευχαριστήσουμε το Θεό.

Αν, όπως νομίζουν μερικοί, υπάρχει μια «κρίση» — και κάθε συζήτηση, κάθε εμβάθυνση σε πνευματική ενημέρωση είναι πάντοτε αναπόφευκτα μια κρίση — η κρίση αυτή είναι καλή και επίκαιρη. Θα ήταν μεγάλο λάθος, και πραγματικά αδύνατο, να προσπαθήσει κανείς ν' αντιμετωπίσει αυτή την κρίση με καθαρά διοικητικά μέτρα, με διατάγματα και απαγορεύσεις. Αυτό που αντιμετωπίζουμε σήμερα είναι μια αποφασιστική ερώτηση που συνδέεται άμεσα με όλα τα θέματα της ζωής μας, ακόμα δε θα πρόσθετα, και με αυτό καθαυτό τον προορισμό της Ορθοδοξίας στον βαθιά ταραγμένο «σύγχρονο» κόσμο μας.

Μόνο ένας πνευματικά τυφλός και τέλεια αναίσθητος άνθρωπος θα μπορούσε να αρνηθεί ότι, παρά τη σχετική επιτυχία της και τα κατορθώματά της, κυρίως τα εξωτερικά και τα υλικά, η Εκκλησία μας απειλείται στο εσωτερικό της από ένα τρομερό και διαρκώς αυξανόμενο κίνδυνο: την εκκοσμίκευση (secularism). Τι είναι εκκοσμίκευση; Σ' ένα άρθρο, που δημοσιεύτηκε πριν μερικά χρόνια<sup>13</sup>, προσπαθώ να την ορίσω με τα εξής:

... Είναι μια παγκόσμια αντίληψη πραγμάτων και κατά συνέπεια ένας τρόπος ζωής στον οποίο τα βασικά θέματα της ανθρώπινης ύπαρξης — οικογένεια, παιδεία, επιστήμη, επάγγελμα, τέχνη κλπ. — όχι μόνο δεν βασίζονται στη θρησκευτική πίστη, ούτε κάποια σχέση έχουν μ' αυτή, αλλά απορρίπτεται κάθε αναγκαιότητα ή πιθανότητα τέτοιας σχέσης. Οι εκκοσμιευμένες περιοχές της ζωής θεωρούνται *αυτόνομες*, δηλαδή κατευθύνονται από δικές τους αξίες, αρχές και κίνητρα, που διαφέρουν από τις θρησκευτικές. Η εκκοσμίκευση είναι κοινή περίπου σε κάθε σύγχρονο πολιτισμό, αλλά η εκκοσμίκευση στην Αμερική, αυτό που κυρίως μας ενδιαφέρει εδώ<sup>4</sup>, έχει σαν ιδιαίτερο χαρακτηριστικό το ότι δεν είναι καθόλου αντιθρησκευτική ή αντιθεϊστική αλλά, αντίθετα, περιλαμβάνει σαν σχεδόν απαραίτητο, στοιχείο της μια ορισμένη αντίληψη της θρησκείας και μπορεί, πραγματικά, να χαρακτηριστεί σαν «θρησκευτική». Υπάρχει η «φιλοσοφία της θρησκείας» όσο και η «φιλοσοφία της ζωής». Μια ανοιχτά αντιθρησκευτική κοινωνία, σαν τη Σοβιετική Ρωσία ή την Κομμουνιστική Κίνα, δεν μπορεί ούτε καν να ονομαστεί «εκκοσμιευμένη» κοινωνία! Η θρησκεία είναι ένας εχθρός που πρέπει να φύγει από τη μέση και κάθε συμβιβασμός μ' αυτή θα πρέπει, στην καλύτερη περίπτωση, να είναι προσωρινός. Αλλά το χαρακτηριστικό στοιχείο του αμερικάνικου πολιτισμού και του «τρόπου ζωής» είναι ότι και τα δύο αυτόματα αποδέχονται τη θρησκεία σαν κάτι ουσιαστικό στον άνθρωπο, την απορρίπτουν όμως σαν μια ολοκληρωμένη θεώρηση του κόσμου που μορφώνει ολόκληρη την ανθρώπινη ύπαρξη. Ένας «εκκοσμιευμένος» αμερικάνος μπορεί να είναι ένας πολύ «θρησκευτικός» άνθρωπος, συνδεδεμένος με την Εκκλησία του, τακτικός στην παρακολούθηση των ακολουθιών, γενναϊόδωρος στις προσφορές του, ακριβής στην προσευχή. Θα τελέσει το γάμο του στην Εκκλησία, θα κάνει αγιασμό στο σπίτι του, θα εκπληρώνει τις θρησκευτικές του υποχρεώσεις — όλα αυτά με πολύ καλή πίστη. Αλλά τίποτε απ' αυτά δεν αλλάζει το γεγονός ότι η αντίληψή του

---

<sup>4</sup> Υπενθυμίζεται ότι ο συγγραφέας ζει στην Αμερική και γράφοντας, έχει υπόψη του την αμερικάνικη κοινωνία και τις εκεί ενοριακές κοινότητες (Σημ. Μετ).

γι' αυτά τα στοιχεία της ζωής — γάμος και οικογένεια, σπίτι και επάγγελμα, τελικά οι ίδιες οι θρησκευτικές του υποχρεώσεις — προέρχεται όχι από το «πιστεύω» του που ομολογεί στην Εκκλησία, ούτε από την ομολογημένη πίστη του στην Ενσάρκωση, στο Θάνατο και στην Ανάσταση του Χριστού, του Υιού του Θεού που έγινε Υιός του Ανθρώπου, αλλά προέρχεται από τη «φιλοσοφία της ζωής», δηλαδή από τις ιδέες και τις πεποιθήσεις που στην ουσία δεν έχουν καμιά σχέση με το «πιστεύω» αν μάλιστα δεν είναι και αντίθετες μ' αυτό. Αρκεί μόνο κανείς ν' απαριθμήσει μερικές από τις «αξίες» - κλειδιά του πολιτισμού μας — επιτυχία, ασφάλεια, θέσεις, συναγωνισμός, κέρδος, γόητρο, φιλοδοξία — για να καταλάβει ότι όλα βρίσκονται στον αντίθετο πόλο από το όλο ήθος και το πνεύμα του Ευαγγελίου...

Αλλά μπορεί όλα αυτά να σημαίνουν ότι ο θρησκευτικός εκκοσμικευμένος άνθρωπος είναι ένας κυνικός, ένας υποκριτής ή ένας σχιζοφρενής; Όχι, καθόλου. Σημαίνουν μόνο ότι η προσέγγισή του στη θρησκεία είναι θεμελιωμένη στην εκκοσμικευμένη του αντίληψη για τον κόσμο και όχι το αντίστροφο. Σε μια μη εκκοσμικευμένη κοινωνία — ο μόνος τύπος κοινωνίας που η Ορθοδοξία γνώρισε στο παρελθόν — η θρησκεία και οι αξίες της αποτελούν το τελικό κριτήριο όλης της ζωής του ανθρώπου· αποτελούν το ύψιστο «σημείο αναφοράς» με το οποίο αξιολογούνται ο άνθρωπος, η κοινωνία και ο πολιτισμός, ακόμα και όταν αυτά συνεχώς απομακρύνονται απ' αυτή. Μπορεί να ζουν με τα ίδια παγκόσμια κίνητρα αλλά η θρησκεία, έστω και μόνο με την παθητική παρουσία της, αποτελεί μια διαρκή πρόκληση για όλα αυτά. Έτσι ο «τρόπος ζωής» μπορεί και να μην είναι θρησκευτικός ακόμα και αν η «φιλοσοφία της ζωής» σίγουρα είναι θρησκευτική. Στην εκκοσμικευμένη κοινωνία συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο: ο «τρόπος ζωής» περιλαμβάνει τη θρησκεία· η «φιλοσοφία της ζωής» την αποκλείει.

Αποδοχή της εκκοσμίκευσης σημαίνει, βέβαια, μια ριζική μεταμόρφωση της ίδιας της θρησκείας. Μπορεί να διατηρεί όλους τους εξωτερικούς παραδοσιακούς τύπους, όμως εσωτερικά είναι, απλούστατα, μια διαφοροποιημένη θρησκεία. Η εκκοσμίκευση, όταν «επιδοκιμάζει» τη θρησκεία και της δίνει τιμητική θέση στην κοινωνική ζωή, το κάνει αυτό μόνο εφ' όσον η ίδια η θρησκεία δέχεται να γίνει μέρος των εκκοσμικευμένων απόψεων, να γίνει η επικύρωση των αξιών της και η βοήθεια στην πορεία της πραγμάτωσής τους. Και πραγματικά καμιά άλλη λέξη δεν χρησιμοποιεί πιο συχνά η εκκοσμίκευση όταν ασχολείται με τη θρησκεία παρά τη λέξη *βοήθεια*. «Βοηθάει» το να ανήκει κανείς σε ένα θρησκευτικό σύνολο, να σχετίζεται με τη θρησκευτική παράδοση, να είναι ενεργό μέλος της Εκκλησίας, να προσεύχεται· «βοηθάει», με αλλά λόγια, το να είναι κανείς «θρησκευτικός». Και αφού η θρησκεία *βοηθάει*, αφού είναι τόσο χρήσιμος παράγοντας στην προσωπική και κοινωνική ζωή, πρέπει, με τη σειρά της, να *βοηθηθεί*. Έτσι, όλες οι στατιστικές επιβεβαιώνουν τη σημαντική επιτυχία της θρησκείας στην Αμερική. Η εκκοσμίκευση αποδέχεται τη θρησκεία αλλά με τους δικούς της όρους. Αυτή προσδιορίζει την υπηρεσία της θρησκείας και η υπάρχουσα θρησκεία αποδέχεται και εκπληρώνει αυτή την υπηρεσία, αυτή εφοδιάζει τη θρησκεία με πλούτο, τιμή και γόητρο. Ο W. Herberg γράφει: «η Αμερική φαίνεται να είναι το πιο θρησκευτικό και ταυτόχρονα το πιο εκκοσμικευμένο απ' όλα τα έθνη... Κάθε έκφραση της σύγχρονης θρησκευτικής ζωής αντανακλάει τούτο το παράδοξο: διάχυτη εκκοσμίκευση μέσα σε πλαίσια θρησκευτικότητας...»<sup>14</sup>.



## 2. «ΑΘΡΗΣΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ»

Την αμερικάνικη εκκοσμίκευση πολλοί ορθόδοξοι, αφελέστατα και λανθασμένα, την ταυτίζουν με τον «αμερικάνικο τρόπο ζωής» που είναι η πηγή της βαθιάς πνευματικής κρίσης στην Ορθοδοξία. Και πουθενά αλλού δεν είναι τόσο φανερή η κρίση αυτή όσο στην παράξενη «άθρησκη θρησκεία» που φαίνεται να εισδύει και στην εκκλησιαστική ζωή μας.

Την εκκοσμίκευση της Εκκλησίας την αποκαλύπτουν τα εξής: ο περιορισμός της Εκκλησίας σε υλικές, οργανωτικές και νομικές απασχολήσεις και φροντίδες σε βάρος των θρησκευτικών και πνευματικών φροντίδων· η εμμονή στην «ιδιοκτησία», στα χρήματα και η υπεράσπιση των «δικαιωμάτων της ενορίας» εναντίον των επισκόπων και του κλήρου που θεωρούνται εξωτερική «απειλή»· η αδιαφορία για τις ιεραποστολικές, τις εκπαιδευτικές και φιλανθρωπικές ανάγκες της Εκκλησίας· η παθητική ή άλλοτε υπέρ-ενεργητική αντίδραση σε κάθε προσπάθεια για εμφάθυση στην πνευματική και λειτουργική ζωή ώστε να γίνει αυτή λιγότερο «τυπική» και περισσότερο αυθεντική· η ταύτιση της θρησκείας με τα λαϊκά έθιμα και τις εθνικές παραδόσεις· ο εγωκεντρισμός και η ουσιαστική απομόνωση πολλών από τις ενορίες μας, η έλλειψη ενδιαφέροντος για τις ζωτικές ανάγκες της εκκλησίας και της αποστολής της στη σύγχρονη κοινωνία. Όλα τούτα φανερώνουν μια τόσο βαθιά εκκοσμίκευση της εκκλησιαστικής συνείδησης, ώστε ανησυχεί κανείς πραγματικά για το μέλλον της Εκκλησίας μας της οποίας οι ηγέτες και τα μέλη δεν φαίνονται να καταλαβαίνουν την έκταση και το βάθος αυτής της κρίσης.

Και όμως αυτή η εκκοσμίκευση της Εκκλησίας είναι η μόνη αιτία για την οποία πολλοί άνθρωποι και κυρίως νέοι, εγκαταλείπουν την Εκκλησία γιατί κανείς μέσα σ' αυτή δεν τους φανερώνει ποια είναι η αληθινή ουσία της Εκκλησίας μέσα στη ζωή και τι ακριβώς σημαίνει να είναι κανείς μέλος της· γιατί κανείς εκεί μέσα δεν ακούει την έκκληση για μια πιο βαθιά εσωτερική και πνευματική προσπάθεια· γιατί, πραγματικά μέσα στην εκκοσμιευμένη Εκκλησία κάθε πνευματικό περιορίζεται σ' ένα «τυπικό» ελάχιστο όριο (απλή παρακολούθηση Θείας Λειτουργίας, μια φορά το χρόνο Θεία Κοινωνία, λίγη νηστεία, κάποια αποχή από τις διασκεδάσεις), ενώ κάθε υλικό και επιφανειακό αναπτύσσεται στο ανώτατο όριο.

Όλα αυτά συμβαίνουν και εξελίσσονται σε μια εποχή όπου εμείς οι ορθόδοξοι καλούμαστε να αρχίσουμε μια νέα ζωή, όπου μας δίνεται η δυνατότητα που την στερούνται τόσο πολλοί αδελφοί και αδελφές των «μητέρων Εκκλησιών» μας — να αναπτυχθούμε, να ελευθερωθούμε όχι μόνο με λόγια αλλά στην πραγματικότητα, να γεμίσουμε την Εκκλησία μας με πνευματικό περιεχόμενο, να πετύχουμε όλα εκείνα που, δυστυχώς, δεν μπορούμε να τα πετύχουμε ζώντας σαν ορθόδοξοι στις φοβερές συνθήκες των απροκάλυπτα αθεϊστικών και ολοκληρωτικών καθεστώτων. Δεν είναι, λοιπόν, τραγικό όλες αυτές οι δωρεές, οι προκλήσεις και οι δυνατότητες να γίνονται ελάχιστες όταν καθόλου δεν τις αναγνωρίζουμε, δεν τις αποδεχτούμε και δεν απαντήσουμε σ' αυτές; Δεν είναι τραγικό όταν η ίδια η δομή των Εκκλησιών μας, το πνεύμα τους και τα επικρατέστερα σ' αυτές ενδιαφέροντα, ουσιαστικά αδυνατούν να τροφοδοτήσουν και να στηρίξουν μια γνήσια θρησκευτική ζωή;

### 3. ΓΙΑΤΙ ΤΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ;

Αρχίζω τις παρατηρήσεις μου αυτές με μερικές γενικές σκέψεις για την παρούσα κατάσταση στην Εκκλησία, επειδή έχω βαθιά πεποίθηση ότι το καινούργιο ενδιαφέρον για τα Μυστήρια, τη μυστηριακή ζωή και την πειθαρχία προέρχεται από αυτή την κρίση και συνδέεται άμεσα μ' αυτή. Έχω πειστεί ότι η ερώτηση σχετικά με τη συμμετοχή των λαϊκών στα θεία Μυστήρια είναι ακριβώς ερώτηση-κλειδί για την εκκλησιαστική μας ζωή. Από τη λύση της απορίας αυτής εξαρτάται το μέλλον της Εκκλησίας — η γνήσια ανανέωσή της ή η αναπόφευκτη παρακμή της.

Είμαι σίγουρος ότι όπου η Θεία Λειτουργία και η Θεία Κοινωνία έχουν γίνει και πάλι, όπως έλεγε ο αείμνηστος πατήρ Σέργιος Cetvericov, «στο κέντρο της Χριστιανικής ζωής»<sup>15</sup>, οι τραγικοί «περιορισμοί» και οι ατέλειες που αναφέρονται παραπάνω αρχίζουν να ξεπερνιούνται και να θεραπεύονται. Και αυτό φυσικά δεν είναι τυχαίο· γιατί, αν η εκκλησιαστική ζωή δεν θεμελιώνεται πάνω απ' όλα στο Χριστό — και αυτό σημαίνει μια διαρκή και ζωντανή κοινωνία μ' Αυτόν μέσα στο Μυστήριο της Παρουσίας Του — τότε, αναπόφευκτα, κάτι άλλο εμφανίζεται και δεσπόζει σαν «κέντρο» σε όλες τις ενέργειες και τις δραστηριότητες της ενορίας. Μπορεί κάποια «περιουσία» ή ένας επιφανειακός πολιτιστικός «εθνικισμός» ή απλούστατα μια υλική επιτυχία, να είναι ο μοναδικός στόχος... Αν δεν είναι ο Χριστός, τότε κάτι άλλο — κοσμικό ή ακόμα και αμαρτωλό — αναγκαστικά θα επηρεάζει και ταυτόχρονα θα διασπά τη ζωή της Εκκλησίας.

Μέχρι τώρα πρόσφατα, δε στάθηκε δυνατό να αναγνωριστεί το επείγον αυτού του προβλήματος. Πραγματικά σ' ολόκληρη τη μακριά μεταναστευτική περίοδο της ιστορίας της Ορθοδοξίας στην Αμερική, οι ενορίες μας, παράλληλα με την καθαρή θρησκευτική διακονία τους, είχαν και ένα ολοφάνερα «κοσμικό» καθήκον: το εθνικό, το κοινοτικό και το γλωσσικό. Οι ενορίες αποτελούσαν το απαραίτητο σχήμα και το μέσο ενότητας των μεταναστών οι οποίοι χρειαζόνταν τη σωματειακή του ταυτότητα για καθαρή επιβίωση μέσα στην αμερικάνικη κοινωνία που στην αρχή τους ήταν ξένη και μερικές φορές ακόμα και εχθρική. Τώρα αυτή η περίοδος των μεταναστεύσεων τελειώνει γρήγορα. Αυτό το «φυσικό» — εθνικό και γλωσσικό — καθήκον της Εκκλησίας σβήνει. Όλο και περισσότεροι Ορθόδοξοι καταλαβαίνουν τώρα πια μόνο μια γλώσσα, την αγγλική, και σε μερικές ενορίες μας σχεδόν οι μισοί από το εκκλησίασμα είναι προσήλυτοι στην Ορθοδοξία. Συνεπώς η ερώτηση είναι: τι θα αντικαταστήσει αυτό το «εθνικό καθήκον»; Είναι ολοφάνερο ότι αν δεν αντικατασταθεί με τη βασική πίστη και την εμπειρία ότι η Εκκλησία είναι ενότητα, ζωή και αύξηση εν Χριστώ, αν δηλαδή δεν αντικατασταθεί με το γνήσιο θρησκευτικό περιεχόμενο της Ορθοδοξίας, τότε, αναπόφευκτα, στην ενορία και στην ίδια την Εκκλησία θα αρχίσει η αργή αλλά σίγουρη παρακμή και διάσπαση. Τότε οι άνθρωποι δεν θα είναι ενωμένοι σε ή για κάτι, αλλά εναντίον κάποιου. Και σ' αυτό το σημείο βρίσκεται η τραγική πίεση και το βάθος της κατάστασής μας σήμερα.

Να γιατί το ζήτημα των Μυστηρίων είναι τόσο σοβαρό. Μόνο με τα Μυστήρια και φυσικά, πάνω απ' όλα με το Μυστήριο της Παρουσίας του Χριστού και της ενότητάς μας μ' Αυτόν και «εν Αυτό», μπορούμε να ξαναβρούμε τις θετικές, και όχι τις αρνητικές αρχές που ολοφάνερα λείπουν από την Εκκλησία μας σήμερα. Μόνο μέσα στα Μυστήρια υπάρχουν οι ρίζες για τη δυνατότητα μιας αλλαγής και ανανέωσης της νοοτροπίας των λαϊκών οι οποίοι για αρκετό χρονικό διάστημα αποκόπηκαν από τις πηγές και τα βιώματα της Εκκλησίας. Και αν στις μέρες μας αυτό το ζήτημα έγινε τόσο πειστικό είναι γιατί όλο και περισσότεροι άνθρωποι συνειδητά ή ασυνείδητα αποζητούν μια τέτοια ανανέωση, αναζητούν το θεμέλιο το μόνο που μπορεί να βοηθήσει την Εκκλησία και την ενορία να ξαναβρούν το θρησκευτικό τους βάθος και να σταματήσουν την ταχύτατη εκκοσμικέυσή τους.

Ξέρω πολύ καλά ότι ανάμεσα στους ορθόδοξους υπάρχει η τάση να λύνουν όλα τα προβλήματα, όλα τα καυτά και δύσκολα θέματα, ακόμα και τούτο που συζητάμε εδώ — το σχετικό με τη

συμμετοχή των λαϊκών στα θεία Μυστήρια — με μια απλή αναφορά στο παρελθόν, δηλαδή στο τι γινόταν τριάντα, πενήντα ή εκατό χρόνια πριν ή τι γίνεται ακόμα τώρα στη Ρωσία, στην Ελλάδα, στην Πολωνία, στη Σερβία κλπ. Αυτή η τάση, οπωσδήποτε δεν είναι και πολύ βοηθητική και καμιά φορά κάνει περισσότερο κακό αντί καλό. Δεν βοηθάει, γιατί όλα όσα γίνονταν στο παρελθόν, έστω στη Ρωσία ή στην Ελλάδα ή όπου αλλού, δεν ήταν πάντα γνήσια ορθόδοξα. Για να το καταλάβει κανείς αυτό θα πρέπει να διαβάσει, λόγου χάρη, τις παρατηρήσεις που έκαναν ρώσοι επίσκοποι στις αρχές αυτού του αιώνα, στην εποχή της προπαρασκευής, από τη ρωσική Εκκλησία, της πολύ αργοπορημένης τοπικής Συνόδου της (η οποία συνήλθε το 1917 αλλά διακόπηκε από την επαναστατική βία και αναβλήθηκε για το 1918 χωρίς όμως να ολοκληρώσει τις εργασίες της). Ουσιαστικά χωρίς καμιά εξαίρεση, οι ρώσοι επίσκοποι, που τότε πιθανόν ήταν οι πιο μορφωμένοι σε όλη την Ορθόδοξη Εκκλησία και, αναντίρρηση, οι πιο συντηρητικοί, διακήρυξαν ότι η κατάσταση της Εκκλησίας — η πνευματική, η λειτουργική και η όλη δομή της — είναι βαθιά ελλιπής και ότι έχει τρομερή ανάγκη για αναμόρφωση!<sup>16</sup> Όσο για τη ρωσική Θεολογία, όλοι οι άριστοι εκπρόσωποί της, ανώνυμα, κατάγγειλαν την εγκατάλειψή της στο δυτικό σχολαστικισμό και στο νομικισμό και ειδικά στην κρίσιμη περιοχή της Θεολογίας των Μυστηρίων. Σε μια περίφημη αναφορά στην Ιερά Σύνοδο της Ρωσίας, ένας από τους ρώσους επισκόπους, ο αρχιεπίσκοπος Αντώνιος Khrapovisky, πρότεινε να διαλυθούν οι Θεολογικές Σχολές της Ρωσίας και να αντικατασταθούν με μια ριζικά διαφορετική προσέγγιση της θρησκευτικής εκπαίδευσης. Ο άγιος πατήρ Ιωάννης της Κρονστάνδης αδιάκοπα κατάγγελνε και καταδίκαιζε τη χλιαρή και τυπική ευσέβεια της ρωσικής κοινωνίας, τον περιορισμό της Θείας Κοινωνίας σε «άπαξ του έτους υποχρέωση», και τον ξεπεσμό της Εκκλησίας στο επίπεδο των εθίμων.

Κάτω λοιπόν από το πρίσμα όλων αυτών βλέπουμε ότι οι απλές αναφορές και οι εκκλήσεις στο παρελθόν δεν είναι αρκετά ικανοποιητικές, γιατί αυτό το ίδιο το παρελθόν χρειάζεται να εκτιμηθεί μέσα στο φως της γνήσιας Ορθόδοξης Παράδοσης. Το μοναδικό κριτήριο παντού και πάντοτε είναι η ίδια η Παράδοση και το ποιμαντικό ενδιαφέρον για το πώς αυτή η παράδοση θα εφαρμοστεί στη δική μας περίπτωση η οποία αρκετά συχνά είναι ριζικά διαφορετική από κείνη στο παρελθόν.

#### 4. ΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ

Δεν είναι δυνατόν, ίσως ούτε και απαραίτητο, να παρουσιαστούν εδώ όλες οι δογματικές και ιστορικές απόψεις πάνω στο θέμα της συμμετοχής των λαϊκών στα Άγια Μυστήρια. Τα ουσιαστικότερα σημεία μπορεί να συνοψιστούν στα εξής:

Το εδραιωμένο και αναμφισβήτητο γεγονός είναι ότι στην πρώτη Εκκλησία η Θεία Κοινωνία ήταν ένας αυτονόητος κανόνας για όλους τους πιστούς σε κάθε θεία Λειτουργία<sup>17</sup>. Εκείνο που πρέπει δε να τονιστεί ιδιαίτερα είναι ότι αυτή την «εν σώματι» και τακτική Θεία Κοινωνία δεν την καταλάβαιναν ούτε τη βίωναν μόνο σαν μια πράξη προσωπικής ευσέβειας και εξαγιασμού αλλά, πάνω απ' όλα, σαν μια πράξη που προέρχεται από το γεγονός ότι ο καθένας είναι μέλος της Εκκλησίας, δηλαδή σαν μια ολοκλήρωση, μια πραγματοποίηση αυτής της ιδιότητας του μέλους. Η Θεία Μετάληψη ονομαζόταν αλλά και βιώνόταν σαν το *Μυστήριο της Εκκλησίας*, το *Μυστήριο της «επί τω αυτώ συνάξεως»*, το *Μυστήριο της ενότητας*. «Αναμείχτηκε με μας», γράφει ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, «και εξαφάνισε το Σώμα Του μέσα μας έτσι ώστε εμείς να μπορέσουμε να αποτελέσουμε μια ολότητα και να γίνουμε ένα σώμα ενωμένο με την Κεφαλή». Πραγματικά στην πρώτη Εκκλησία δεν δέχονταν κανένα άλλο δείγμα ή κριτήριο ότι κάποιος είναι μέλος της Εκκλησίας παρά μόνο τη συμμετοχή του στη θεία Μετάληψη: «ήταν απ' όλους αποδεχτό ότι όταν κάποιος δεν κοινωνούσε για μερικές εβδομάδες αναθεματιζόταν, αφοριζόταν από το Σώμα της Εκκλησίας»<sup>18</sup>. Η Θεία Μετάληψη του Σώματος και του Αίματος του Χριστού ήταν η αυτονόητη ολοκλήρωση του Βαπτίσματος και του Χρίσματος και δεν χρειαζόνταν άλλες προϋποθέσεις για να κοινωνήσει κανείς (Βλέπε ευχή του μύρου: «... Αυτός ουν, Δέσποτα παμβασιλεύ, εύσπλαχνε, χάρισαι αυτώ (στον νεοβαπτισθέντα) και την σφραγίδα της δωρεάς του αγίου και παντοδυνάμου και προσκυνητού σου Πνεύματος, και την μετάληψιν του αγίου Σώματος και του τιμίου Αίματος του Χριστού σου...»). Όλα δηλαδή τα άλλα μυστήρια επικυρώνονται με τη συμμετοχή στη Θεία Μετάληψη<sup>19</sup>. Τόσο καταφανής ήταν η σχέση αυτή μεταξύ της ιδιότητας του μέλους της Εκκλησίας και της Θείας Κοινωνίας ώστε σ' ένα παλιό λειτουργικό κείμενο βρίσκουμε την απόλυση, πριν από τον καθαγιασμό των Τιμίων Δώρων, αυτών που «δεν μπορούσαν να πάρουν μέρος στη Θεία Κοινωνία»<sup>20</sup>. Θα πρέπει εδώ να διευκρινιστεί ότι όσο και αν αργότερα έγινε σκοτεινή και περίπλοκη αυτή η πρωταρχική αντίληψη της θείας Κοινωνίας δεν έχει ποτέ απορριφτεί εντελώς και παραμένει πάντοτε ο ουσιαστικός κανόνας της εκκλησιαστικής παράδοσης.

Θα πρέπει, λοιπόν, κανείς να ρωτήσει όχι για τούτο τον κανόνα αλλά για το τι έγινε αργότερα. Γιατί τον ξεχάσαμε τόσο ώστε και μια απλή και μόνο αναφορά για πιο συχνή (για να μη μιλάμε για τακτική) Θεία Κοινωνία να φαίνεται σε πολλούς (και ειδικά στον κλήρο) μια πρωτάκουστη κίνηση καινοτομίας που, κατά τη γνώμη τους, καταστρέφει τα θεμέλια της Εκκλησίας. Πώς είναι δυνατόν, για αιώνες, οι εννέα στις δέκα Θείες Λειτουργίες να είναι Λειτουργίες χωρίς κοινωνούς (ανθρώπους που να κοινωνούν); Γιατί αυτό, ένα απίστευτο γεγονός, δεν προκαλεί ούτε κατάπληξη, ούτε τρόμο, ενώ η επιθυμία για πιο συχνή Θεία Κοινωνία ξεσηκώνει το φόβο, την αντίθεση, την αντίδραση; Πώς μπορεί το παράξενο δόγμα της «άπαξ του έτους» θείας Κοινωνίας να εμφανίζεται στην Εκκλησία και να θεωρείται σαν «κανόνας» και κάθε παρέκκλιση απ' αυτόν να μην είναι παρά μια εξαίρεση; Πώς, με αλλά λόγια, συνέβηκε να καταλαβαίνουμε τη Θεία Κοινωνία τόσο ατομικιστικά, τόσο ξεκομμένα από το δόγμα της Εκκλησίας σαν Σώματος Χριστού, τόσο δηλ. βαθιά αντίθετα στην ίδια την ευχή της Θείας Ευχαριστίας: «ημάς δε πάντας, τους εκ του ενός Άρτου και του Ποτηρίου μετέχοντας, ενώσαι αλλήλοις εις ενός Πνεύματος κοινωνίαν»;

## 5. Η ΠΑΡΑΚΜΗ: ΑΙΤΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΦΑΣΕΙΣ

Σε όλες τις παραπάνω ερωτήσεις η συνηθισμένη απάντηση που δίνεται από τους αντίθετους στη συχνή ή τακτική Θεία Κοινωνία είναι η εξής: αν η αρχική συνήθεια έπρεπε να διακοπεί, αν έπρεπε να καθιερωθεί μια ριζική διάκριση ανάμεσα στον κλήρο — που το να κοινωνεί συνέχεια είναι ένα αυτονόητο μέρος της τέλεσης του μυστηρίου — και στους λαϊκούς που πρέπει να τους επιτρέπεται η συχνή Θεία Κοινωνία μόνο κάτω από ορισμένες συνθήκες — άγνωστες για την πρώτη Εκκλησία — αν γενικά για τους λαϊκούς η Θεία Κοινωνία έχει γίνει μάλλον εξαίρεση και όχι μια κανονική κατάσταση, αυτό γίνεται γιατί υπάρχει ένας καλός και άγιος φόβος· ο φόβος μήπως βεβηλωθεί το Μυστήριο από κείνους που ανάξια κοινωνούν, και μ' αυτό τον τρόπο διακινδυνεύουν τη σωτηρία τους· γιατί σύμφωνα με τα λόγια του Απ. Παύλου «ὁ ἐσθίων καὶ πίνων ἀνάξιος κρῖμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει» (Α' Κορινθ. 11, 29).

Αλλά αυτή η απάντηση χωράει συζήτηση γιατί στην πραγματικότητα δημιουργεί περισσότερα προβλήματα παρά τα λύνει. Πρώτα απ' όλα, και αν ακόμα ήταν αλήθεια ότι η χωρίς συζήτηση αποχή των λαϊκών από τη Θεία Κοινωνία είχε την πηγή της στο σωτήριο φόβο και στο αίσθημα της αναξιοσύνης, σίγουρα σήμερα πια δεν είναι αλήθεια. Γιατί αν ήταν έτσι τότε εκείνοι που δεν κοινωνούν θα έπρεπε, τουλάχιστο, να έχουν ένα αίσθημα λύτης ενώ παρακολουθούν τη Θεία Λειτουργία. Θα έπρεπε να λυπούνται για την αμαρτωλότητα και την αναξιοσύνη που τους απομακρύνει από τα Τίμια Δώρα, θα έπρεπε, με λίγα λόγια, να νιώθουν «αφορεσμένοι». Αλλά στην πραγματικότητα τίποτε απ' αυτά δεν συμβαίνει. Γενιές και γενιές ορθόδοξων χριστιανών παρακολουθούν τη Θεία Λειτουργία με εντελώς καθαρή τη συνειδησή τους και πέρα για πέρα πεπεισμένοι ότι τίποτε περισσότερο απ' αυτό δεν έχουν να κάνουν και ότι η Θεία Κοινωνία, απλούστατα, δεν είναι γι' αυτούς. Έτσι, όταν στις σπάνιες περιπτώσεις τους επιτρέπεται να κοινωνούν, κοινωνούν σαν να «εκπληρώνουν μια υποχρέωση» με την οποία, για έναν ολόκληρο χρόνο, θα θεωρούν πια τους εαυτούς τους «συνεπείς» χριστιανούς. Αλλά σε μια τέτοια κατάσταση, που δυστυχώς έγινε πια κανόνας στην Εκκλησία μας, είναι δυνατόν κανείς να βρει, έστω και ίχνη ταπείνωσης, μετάνοιας, σεβασμού και φόβου Θεού;

Στην πραγματικότητα, όταν παρουσιάστηκε αυτή η κατάσταση στην Εκκλησία — και αυτό συνέβηκε αμέσως μετά τη μεταστροφή στο Χριστιανισμό της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, οπότε σαν συνέπεια έχουμε τον ομαδικό εκχριστιανισμό του λαού και την αντίστοιχη ελάττωση της ηθικής και πνευματικής ζωής ανάμεσα στους Χριστιανούς — οι Πατέρες είδαν αυτή την κατάσταση όχι σαν αποτέλεσμα φόβου και ταπείνωσης, αλλά σαν αποτέλεσμα αμέλειας και πνευματικής χαλάρωσης<sup>21</sup>. Και όπως χαρακτηρίζαν αμαρτωλή την αναβολή του Βαπτίσματος στους «απροετοίμαστους» και τους «ανάξιους», έτσι πολεμούσαν και κάθε αμέλεια για τα Μυστήρια. Είναι εντελώς αδύνατο να βρεθεί ένα πατερικό κείμενο που να υποστηρίζει την ιδέα ότι αφού κάποιος δεν μπορεί να κοινωνήσει επάξια είναι καλύτερα να απέχει τελείως. Ο άγιος Ιωάννης Κασσιανός γράφει: «Δεν πρέπει ν' αποφεύγουμε τη Θεία Κοινωνία επειδή θεωρούμε τον εαυτό μας αμαρτωλό. Πρέπει να προσερχόμαστε πολύ πιο συχνά για τη θεραπεία της ψυχής και την καθαρότητα του Πνεύματος, αλλά με τέτοια ταπείνωση και πίστη που να θεωρούμε τον εαυτό μας ανάξιο... ώστε να επιζητούμε ακόμα περισσότερο το φάρμακο για τις πληγές μας. Αλλιώς είναι αδύνατο να κοινωνούμε την τέλεση του ουρανού Μυστηρίου, προορισμένη μόνο για τους αγίους. Είναι καλύτερα να σκεπτόμαστε ότι με τη χάρη που μας δίνεται, το Μυστήριο μας καθαρίζει και μας αγιάζει. Τέτοιοι άνθρωποι παρουσιάζονται περισσότερο περηφάνοι παρά ταπεινοί... γιατί όταν κοινωνούν θεωρούν τον εαυτό τους άξιο. Είναι πολύ καλύτερα αν, με συντετριμμένη καρδιά, ξέροντας ότι ποτέ δεν είμαστε άξιοι των Αγίων Μυστηρίων, κοινωνούμε κάθε Κυριακή για τη θεραπεία από τις αρρώστιες μας, παρά, τυφλωμένοι από υπερηφάνεια, να σκεπτόμαστε ότι μετά από ένα χρόνο θα γίνουμε άξιοι να κοινωνήσουμε...»<sup>22</sup>.

«Τυφλωμένοι από υπερηφάνεια»! Εδώ ο άγιος Κασσιανός αγγίζει την περίεργη ικανότητα που



υπάρχει σε όλα τα πνευματικά σφάλματα να βρίσκουν για τον εαυτό τους ένα πνευματικό «άλλοθι», να ντύνονται με ψευδοταπείνωση που αποτελεί την πιο πανούργα και επομένως πιο επικίνδυνη μορφή υπερηφάνειας. Έτσι αυτό που, σύμφωνα με τις ανώμυμες μαρτυρίες των Πατέρων, προκαλείται από την αμέλεια, γρήγορα καθιερώθηκε από ψευτο-πνευματικά επιχειρήματα και σιγά σιγά έγινε αποδεκτό σαν κανόνας.

Δημιουργήθηκε, λόγου χάρη, η ιδέα — εντελώς άγνωστη και ξένη στην πρώτη παράδοση της Εκκλησίας — ότι, όσον αφορά τη Θεία Κοινωνία, υπάρχει μια πνευματική και ίσως μυστική διαφορά ανάμεσα στον κλήρο και στους λαϊκούς. Ο κλήρος, δηλαδή, όχι μόνο μπορεί αλλά πρέπει να κοινωνεί συχνά ενώ στους λαϊκούς δεν επιτρέπεται.

Εδώ για μια ακόμα φορά θα μπορούσαμε να καταφύγουμε στον άγιο Ιωάννη το Χρυσόστομο ο οποίος, περισσότερο από κάθε άλλον, υπερασπίστηκε την αγιότητα των Μυστηρίων και επέμενε στην καλή προετοιμασία για τη Θεία Κοινωνία. Ο μεγάλος Ιεράρχης γράφει: «Υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες ένας ιερέας δεν διαφέρει από ένα λαϊκό, ειδικά όταν κανείς πλησιάζει τα Άγια Μυστήρια. Σε όλους μας προσφέρονται το ίδιο. Όχι όπως στην Παλαιά Διαθήκη που μια τροφή ήταν για τους ιερείς και μια άλλη για το λαό και δεν επιτρεπόταν στο λαό να πάρει μέρος σε ό,τι προοριζόταν για τους ιερείς. Τώρα δεν συμβαίνει αυτό, αλλά σε όλους προσφέρεται το ίδιο Σώμα και το ίδιο Ποτήρι...»<sup>23</sup>.

Χίλια χρόνια αργότερα ο Νικόλαος Καβάσιλας, μιλώντας για τη Θεία Κοινωνία στο βιβλίο του *Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας* δεν κάνει καμιά διάκριση ανάμεσα στους κληρικούς και τους λαϊκούς σε ό,τι αφορά τη Θεία Κοινωνία. Γράφει λοιπόν: «Εάν δε κανείς, αν και έχει τη δυνατότητα, εν τούτοις δεν προσέρχεται να κοινωνήσει, αυτός είναι τελείως αδύνατο να λάβει τον αγιασμό. Όχι διότι δεν προσήλθε να κοινωνήσει, αλλά διότι ενώ μπορούσε να προσέλθει, δεν προσήλθε... Πώς να εμπιστευθεί κανείς την αγάπη εκείνου ο οποίος ενώ μπορεί να λάβει το δείπνο, εν τούτοις δεν το λαμβάνει;»<sup>24</sup>.

Όμως, παρά τις τόσο ξεκάθαρες μαρτυρίες αυτή η παράξενη και πραγματικά αιρετική ιδέα παρέμεινε και παραμένει ακόμα ένα μέρος, αν όχι της διδασκαλίας, σίγουρα όμως της λειτουργικής πρακτικής της Εκκλησίας μας.

Ο πραγματικός θρίαμβος αυτής της στάσης απέναντι στη Θεία Κοινωνία σημειώθηκε όταν, μετά το τέλος της πατερικής περιόδου και την κατάρρευση του Βυζαντίου, η Ορθόδοξη Θεολογία μπήκε στη μακρά περίοδο της «δυτικής δυναστείας», της ριζικής δυτικοποίησης· όταν, κάτω από την επιρροή της δυτικής σχολαστικής και νομικιστικής Θεολογίας των Μυστηρίων, τα Μυστήρια ενώ φανερά παρέμειναν στην Εκκλησία, έπαψαν όμως να θεωρούνται και να βιώνονται σαν πλήρωμα, ή όπως λέει ο π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, σαν «συγκρότηση της Εκκλησίας»<sup>25</sup>, όταν από μια μεριά, η Θεία Κοινωνία θεωρήθηκε σαν μέσο προσωπικής και ατομικής ευσέβειας και ο αγιασμός, σχεδόν εντελώς, αποκλείστηκε από την εκκλησιολογική έννοιά του· όταν, από την άλλη μεριά, η ιδιότητα του μέλους της Εκκλησίας έπαψε να πηγάζει αλλά και να μετριέται με την συμμετοχή στο Μυστήριο της ενότητας της Εκκλησίας μέσα στην πίστη, στην αγάπη και τη ζωή. Την εποχή εκείνη ο λαϊκός όχι μόνο δεν «επιτρεπόταν» να κοινωνεί συχνά αλλά πιεζόταν να αντιμετωπίζει τη Θεία Μετάληψη μέσα από μια εντελώς υποκειμενική σκοπιά. Δηλαδή από τη σκοπιά των προσωπικών αναγκών του, της πνευματικότητάς του, της προετοιμασίας του ή όχι, των ικανοτήτων του κλπ. Έτσι ο ίδιος ο λαϊκός γινόταν το κριτήριο και ο κριτής του εαυτού του και της «πνευματικότητας» των άλλων ανθρώπων. Και όλα αυτά γίνονταν μέσα στα πλαίσια της Θεολογίας και της ευσέβειας η οποία — παρά την ξεκάθαρη μαρτυρία της γνήσιας Ορθόδοξης Παράδοσης — επιδοκίμαζε αυτή την αποκοπή του λαϊκού από την κοινωνία και το έκανε κανόνα, το έκανε σχεδόν «σήμα κατατεθέν» της Ορθοδοξίας.



Είναι πραγματικό θαύμα το ότι η πίεση της δυτικής θεολογίας των Μυστηρίων συνδυασμένη με την εξωεκκλησιαστική, ατομικιστική και υποκειμενική ευσέβεια δεν πέτυχαν να ξερριζώσουν εντελώς την πείνα και τη δίψα για τη Θεία Κοινωνία, για μια γνήσια και όχι τυπική και κατ' όνομα συμμετοχή στη ζωή της Εκκλησίας. Σε όλες τις εποχές, αλλά ειδικά στη δική μας τη γεμάτη δυσκολίες και σύγχυση, κάθε ορθόδοξη αναγέννηση είχε τις πηγές της σε μια «εκ νέου ανακάλυψη» των μυστηρίων και της μυστηριακής ζωής και, πάνω απ' όλα, σε μια ευχαριστιακή αναγέννηση. Έτσι με τους διωγμούς στη Ρωσία ξεκαθαρίστηκε η Εκκλησία από τη χλιαρότητα, τις τυπικές και νομικιστικές καταστάσεις που με σφοδρότητα κατάγγελλε ο π. Ιωάννης της Κρονστάνδης. Έτσι έγινε και με την εμφάνιση στην Ευρώπη και στη Μέση Ανατολή των ορθοδόξων νεανικών κινήσεων που διέθεταν ανανεωμένη και βαθιά αντίληψη της Εκκλησίας. Και έτσι σήμερα αυτή η ευχαριστιακή και μυστηριακή αναγέννηση που «κρούει την θύρα» των Εκκλησιών θα μπορούσε να είναι ένα ενθαρρυντικό σημάδι ότι αυτή η μοιραία κρίση της «εκκοσμίκευσης» μπορεί να ξεπεραστεί.

## 6. ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

«Ο γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως κρῖμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει, μὴ διακρίνων τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου» (Α' Κορ. 11,29). Διαβάζοντας αυτά τα λόγια του Αποστόλου Παύλου ας ρωτήσουμε τον εαυτό μας ποιο είναι το πραγματικό νόημά τους. Γιατί, καθώς είδαμε, ούτε η πρώτη Εκκλησία ούτε οι Πατέρες ερμηνεύοντας τα λόγια αυτά εννοούσαν ότι η εξήγηση τού «ο τρώγων και πίνων αναξίως» είναι η αποχή από τη Θεία Κοινωνία, και ότι ο σεβασμός για το μυστήριο και ο φόβος για τη βεβήλωσή του έπρεπε να οδηγεί στην άρνηση των Θείων Δώρων. Προφανώς δεν ήταν ούτε του Απ. Παύλου αυτή η σκέψη, γιατί στις Επιστολές του και στις προτροπές του βρίσκουμε την πρώτη διατύπωση αυτού που φαινομενικά είναι παράδοξο, αλλά που στην πραγματικότητα αποτελεί τη βάση της χριστιανικής πνευματικότητας. «Οὐκ οἶδατε», γράφει ο Απ. Παῦλος στους Κορινθίους, «ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματος ἐστίν, οὗ ἔχετε ἀπὸ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὲ ἑαυτῶν; ἠγοράσθητε γὰρ τιμῆς· δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν ἃτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ» (Α' Κορ. 6, 19-20). Τα λόγια αυτά είναι μια πραγματική περιλήψη της έκκλησης που συνέχεια έκανε ο Παῦλος στους χριστιανούς: πρέπει να ζούμε σύμφωνα με ὅ,τι έκανε ο Χριστός για μας· και μπορούμε να ζούμε έτσι μόνο χάρη σ' αυτά που μας έχει κάνει, γιατί η σωτηρία, η επιστροφή, η συμφιλίωση και η «εξαγορά» μας μάς έχουν ήδη δοθεί και μεις «οὐκ εσμέν ἑαυτῶν». Μπορούμε και πρέπει να δουλέψουμε για τη σωτηρία μας, γιατί ήδη είμαστε «χάριτι σεσωσμένοι» και ακριβώς επειδή είμαστε «σεσωσμένοι» μόνο γι' αυτό μπορούμε να προσπαθήσουμε για τη σωτηρία μας. Πρέπει πάντοτε σε όλες τις περιστάσεις να γινόμαστε και να είμαστε αυτό που ήδη εν Χριστῷ είμαστε: «ὕμεις δὲ Χριστοῦ, Χριστὸς δὲ Θεοῦ» (Α' Κορινθ. 3,23).

Αυτή η διδασκαλία του Απ. Παύλου έχει πολύ βασική σημασία για τη χριστιανική ζωή γενικά και ειδικότερα για τη μυστηριακή ζωή. Αποκαλύπτει την ουσιαστική τάση στην οποία βασίζεται αυτή η ζωή, και από την οποία πηγάζει και η οποία δεν μπορεί να μετατοπιστεί γιατί αυτό θα σήμαινε εγκατάλειψη και έναν άμεσο ακρωτηριασμό της ίδιας της χριστιανικής πίστης. Αυτή είναι η τάση που υπάρχει στον καθένα μας ανάμεσα στον «παλαιό άνθρωπο τον φθειρόμενον κατά τας επιθυμίας της σαρκός» και στον «καινόν άνθρωπον τον κατά Θεόν κτισθέντα», τον ανακαινισμένο μέσα από τον «διά του Βαπτίσματος» θάνατο και την ανάσταση<sup>26</sup>. είναι η τάση ανάμεσα στα χαρίσματα της νέας ζωής και στην προσπάθεια να τα οικειοποιηθούμε και να τα κάνουμε ζωή μας· ανάμεσα στη χάρη την οποία «οὐκ εν μέτρῳ δίδει ο Θεός» και στην πάντοτε ανεπαρκή και μετρομημένη δική μας πνευματική ζωή.

Έτσι λοιπόν ο πρώτος και ουσιαστικός καρπός ὅλης της χριστιανικής ζωής και πνευματικότητας, ὅπως παρουσιάζεται στη ζωή των αγίων είναι το αίσθημα ὄχι κάποιας «αξίας» αλλά της *αναξιότητας*. Ὅσο πιο κοντά στο Θεό είναι κανείς τόσο πιο πολύ συνειδητοποιεί την οντολογική αναξιοτήτα ὅλων των δημιουργημάτων μπροστά στο Θεό, και την εντελῶς ελεύθερη δωρεά του Θεού.

Μια τέτοια γνήσια πνευματικότητα είναι πέρα για πέρα ασυμβίβαστη με κάθε έννοια «αξίας», με καθετί που μόνο του θα μπορούσε να μας κάνει «άξιους» αυτής της δωρεάς. Γι' αυτό ο Απόστολος Παῦλος γράφει: «...Χριστὸς ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν κατὰ καιρὸν ὑπὲρ ἀσεβῶν ἀπέθανε. μόλις γὰρ ὑπὲρ δικαίου τις ἀποθάνειται ὑπὲρ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ τάχα τις καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν. συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς ὁ Θεός, ὅτι ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε...» (Ρωμ. 5, 6-8). Το «μέτρομα» αυτής της δωρεάς με βάση τα προσόντα μας και την αξία μας είναι η αρχή της υπερηφάνειας που αποτελεί την ουσία της αμαρτίας.

Αυτή η τάση έχει το κέντρο της, αλλά ταυτόχρονα και την πηγή της στη μυστηριακή ζωή. Ακριβώς τη στιγμή που προσεγγίζουμε τα Άγια Δώρα, συνειδητοποιούμε «πάλιν και πολλάκις»

ότι υπάρχει ένα θεϊκό «δίχτυ» μέσα στο οποίο πιαστήκαμε και από το οποίο, με την ανθρώπινη σκέψη και λογική, δεν μπορούμε να ξεφύγουμε. Γιατί αν, εξαιτίας της «αναξιότητάς» μου απέχω από τη Θεία Κοινωνία, αν απορρίπτω και αρνούμαι το θείο δώρο της αγάπης, της συμφιλίωσης και της ζωής, τότε μόνος μου αφορίζω τον εαυτό μου αφού «ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πίνητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς» (Ιω. 6, 53). Αν παρ' όλα αυτά «εσθίω και πίνω αναξίως», «κρίμα εαυτώ εσθίω και πίνω». Έτσι είμαι καταδικασμένος αν δεν κοινωνήσω, αλλά καταδικασμένος είμαι και αν κοινωνήσω ανάξια, γιατί ποιος ποτέ υπήρξε «άξιος», ώστε να τον αγγίξει το θείο πυρ και να μην καταφλεχτεί;

Έτσι λοιπόν απ' αυτή τη θεϊκή παγίδα δεν υπάρχει διαφυγή με τα ανθρώπινα μέσα της λογικής όταν εφαρμόζουμε στα Θεία Μυστήρια τα ανθρώπινα κριτήρια, τα δικά μας μέτρα και τις εκλογικεύσεις μας. Υπάρχει κάτι το πνευματικά τρομερό για την αναπαυμένη και καλή συνείδηση το οποίο επίσκοποι, ιερείς και λαϊκοί επίσης, αλλά κυρίως εκείνοι που προσποιούνται τους καλά εξασκημένους στην «πνευματικότητα», το αποδέχονται και το υποστηρίζουν σαν παραδοσιακό και το οποίο φανερώνει τη σύγχρονη κατάσταση στη μυστηριακή ζωή· είναι δε αυτό η κατάσταση εκείνη στην οποία ένα μέλος της Εκκλησίας θεωρείται «εντάξει» αν για πενήντα μία εβδομάδες (του χρόνου) δεν έχει πλησιάσει το Άγιο Ποτήριο λόγω της «αναξιότητάς» του αλλά ύστερα, στη διάρκεια της πεντηκοστής δεύτερης εβδομάδας, αφού εκπλήρωσε μερικές υποχρεώσεις, πέρασε από μια ολιγόλεπτη εξομολόγηση, έλαβε άφεση αμαρτιών, ξαφνικά έγινε «άξιος», για να γυρίσει, μετά τη Θεία Κοινωνία του, στην «αναξιότητά» του και πάλι. Αυτό είναι το τρομερό· γιατί μια τέτοια κατάσταση σίγουρα απορρίπτει αυτό που αποτελεί το πραγματικό νόημα και το σταυρό της χριστιανικής ζωής και αυτό που μας αποκαλύπτεται στο Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας: το ότι είναι αδύνατο να προσαρμοστεί ο Χριστιανισμός στα μέτρα μας και στο επίπεδό μας· και το ότι είναι αδύνατο να τον αποδεχτούμε παρά μόνο με του Θεού και όχι με τους δικούς μας όρους.

Ποιοι είναι αυτοί οι όροι; Πουθενά αλλού δεν εκφράζονται οι όροι αυτοί καλύτερα παρά στα λόγια που εκφωνεί ο ιερέας όταν ανυψώνει τον Άγιο Άρτο και τα οποία στην πρώτη Εκκλησία ήταν ακριβώς τα λόγια με τα οποία καλούσε τους χριστιανούς στη Θεία Κοινωνία: «*Τα ἅγια τοῖς Ἁγίοις!*! Με αυτά τα λόγια και με την απάντηση του λαού «*Εἰς Ἅγιος, εἰς Κύριος, Ἰησοῦς Χριστός...*», όλα τα ανθρώπινα επιχειρήματα, αληθινά, καταρρίπτονται. Τα «Ἅγια», το Σώμα και το Αἷμα του Χριστού, είναι μόνο για κείνους που είναι ἅγιοι. Και όμως, από την άλλη μεριά, κανένας δεν είναι ἅγιος, εκτός από τον Ἐνα Ἅγιο Κύριο Ἰησοῦ Χριστό. Και έτσι, από την άποψη της άθλιας ανθρώπινης «αναξιότητας» η θύρα είναι κλειστή· δεν υπάρχει τίποτε που να μπορούμε να προσφέρουμε και που να μας κάνει «άξιους» γι' αυτό το Άγιο Δώρο. Τίποτε απολύτως εκτός από την Αγιότητα του ίδιου του Χριστού ο οποίος με την τέλεια αγάπη Του και το έλεός Του προσφέρθηκε σε μας κάνοντάς μας «γένος ἐκλεκτόν, βασιλείον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον» (Α' Πετρ. 2,9).

Είναι η δική Του αγιότητα και όχι η δική μας που μας κάνει αγίους και επομένως «άξιους» να προσεγγίσουμε και να λάβουμε τα Ἅγια Δώρα. Γιατί, όπως λέει ο Νικόλαος Καβάσιλας σχολιάζοντας αυτά τα λόγια: «κανένας δεν έχει την αγιότητα από τον εαυτό του, ούτε έργο ανθρώπινης αρετής είναι η αγιότης, αλλά όλοι από Εκείνον παίρνουν την αγιότητα και για Εκείνον. Και όπως αν βάλης πολλούς καθρέπτες κάτω από τον ήλιο, θα νομίσης ότι βλέπεις πολλούς ήλιους, ένας δεν είναι πράγματι ο ήλιος που αστράφτει...»<sup>27</sup>.

Αυτή, λοιπόν, είναι η βασική «αντινομία» της μυστηριακής ζωής. Θα μπορούσε όμως να γίνει κάποιο σφάλμα αν περιοριστεί μόνο στα Μυστήρια. Η αμαρτία της βεβήλωσης για την οποία μιλάει ο Απόστολος Παύλος όταν αναφέρει το «εσθίειν και πίνειν αναξίως» αγκαλιάζει όλη τη ζωή, γιατί ολόκληρη η ζωή, ο όλος άνθρωπος, το σώμα και το πνεύμα, αγιάστηκαν από το Χριστό και έγιναν ἅγια και σαν ἅγια «δεν ανήκουν σε μας». Η μόνη ερώτηση που απευθύνεται στον

άνθρωπο είναι κατά πόσο επιθυμεί και είναι έτοιμος να αποδεχτεί με ταπείνωση και υπακοή, αυτή την αγιότητα που τόσο ελεύθερα και με αγάπη του προσφέρεται πρώτα απ' όλα σαν σταυρός πάνω στον οποίο πρέπει να σταυρώσει τον «παλαιόν άνθρωπον συν τοις παθήμασι και ταις επιθυμίαις» του, σαν κριτής που συνέχεια τον κρίνει και τέλος σαν χάρη και δύναμη να πολεμάει διαρκώς για την αύξηση του νέου ανθρώπου μέσα του, και αυτής της νέας και άγιας ζωής στην οποία συμμετέχει. Συμμετέχουμε στη θεία Κοινωνία μόνο γιατί έχουμε αγιαστεί διά του Χριστού και εν τω Χριστώ και συμμετέχουμε για να γίνουμε άγιοι, δηλαδή να εκπληρώσουμε τη δωρεά της αγιότητας στη ζωή μας. Όταν κανείς δεν αναγνωρίζει ακριβώς αυτό, τότε «εσθίει και πίνει αναξίως»· όταν, με αλλά λόγια, κοινωνεί και θεωρεί τον εαυτό του «άξιο» χάρη στις δικές του δυνάμεις και όχι χάρη στην αγιότητα του Χριστού· ή όταν κανείς κοινωνεί χωρίς να συσχετίζει τη θεία Κοινωνία με ολόκληρη τη ζωή του, δηλαδή να την παίρνει σαν κριτήριο της ζωής του, αλλά και σαν δύναμη για τη μεταμόρφωσή της, σαν συγχώρεση και ακόμα σαν αναπόφευκτη είσοδο στην «τεθλιμένη οδό» του αγώνα και της προσπάθειας.

Το πραγματικό νόημα και το περιεχόμενο της προετοιμασίας μας για τη θεία Κοινωνία είναι να καταλάβουμε όλα τα παραπάνω, όχι μόνο με το μυαλό μας αλλά με όλο μας το είναι και να οδηγηθούμε στη μετάνοια που μόνη αυτή μας ανοίγει τις πύλες της Βασιλείας του Θεού.

## 7. ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Στην παρούσα κατάσταση που με διάφορους τρόπους έχει διαμορφωθεί από την τακτική της «μη συχνής» θείας Κοινωνίας, προετοιμασία γι' αυτή σημαίνει βασικά, για κείνον που πρόκειται να κοινωνήσει, να έχει μια σχετική πειθαρχία και να τηρεί μερικούς πνευματικούς νόμους και κανόνες: αποχή από ορισμένες πράξεις και ενέργειες, επιτρεπτές σε άλλες περιπτώσεις, η ανάγνωση συγκεκριμένων ακολουθιών και προσευχών (π.χ. ακολουθία θείας Μεταλήψεως), η αποχή από την τροφή το πρωί πριν από τη θεία Κοινωνία κλπ. Αλλά προτού έρθουμε στην προετοιμασία με τη στενή έννοια της λέξης, είναι ανάγκη, κάτω από το φως αυτών που είπαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, να προσπαθήσουμε να αποκαλύψουμε την ιδέα της προετοιμασίας με την ευρύτερη και βαθύτερη έννοιά της.

Το ιδανικό, φυσικά, είναι η όλη ζωή του χριστιανού να είναι μια προετοιμασία για τη Θεία Κοινωνία και να γίνεται ο πνευματικός καρπός της Θείας Κοινωνίας «Σοι παρακατατιθέμεθα την ζωήν ημών άπασαν και την ελπίδα, Δέσποτα...» διαβάζουμε στη λειτουργική ευχή πριν από τη Θεία Κοινωνία. Όλη η ζωή μας κρίνεται και μετριέται με την ιδιότητά μας σαν μελών της Εκκλησίας και κατά συνέπεια με τη συμμετοχή μας στο Σώμα και στο Αίμα του Χριστού. Η όλη υπόθεση είναι να πληρωθεί η ζωή μας και να μεταμορφωθεί από τη χάρη της συμμετοχής στη Θεία Ευχαριστία. Η χειρότερη συνέπεια της τακτικής που εμείς ακολουθούμε είναι η «απομόνωση» της προετοιμασίας για τη θεία Κοινωνία από την ίδια τη ζωή, και κάνοντάς το αυτό η πραγματική ζωή μας γίνεται πιο ειδωλολατρική, πιο άσχετη με την πίστη που ομολογούμε. Αλλά ο Χριστός δεν έρχεται κοντά μας με τέτοιο τρόπο που να πρέπει να ξεχωρίσουμε ένα μικρό κομμάτι της ζωής μας για τις «θρησκευτικές μας υποχρεώσεις». Ζητάει ολόκληρο τον άνθρωπο και ολόκληρη τη ζωή του. Μας άφησε το Μυστήριο της Κοινωνίας μαζί Του για να αγιάζει και να αγνίζει ολόκληρη την ύπαρξή μας και να συνδέει όλες τις πλευρές της ζωής μας μαζί Του. Έτσι ο χριστιανός είναι ο άνθρωπος που ζει στο «ενδιάμεσο»: ζει, δηλαδή, ανάμεσα στην πρώτη «εν σαρκί» έλευση του Χριστού και στη δεύτερη «εν δόξη» παρουσία Του για να κρίνει «ζώντας και νεκρούς»· ζει ανάμεσα στη μια Ευχαριστία και στην άλλη Ευχαριστία — δηλαδή στο Μυστήριο της Ανάμνησης και στο Μυστήριο της Ελπίδας και της προσμονής. Στην πρώτη Εκκλησία ήταν τέτοιος ακριβώς ο ρυθμός της συμμετοχής στη θεία Κοινωνία — η βίωση της ανάμνησης από τη μια και της προσδοκίας από την άλλη — που πραγματικά μορφοποιούσε τη χριστιανική πνευματικότητα και αποτελούσε το ουσιαστικό περιεχόμενό της που είναι η μέθεξη, ενώ ζούμε «εν τω κόσμω τούτω», στη νέα ζωή του κόσμου που έρχεται, και η μεταμόρφωση του «παλαιού» διά του «καινού».

Από πρακτικής πλευράς η προετοιμασία αυτή είναι, πρώτα πρώτα να συνειδητοποιήσω όχι μόνο τις «χριστιανικές αρχές» γενικά, αλλά κυρίως την ίδια τη Θεία Κοινωνία. Δηλαδή να συνειδητοποιήσω εκείνη στην οποία ήδη συμμετείχα και που με έκανε μέτοχο του Σώματος και του Αίματος του Χριστού, που τώρα κρίνει τη ζωή μου και με προκαλεί με ένα αναπόφευκτο κάλεσμα να είμαι ό,τι έχω γίνει με τη Θεία Κοινωνία την οποία πρόκειται να λάβω· την κοινωνία στη ζωή, στην αγιότητα, στο ερχόμενο φως μέσα στο οποίο ο ίδιος ο χρόνος και όλες οι λεπτομέρειες της ζωής μου αποκτούν μια προτεραιότητα και μια πνευματική σπουδαιότητα, που δεν θα είχαν από μια καθαρά ανθρώπινη και «εκκοσμικευμένη» άποψη. Ένας ευσεβής ιερέας, όταν τον ρώτησαν πώς πρέπει να ζει κανείς τη χριστιανική ζωή στον κόσμο, απάντησε: «απλούστατα, έχοντας στο νου του συνέχεια ότι αύριο (ή μεθαύριο ή ύστερα από λίγες μέρες) θα κοινωνήσει τα άχραντα Μυστήρια...».

Ένας απλός τρόπος για ν' αρχίσουμε αυτή τη συνειδητοποίηση είναι να περιλάβουμε στην καθημερινή προσευχή μας ευχές από την ακολουθία της θείας Μεταλήψεως. Συνήθως διαβάζουμε τις ευχές για προετοιμασία ακριβώς λίγο πριν πάμε να κοινωνήσουμε και για ευχαριστία αμέσως μετά και αφού τις διαβάσουμε ξαναγυρίζουμε κανονικά στην «κοσμική» μας

ζωή. Αλλά τι είναι εκείνο που θα μας εμποδίσει να διαβάζουμε μια ή περισσότερες από τις ευχές της *Ευχαριστίας* τις πρώτες μέρες της εβδομάδας μετά από τη θεία Κοινωνία της Κυριακής και μερικές ευχές από την *Προετοιμασία* τις επόμενες μέρες της εβδομάδας, έτσι ώστε να έχουμε συναίσθηση του Μυστηρίου στην καθημερινή ζωή μας και ολόκληρη η ζωή μας να αναφέρεται στα Άγια Δώρα που λάβαμε και που πρόκειται να λάβουμε;

Αυτό, φυσικά, είναι μόνο ένα βήμα. Χρειάζονται πολύ περισσότερα και, πάνω απ' όλα χρειάζεται να ανακαλύψουμε ξανά — με τη βοήθεια των κηρυγμάτων, της διδασκαλίας και των συμβουλών — αυτή καθαυτή τη θεία Ευχαριστία σαν Μυστήριο της Εκκλησίας και επομένως σαν μοναδική πηγή της χριστιανικής ζωής.

Το δεύτερο στάδιο της προετοιμασίας εκπληρώνεται μ' αυτή την *αυτοεξέταση* για την οποία μιλάει ο Απόστολος Παύλος: «δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος ἑαυτόν, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου πινέτω» (Α' Κορ. 11, 28). Ο σκοπός της νηστείας σαν προετοιμασίας για τη θεία Κοινωνία και των ειδικών ευχών προ της θείας Κοινωνίας, της πνευματικής αυτοσυγκέντρωσης, της σιωπής κλπ. είναι, όπως ήδη έχουμε πει, όχι για να κάνει κάποιον να θεωρήσει τον εαυτό του «άξιο», αλλά ακριβώς το αντίθετο, να τον κάνει να συνειδητοποιήσει την *αναξιότητά* του και να τον οδηγήσει στην *αληθινή μετάνοια*. Και μετάνοια είναι ακριβώς αυτό: να δει ο άνθρωπος την αμαρτωλότητά του και την αδυναμία του, να αναγνωρίσει την κατάσταση του χωρισμού του από το Θεό, να νιώσει λύπη και πόνο γι' αυτή την κατάσταση, να νιώσει διακαή πόθο για συγχώρεση και συμφιλίωση, να απαρνηθεί το κακό και να προτιμήσει την επιστροφή στο Θεό και τελικά να επιθυμήσει τη θεία Κοινωνία για την «ίωση ψυχής και σώματος».

Μια τέτοια μετάνοια δεν αρχίζει βέβαια με προκατάληψη για τον εαυτό μας, αλλά με ενατένιση στην αγιότητα του Δώρου του Χριστού, στην ουράνια πραγματικότητα στην οποία έχουμε κληθεί. Γιατί μόνο όταν βλέπουμε τον «νυμφώνα κεκοσμημένον» μπορούμε να καταλάβουμε ότι δεν μπαίνουμε μέσα επειδή στερούμαστε το απαραίτητο «ένδυμα». Μόνο επειδή ο Χριστός ήρθε σε μας μπορούμε εμείς ειλικρινά να μετανοήσουμε, δηλαδή, να δούμε τον εαυτό μας ανάξιο για την αγάπη Του και την αγιότητά Του και έτσι να λαχταρήσουμε να γυρίσουμε σ' Αυτόν. Χωρίς αυτή την αληθινή μετάνοια, αυτή την εσωτερική ριζική «αλλαγή του νου», η θεία Κοινωνία για μας θα είναι «κατάκριμα» και όχι «ίωση». Και είναι ακριβώς αυτός ο καρπός της μετάνοιας που, με το να μας κάνει να συναισθανθούμε την αναξιότητά μας, μάς οδηγεί στο Χριστό, στη μόνη σωτηρία, την ίωση και απολύτρωση. Με το να μας αποκαλύψει την αναξιότητά μας η μετάνοια μάς γεμίζει με τέτοια *επιθυμία*, τέτοια ταπείνωση και με τέτοια υπακοή ώστε μόνο έτσι γινόμαστε στα μάτια του Θεού «άξιοι». Διαβάστε τις ευχές πριν από τη θεία Κοινωνία. Όλες αφήνουν να ακουστεί αυτή μόνο η κραυγή: «... Ουκ εμὶ ἰκανός Δέσποτα Κύριε, ἵνα εἰσέλθης ὑπὸ τὴν στέγην τῆς ψυχῆς μου· ἀλλ' ἐπειδὴ βούλει συ, ὡς φιλόνητος, οικεῖν ἐν ἐμοί, θαρρῶν προσέρχομαι. Κελεύεις, ἀναπετάσω τὰς πύλας ἀς συ μόνος ἐδημιούργησας, καὶ εἰσέρχει μετὰ φιλοφροσύνης, ὡς πέφυκας· εἰσέρχει καὶ φωτίζει τὸν ἐσκοτισμένον μου λογισμὸν. Πιστεύω ὡς τούτο ποιήσεις...».

Τέλος, το τρίτο και υψηλότερο στάδιο προετοιμασίας το φτάνουμε όταν ποθούμε να κοινωνήσουμε μόνο γιατί αγαπάμε το Χριστό και σφοδρά επιθυμούμε να ενωθούμε με Κείνον που «επιθυμίαν ἐπεθύμησεν» να ενωθεί μαζί μας. Πέρα από την ανάγκη και την επιθυμία της συγγνώμης, της συμφιλίωσης και της θεραπείας υπάρχει, πρέπει να υπάρχει, και αυτό: η αγάπη μας για το Χριστό τον οποίο αγαπάμε γιατί «Αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς...» (Α' Ιωάν. 4,19). Και αυτόματα αυτή η αγάπη, και τίποτε άλλο, είναι εκείνη που μας κάνει ικανούς να περάσουμε την άβυσσο που χωρίζει τη δημιουργία από το Δημιουργό, τον αμαρτωλό από τον άγιο, τον κόσμο τούτο από τη Βασιλεία του Θεού. Είναι αυτή η αγάπη που πραγματικά μεταμορφώνει και επομένως καταργεί σαν άχρηστο και νεκρό σκοπό όλη τη δική μας ανθρώπινη — και πολύ ανθρώπινη μάλιστα — εκτροπή σχετικά με την «αξία» και την «αναξιότητα», εξαφανίζει τους



φόβους και τις αναστολές μας, μας κάνει να παραδοθούμε στη θεία Αγάπη, «φόβος ουκ εστίν εν τη αγάπη' αλλ' η τελεία αγάπη εξω βάλλει τον φόβον, ότι ο φόβος κόλασιν έχει, ο δε φοβούμενος ού τετελείωται έντή αγάπη...» (Α' Ιωάν. 4,18). Αυτή είναι η αγάπη που ενέπνευσε την ωραιότατη προσευχή του Αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου:

*... άφες μοι, Θεέ των όλων...  
... των αχράντων σου μετάσχω  
και πανάγνων Μυστηρίων,  
οις ζωούται και θεούται  
πας ο τρώγων σε και πίνων...  
... ο μετέχων των θεοποιών χαρίτων  
ουκ έστι μόνος αλλά μετά σου, Χριστέ μου...  
... Ίνα γουν μη μόνος μένω  
δίχα σου του Ζωοδότου,  
της πνοής μου, της ζωής μου,  
του αγαλλιμάτος μου,  
της του κόσμου σωτηρίας...*

Αυτός είναι λοιπόν ο σκοπός της προετοιμασίας της μετάνοιας, της προσπάθειας και όλων των προσευχών: να δυνηθούμε να αγαπήσουμε το Χριστό και με τόλμη και χωρίς «κατάκριμα» να προσεγγίζουμε το Άγιο Μυστήριο που η αγάπη του Χριστού μας έχει δώσει.

## 8. ΕΞΟΜΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΘΕΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Ποια είναι η θέση — στην προετοιμασία για τη θεία Κοινωνία— του Μυστηρίου της Εξομολόγησης; Πρέπει να κάνουμε αυτή την ερώτηση και να προσπαθήσουμε να απαντήσουμε γιατί σε πολλές Ορθόδοξες Εκκλησίες αναπτύχθηκε, και έγινε γενικά αποδεχτό, το δόγμα που επιβεβαιώνει ότι η θεία Κοινωνία για τους λαϊκούς είναι αδύνατη χωρίς το Μυστήριο της Εξομολόγησης και της άφεσης. Ακόμα και αν κάποιος επιθυμεί να κοινωνάει συχνά πρέπει κάθε φορά να εξομολογείται ή τουλάχιστον να παίρνει άφεση αμαρτιών.

Ήρθε πια ο καιρός να τονιστεί ανοιχτά ότι, όποιες και αν είναι οι ποικίλες — και μερικές φορές σοβαρές — αιτίες που καθιέρωσαν την εφαρμογή αυτού του δόγματος, όχι μόνο δεν θεμελιώνονται στην Παράδοση αλλά, στην πραγματικότητα, οδηγούν σε τρομακτικές διαστρεβλώσεις του ορθόδοξου δόγματος της Εκκλησίας για τη Θεία Κοινωνία και για το ίδιο το Μυστήριο της Εξομολόγησης.

Για να πειστούμε γι' αυτά θα πρέπει να θυμηθούμε την αρχική αντίληψη της Εκκλησίας για το Μυστήριο της Εξομολόγησης. Ήταν και, σύμφωνα με τη βασική διδασκαλία της Εκκλησίας μας, εξακολουθεί να είναι το Μυστήριο της συμφιλίωσης με την Εκκλησία και της επιστροφής σ' αυτή και στη ζωή της όλων όσων έχουν αφοριστεί, δηλαδή, όσων έχουν αποκλειστεί από την ευχαριστιακή σύναξη της Εκκλησίας. Στην αρχή το υψηλό ηθικό επίπεδο ζωής που απαιτούσαν από τα μέλη της Εκκλησίας και η πολύ αυστηρή εκκλησιαστική πειθαρχία επέτρεπε μόνο μία τέτοια συμφιλίωση και άγια κλήση (του Βαπτίσματος) αν κανείς πειράζεται από τον πονηρό και την αμαρτία δεν μπορεί παρά μια φορά να μετανοήσει διαβάζουμε στον «Ποιμένα του Ερμά» — ένα χριστιανικό δοκίμιο του δεύτερου αιώνα — «γιατί αν αμάρτανε και μετανοούσε συχνά τότε σ' αυτόν τον άνθρωπο η μετάνοια δεν θα έφερε κανένα όφελος»<sup>28</sup>. Αργότερα, και μάλιστα ύστερα από το μαζικό εκχριστιανισμό της Αυτοκρατορίας που ακολούθησε τη μεταστροφή του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου, η πειθαρχία της Μετάνοιας ήταν κάπως πιο χαλαρή αλλά όμως η αντίληψη του ίδιου του Μυστηρίου δεν άλλαξε καθόλου. Εξακολούθησε να είναι μόνο για κείνους που αφορίζονταν από την Εκκλησία για πράξεις και αμαρτίες σαφώς καθορισμένες από τους Κανόνες της εκκλησιαστικής παράδοσης<sup>29</sup>. Έτσι αυτή η αντίληψη για την Εξομολόγηση που παραμένει στην Εκκλησία ακόμα και σήμερα φαίνεται καθαρά στις ευχές της αφέσεως: «σύναψον αυτόν (αυτήν) τη Αγία Σου Εκκλησία εν Χριστώ Ιησού τω Κυρίω ημών...» (Αυτή παρεμπιπτόντως είναι η ευχή της αφέσεως που χρησιμοποιείται παγκόσμια στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Όσο για τη δεύτερη, άγνωστη σε πολλές Ορθόδοξες Εκκλησίες —«... Εγώ, ένας ανάξιος ιερέυς, διά της δυνάμεως της δοξείσης εμοί, σε συγχωρώ και σε απαλλάσσω...» — είναι δυτικής προελεύσεως και εισχώρησε στα λειτουργικά μας βιβλία την εποχή της διακριτικής «λατινοποίησης» της ορθόδοξης θεολογίας).

Αραγε όλα αυτά σημαίνουν ότι τους μη *αφορεσμένους*, τους πιστούς τους θεωρούσε η Εκκλησία *αναμάρτητους*; φυσικά όχι. Είναι γεγονός ότι η διδασκαλία της Εκκλησίας είναι ότι κανείς, εκτός από το Θεό, δεν είναι αναμάρτητος, και ότι «ουδείς ζήσεται και ουχ αμαρτήσει». Αλλά πάντοτε ήταν της Εκκλησίας η διδασκαλία ότι ενώ μερικές αμαρτίες πραγματικά αφορίζουν τον χριστιανό μερικές άλλες όμως δεν τον οδηγούν σ' αυτό το χωρισμό από το σώμα των πιστών και από τη συμμετοχή του στα μυστήρια. Ο Νικόλαος Καβάσιλας γράφει: «Δεν νεκρώνει κάθε αμαρτία τον άνθρωπο, αλλά μόνο η θανάσιμη. Γι' αυτό και λέγεται "προς θάνατον". "Εστιν αμαρτία μη προς θάνατον" λέγει ο Ευαγγελιστής Ιωάννης. Γι' αυτό οι βαφτισμένοι εάν δεν πέφτουν σε θανάσιμα αμαρτήματα ώστε να τους χωρίσουν από το Χριστό και να επιφέρουν θάνατο, δεν υπάρχει εμπόδιο γι' αυτούς να κοινωνούν και να μετέχουν του αγιασμού και ένεκα πραγματικότητας και ένεκα ονόματος, διότι εξακολουθούν να είναι ζωντανά μέλη, ενωμένα με την Κεφαλή...»<sup>30</sup>.

Αυτό δεν σημαίνει ότι γι' αυτές τις αμαρτίες — τη γενική αμαρτωλότητα, την αδυναμία και την αναξιοσύνη ολόκληρης της ζωής μας — δεν χρειάζεται μετάνοια και συγχώρεση. Η ολη προετοιμασία για τη θεία Κοινωνία, όπως είδαμε, είναι πραγματικά μια τέτοια μετάνοια και μια κραυγή για συγχώρεση. Εκείνο που δεν είναι απαραίτητο είναι η εξομολόγηση σαν μυστήριο και η άφεση. Η άφεση απαιτείται μόνο για κείνους που έχουν αποχωριστεί από την Εκκλησία. Τις «μη θανάσιμες» αμαρτίες μας και τη γενική αμαρτωλότητα την εξομολογούνται τα μέλη της Εκκλησίας κάθε φορά που συναθροίζονται για το μυστήριο της Παρουσίας του Χριστού και ολόκληρη η ζωή της Εκκλησίας πραγματικά επιτελεί αυτή τη διαρκή μετάνοια. Στη διάρκεια της Θείας Λειτουργίας ομολογούμε τις αμαρτίες μας και ζητούμε συγχώρεση με την ευχή του τρισαγίου:

«... Συγχώρησον ημίν παν πλημμέλημα εκούσιόν τε και ακούσιον αγίασον ημών τας ψυχάς και τα σώματα και δος ημίν εν οσιότητι λατρεύειν σοι πάσας τας ημέρας της ζωής ημών...». Και καθώς προσερχόμαστε στο Άγιο Ποτήριο άφεση ζητάμε λέγοντας: «...συγχώρησόν μοι τα παραπτώματά μου, τα εκούσια τα ακούσια, τα εν λόγω και τα εν έργω, τα εν γνώσει και αγνοία», και πιστεύουμε ότι ανάλογα με το βαθμό της μετάνοιάς μας συγχωρούμαστε με τη συμμετοχή στο μυστήριο της άφεσης και της θεραπείας.

Θα πρέπει, λοιπόν, να ξεκαθαριστεί ότι το δόγμα που δηλώνει ότι η Εξομολόγηση είναι μια προϋπόθεση «*εκ των ων ουκ άνευ*» για να επιτραπεί στους λαϊκούς η συμμετοχή τους στη θεία Κοινωνία, δεν είναι μόνο μια παρέκλιση από την αρχική και παγκόσμια παράδοση της Εκκλησίας, αλλά είναι ένας ακρωτηριασμός της ορθόδοξης διδασκαλίας σχετικά με την Εκκλησία, τη Θεία Ευχαριστία και την Εξομολόγηση. Ακρωτηριάζει το δόγμα της Εκκλησίας γιατί ασυζήτητα χωρίζει τα μέλη της σε δύο κατηγορίες. Για τη μία απ' αυτές (για τους λαϊκούς) η αναγέννηση διά του Βαπτίσματος, ο αγιασμός διά του Αγίου Χρίσματος, το ότι γίνονται «συμπολίτες των Αγίων εν τω οίκω του Θεού», δεν θεωρούνται ικανά να κάνουν τον λαϊκό πλήρες μέλος της Εκκλησίας, δηλαδή, μέτοχο στο Μυστήριο εκείνο που η Εκκλησία καταξιώνει τον εαυτό της σαν Σώμα Χριστού και Ναό του Αγίου Πνεύματος. Ακρωτηριάζει το δόγμα της Θείας Ευχαριστίας γιατί θεωρώντας σαν προϋπόθεση για τη θεία Κοινωνία άλλα πράγματα εκτός από την ιδιότητα του μέλους της Εκκλησίας συντελεί κατ' ουσία στο να μη βιώνουμε τη Θεία Ευχαριστία σαν Μυστήριο της Εκκλησίας, σαν μια πράξη με την οποία, σύμφωνα με τη Θεία Λειτουργία του Μεγάλου Βασιλείου «*ημείς πάντες, οι εκ του ενός άρτου και του ποτηρίου μετέχοντες, ενούμεθα αλλήλοις εις ενός Πνεύματος Αγίου κοινωνίαν*». Τέλος ακρωτηριάζει την ίδια την Εξομολόγηση σαν Μυστήριο γιατί με το να γίνει ένας τύπος και στην πραγματικότητα μια απλή προϋπόθεση για τη θεία Κοινωνία, η Εξομολόγηση αντικαθιστά την πραγματική προετοιμασία για τη θεία Κοινωνία που, όπως είδαμε, είναι η αληθινή εσωτερική μετάνοια. Έτσι η έμφαση, το κέντρο βάρους του μυστηρίου της Εξομολόγησης, μετατοπίζεται από τη μετάνοια στην άφεση και κατανοείται μέσα στα πλαίσια μιας σχεδόν μαγικής δύναμης<sup>31</sup>. Και είναι αυτός ακριβώς ο τύπος της μισομαγικής, μισο-νόμιμης «άφεσης», και όχι η συμφιλίωση με την Εκκλησία, από την οποία μας απέκοψαν οι αμαρτίες, που ζητάμε σήμερα από την Εξομολόγηση και απαιτούμε την άφεση όχι γιατί μας ενοχλεί η αμαρτωλότητά μας (τη βρίσκουμε, συνήθως, φυσική και αναπόφευκτη) αλλά γιατί μας δίνει το δικαίωμα να προσεγγίσουμε τα Άγια Μυστήρια με καθαρή συνείδηση. Το Μυστήριο της Εξομολόγησης — τόσο σημαντικό, τόσο φοβερό για την πρώτη Εκκλησία — με το να γίνει σήμερα καθαρά μια προϋπόθεση της θείας Κοινωνίας έχει στην πραγματικότητα χάσει την αληθινή λειτουργικότητά του και τη θέση του στην Εκκλησία.

Πώς μπορεί ένα τέτοιο δόγμα να εμφανίζεται στην Εκκλησία και να γίνεται πρότυπο, να υποστηρίζεται από πολλούς σχεδόν σαν πεμπτούσια της Ορθοδοξίας; Τρεις βασικοί παράγοντες ευθύνονται γι' αυτό. Αναφέραμε ήδη έναν απ' αυτούς: είναι αυτή η κατ' όνομα, η μειωμένη και χλιαρή προσέγγιση στις απαιτήσεις της Εκκλησίας, αυτή η άρνηση των Μυστηρίων την οποία

απέριψαν οι Πατέρες και η οποία οδήγησε στην αρχή λιγότερο, ύστερα περισσότερο στη μη συχνή θεία Κοινωνία ώσπου φτάσαμε να καταλαβαίνουμε τη θεία Κοινωνία σαν μια «άπαξ του έτους υποχρέωση». Έτσι είναι φανερό ότι ένας χριστιανός που προσέρχεται στα Μυστήρια αραιά και που και ο οποίος τον υπόλοιπο καιρό είναι αρκετά ικανοποιημένος με τον *de facto* «αφορισμό» του, πρέπει να συμφιλιωθεί με την Εκκλησία και δεν μπορεί να γίνει δεκτός στη θεία Κοινωνία παρά μόνο ύστερα από το Μυστήριο της Μετανοίας.

Ο δεύτερος παράγοντας, εντελώς διαφορετικός από τον πρώτο, ήταν η επίδραση μέσα στην Εκκλησία της μοναστικής εξομολόγησης — εννοούμε την πνευματική καθοδήγηση από ένα έμπειρο μοναχό σε έναν πιο άπειρο — η οποία βασιζόταν στην ιδέα της «ανακοίνωσης όλων των λογισμών» του άπειρου μοναχού στον έμπειρο. Ο «γέροντας» που διέθετε τέτοια ικανότητα για πνευματική καθοδήγηση και εξομολόγηση δεν ήταν απαραίτητα ιερέας (στην αρχική του μορφή ο μοναχισμός δεν ήταν δεμένος με την ιερωσύνη), και αυτή η εξομολόγηση δεν ήταν καθόλου δεμένη με το Μυστήριο της Μετανοίας. Ήταν ένα συμπληρωματικό μέρος της μοναστικής ζωής και πειθαρχίας που βασιζόταν στην τέλεια υπακοή, στην απάρνηση του θελήματος του μοναχού. Έτσι, σύμφωνα με τα Βυζαντινά μοναστικά τυπικά του 12ου-13ου αιώνα, ο μοναχός δεν μπορούσε μόνος του να αποφασίσει αν θα προσέλθει ή όχι στη θεία Κοινωνία χωρίς την άδεια από τον ηγούμενο ή τον πνευματικό του πατέρα γιατί, σύμφωνα με ένα απ' αυτά τα τυπικά: «το να αποφασίσεις μόνος σου την αποχή από τη θεία Κοινωνία είναι σαν να ακολουθείς το δικό σου θέλημα». Στα γυναικεία μοναστήρια η ηγουμένη<sup>32</sup> είχε τη δυνατότητα για τέτοιες αποφάσεις. Έτσι έχουμε εδώ ένα είδος εξομολόγησης που δεν είναι μυστήριο συγκρινόμενο κατά γράμμα μ' αυτό που σήμερα θα μπορούσαμε να πούμε «παροχή συμβουλών» ή «πνευματική καθοδήγηση». Ιστορικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι, αυτή η «πνευματική καθοδήγηση» πρόσφερε πάρα πολλά και έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στο μυστήριο της εξομολόγησης. Σε μια εποχή που υπήρχε πνευματική παρακμή (την έκταση της οποίας μπορεί κανείς να δει π.χ. στους κανόνες της ονομαζόμενης «εν Τρούλλω Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου» που έγινε στην Κωνσταντινούπολη το 691 μ.Χ.) και οι κληρικοί έχασαν λόγω της «εκκοσμίκευσης» την ηθική και πνευματική εξουσία τους, τα μοναστήρια έγιναν ουσιαστικά τα μόνα κέντρα πνευματικής καθοδήγησης και οι μοναχοί οι μόνοι πνευματικοί οδηγοί των ορθοδόξων. Και έτσι οι δυο αυτοί τύποι εξομολόγησης — το «μυστήριο» και η «πνευματική καθοδήγηση» — συγχωνεύτηκαν σε ένα: την «πνευματική καθοδήγηση» που κατέληξε να γίνει η προετοιμασία για τη θεία Κοινωνία και το «μυστήριο» που περιλαμβάνει τα πνευματικά προβλήματα που προηγουμένως τα απέκλειε.

Αυτή η εξέλιξη, όσο και αν δικαιώνεται ιστορικά και πνευματικά, όσο και αν ήταν ωφέλιμη για την εποχή που έγινε, δημιούργησε πάντως μια σύγχυση που σήμερα, με τις παρούσες συνθήκες φαίνεται να προκαλεί περισσότερη βλάβη παρά ωφέλεια. Δεν μπορεί κανείς ν' αμφιβάλλει για την πραγματική ανάγκη να υπάρξει μέσα στην Εκκλησία ποιμαντική και πνευματική καθοδήγηση. Αλλά η ουσιαστική ερώτηση είναι: αντιμετωπίζεται σήμερα αυτή η ανάγκη στη σύντομη τρίλεπτη ή πεντάλεπτη εξομολόγηση που γίνεται μια φορά το χρόνο με κύριο σκοπό την «εκπλήρωση του καθήκοντος», με την ολοφάνερη αδυναμία να φτάσει κανείς στην καρδιά του θέματος, με την αμφιβολία της εξομολόγησης που παύει να είναι εξομολόγηση και ούτε καταλήγει σε πνευματική συνομιλία; Και ύστερα η άλλη ερώτηση: είναι ο κάθε ιερέας, ειδικά οι νεώτεροι, αρκετά έμπειροι, ικανοποιητικά «καταρτισμένοι» ώστε να λύνουν όλα τα προβλήματα, ακόμα και να τα καταλαβαίνουν; Πόσα τραγικά λάθη, πόσες πνευματικά πλανεμένες συμβουλές, πόσες παρανοήσεις θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί αν είχαμε κρατήσει τη βασική Παράδοση της Εκκλησίας! Την Παράδοση, δηλαδή, που κρατάει το Μυστήριο της Εξομολόγησεως σαν ώρα ομολογίας των αμαρτιών και βρίσκει κάποιον άλλο χρόνο και χώρο για την πολύ απαραίτητη ποιμαντική και πνευματική καθοδήγηση η οποία ανάμεσα σ' όλα τα άλλα, θα βοηθήσει και τον ιερέα ν' αναγνωρίσει την προσωπική του ανεπάρκεια σε ορισμένες περιπτώσεις και να ζητήσει ο ίδιος βοήθεια και καθοδήγηση από τον επίσκοπό του, από έναν

άλλο ιερέα, από κάποιον πνευματικά έμπειρο σε θέματα εκκλησιαστικά.

Ο τρίτος και, δυστυχώς, αποφασιστικός παράγοντας ήταν, ακόμα μια φορά, η επιρροή των δυτικών σχολαστικών και η δικανική αντίληψη της Μετανοίας. Έχουν γραφτεί πολλά για τη «δυτική κυριαρχία» στην ορθόδοξη Θεολογία, αλλά μόνο λίγοι αναγνωρίζουν την έκταση και το βάθος αυτής της διαστρέβλωσης που προκλήθηκε απ' όλες αυτές τις δυτικές επιδράσεις στη ζωή της Εκκλησίας και, πρώτα απ' όλα, στην κατανόηση των Μυστηρίων. Αυτή η δυτική επίδραση οδήγησε σε μια μετατόπιση (όπως αναφέραμε παραπάνω) από τη μετάνοια και τη συμφιλίωση με την Εκκλησία, που είναι η ουσία του μυστηρίου της Εξομολόγησης, στην άφεση η οποία γίνεται κατανοητή σχεδόν αποκλειστικά στα πλαίσια της νομικής ισχύος. Στην αρχική ορθόδοξη αντίληψη η άφεση προέρχεται από τον ιερέα που είναι ο μάρτυρας της αυθεντικής και πραγματικής μετάνοιας και επομένως αυτός είναι ο «έχων εξουσίαν» ν' αναγγείλει και να «επισφραγίσει» τη θεία συγχώρεση και τη συμφιλίωση του μετανοούντα με «την Αγίαν Εκκλησίαν εν Χριστώ Ιησού», ενώ για τη δυτική λογική νοοτροπία η άφεση γίνεται «αυτοδύναμη», χωρίς να προηγηθεί εξομολόγηση! Η αρχική διαφορά — αυτή που αναφέρεται από τον Καβάσιλα — ανάμεσα στις αμαρτίες που έχουν αποτέλεσμα την απομάκρυνση και σε κείνες που δεν απομακρύνουν τον άνθρωπο από την Εκκλησία, εκλογικεύτηκε στη Δύση και παρουσιάστηκε σαν διαφορά ανάμεσα στις «ηθικές αμαρτίες» — αμαρτίες που απομακρύνουν τον άνθρωπο από την «κατάσταση της χάριτος» και επομένως έχουν ανάγκη από το μυστήριο της άφεσης — και στις «ασήμαντες αμαρτίες», εκείνες που δεν επηρεάζουν την «κατάσταση της χάριτος» και για τις οποίες η συντριβή είναι αρκετή. Στην ορθόδοξη Ανατολή και ειδικά στη Ρωσία (κάτω από την επίδραση της λατινικής Θεολογίας του Πέτρου Μογγίλα και των οπαδών του) αυτό το δόγμα προήλθε από την υποχρεωτική σχέση ανάμεσα στην Εξομολόγηση και σε κάθε θεία Κοινωνία. Είναι πραγματικά ειρωνικό ότι αυτή, η πιο φανερή απ' όλες τις λατινικές «διεισδύσεις», γίνεται πιστευτή από πολλούς ορθοδόξους σαν να είναι πραγματικός κανόνας της Ορθοδοξίας, ενώ, από την άλλη μεριά, μια καθαρή προσπάθεια για επανεκτίμηση του μυστηρίου στο φως της γνήσιας ορθόδοξης παράδοσης απορρίπτεται συχνά σαν ρωμαιοκαθολική παρέκκλιση!

## 9. ΜΙΑ ΕΠΑΝΑΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ

Εκείνο που μας χρειάζεται, πρώτα απ' όλα, είναι σαν πιστά μέλη της Εκκλησίας, να ξαναβρούμε το πραγματικό νόημα στα Μυστήρια της Θείας Ευχαριστίας και της Εξομολόγησης και να τα δούμε σαν τις πιο ουσιαστικές πράξεις με τις οποίες η Εκκλησία γίνεται αυτό που πραγματικά είναι: το Σώμα του Χριστού, ο Ναός του Αγίου Πνεύματος, η δωρεά της νέας ζωής, η αποκάλυψη της Βασιλείας του Θεού, η γνώση του Θεού, η κοινωνία μ' Αυτόν. Η Εκκλησία γίνεται όλα αυτά μέσα στο μυστήριο της σύναξης — πολλοί «συνέρχονται επί τω αυτώ» για να απαρτίσουν την Εκκλησία προσφέροντας, σαν ένα σώμα, ενωμένοι «διά πίστεως, αγάπης και ελπίδος» την «Αγίαν Αναφοράν», προσφέροντας «εν ενί στόματι και μια καρδία» την Ευχαριστία, και σφραγίζοντας αυτή την ενότητα — με το Θεό εν Χριστώ και με τους άλλους ανθρώπους εν Χριστώ — με τη συμμετοχή τους στα Άγια Δώρα.

Ακόμα εκείνο που μας χρειάζεται είναι να ξανα-ανακαλύψουμε τη θεία Κοινωνία σαν την ουσιαστική τροφή που μας ενώνει με το Χριστό, μας κάνει μέτοχους στη Ζωή, στο Θάνατο και στην Ανάστασή Του· σαν το μοναδικό μέσο για την τελείωσή μας σαν μέλη της Εκκλησίας και για την πνευματική μας ζωή και ανάπτυξη.

Τέλος είναι ανάγκη να ξαναβρούμε το αληθινό νόημα της Προετοιμασίας για τη θεία Κοινωνία σαν το πολύ κεντρικό σημείο της πνευματικής μας ζωής, σαν την πνευματική προσπάθεια που πάντοτε μας αποκαλύπτει την αναξιότητά μας και μας βοηθάει έτσι να επιθυμούμε το Μυστήριο της θεραπείας και της συγγνώμης και που με το να μας αποκαλύπτει το απύθμενο βάθος της αγάπης του Χριστού για μας, μας κάνει να Τον αγαπούμε και μεις και να επιθυμούμε να είμαστε ενωμένοι μαζί Του.

Αν ανακαλύψουμε όλα αυτά, θα βρούμε ακόμα ότι πραγματικά ολόκληρη η ζωή της Εκκλησίας ήταν πάντοτε αυτή η προετοιμασία, ότι όλοι οι κανόνες της — λειτουργικοί και πνευματικοί, κανόνες μετάνοιας ή πειθαρχίας — δεν έχουν άλλον λόγο να υπάρχουν παρά μόνο για να μας βοηθούν να κάνουμε τη ζωή μας μια διαρκή προετοιμασία όχι μόνο για τη θεία Κοινωνία αλλά ταυτόχρονα για κείνο που η ίδια η θεία Κοινωνία μας προετοιμάζει: τη μακαριότητα και την πληρότητα της μέρας «ης ουκ έσται τέλος», της αιώνιας Βασιλείας του Θεού.

Θα ανακαλύψουμε έτσι την πραγματική ανάγκη για το Μυστήριο της Μετάνοιας και της Εξομολόγησης. Θα αναζητούμε σ' αυτό όχι την τυπική «άφεση» ή μια κατάλληλη «προϋπόθεση» για θεία Κοινωνία, αλλά μια βαθιά πνευματική αναγέννηση, την αληθινή συμφιλίωση με το Θεό και την επιστροφή στην Εκκλησία Του από την οποία τόσο συχνά ξεκόβουμε, απομακρυνόμαστε χάρη στην ανέλπιδη εκκοσμίκευση της ύπαρξής μας.

Θα ξαναβρούμε έτσι το πνευματικό νόημα που υπάρχει στις περιόδους μετάνοιας της Εκκλησίας μας — Μεγάλη Σαρακοστή, Νηστεία προ των Χριστουγέννων κλπ. — που είναι οι καταλληλότερες περιόδους για μετάνοια. Θα ξαναβρούμε μέσα μας την ανάγκη για πνευματική καθοδήγηση. Και πάνω από καθετί άλλο — με φόβο και χαρά, δέος και πίστη — θα ξαναβρούμε το Μυστήριο του Σώματος και Αίματος του Χριστού σαν τη μοναδική πηγή και τη διαρκή ώθηση για τη ζωή μας σαν χριστιανών!

Φυσικά να είμαστε βέβαιοι, ότι όλα αυτά δεν θα συμβούν μέσα σε μια νύχτα. Θα μας πάρουν πολύ χρόνο, μεγάλη προσπάθεια και υπομονή. Ακόμα το γεγονός ότι όλες αυτές οι ερωτήσεις — και σ' ένα βαθύτερο επίπεδο η πείνα και η δίψα για μια πλήρη συμμετοχή στην ουσιώδη, πνευματική και μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας — εμφανίστηκαν στην Εκκλησία μας και στα μέλη της, μας επιβεβαιώνουν ότι ακόμα και στο σκοτάδι και στην πνευματική αποσύνθεση των ταραγμένων καιρών της Εκκλησίας «πύλαι άδου ου κατισχύσουσι αυτής».



Η Εκκλησία ανήκει σ' αυτούς που ο Θεός τους εμπιστεύτηκε να «ορθοτομούν τον λόγον της Αληθείας Του» — στους επισκόπους, σαν φύλακες της Αλήθειας — να φροντίζουν ώστε αυτή η πνευματική πείνα να ικανοποιείται σύμφωνα με τους αληθινούς κανόνες και τις αληθινές απαιτήσεις της εκκλησιαστικής παράδοσης.

---

<sup>1</sup> *Μεγάλη Σαρακοστή* - Η Μεγάλη Σαρακοστή, όπως την ξέρουμε σήμερα, είναι καρπός μιας μακράς και εξαιρετικά σύνθετης ιστορικής εξέλιξης της οποίας δεν μελετήθηκαν αρκετά όλες οι πλευρές. Πολλές ερωτήσεις παραμένουν ακόμα αναπάντητες και πολλή δουλειά πρέπει να γίνει όχι μόνο σε ό,τι αφορά τις δευτερεύουσες λεπτομέρειες. Όσα ακολουθούν είναι μια πολύ σύντομη περίληψη από τις πιο σημαντικές αποδείξεις.

Φαίνεται πως είναι καλά εδραιωμένο ότι κατά τα μέσα του δεύτερου αιώνα η Εκκλησία είχε μόνο πολύ σύντομες περιόδους νηστείας πριν από τον ετήσιο γιορτασμό του Πάσχα. Αλλά ακόμα και αυτή τη νηστεία την τηρούσαν διαφορετικά στα διάφορα μέρη. Σχολιάζοντας τις πασχαλινές συζητήσεις, ο άγιος Ειρηναίος της Λυών, γράφει ότι αυτές οι συζητήσεις δεν είναι μόνο για τη μέρα της νηστείας αλλά και γι' αυτό καθαυτό το χαρακτήρα της· γιατί μερικοί νομίζουν ότι πρέπει να νηστεύουν μια μέρα, άλλοι δυο και άλλοι περισσότερες· μερικοί υπολογίζουν τη μέρα τους σε σαράντα ώρες, μέρα και νύχτα. Και μια τέτοια ποικιλία στην τήρηση της νηστείας δεν αρχίζει στην εποχή μας αλλά πολύ νωρίτερα, στην εποχή των προγόνων μας (Παρθλ. Ευσεβίου Εκκλ. Ιστορία, 5, 24, 12. Παρθλ. επίσης Ιππολίτου Ρώμης, Αποστολική Παράδοση 2, 20, 2-9· 21, 1-5 και Τερτυλλιανού, *Περί Βαπτίσματος*, 19).

Έναν αιώνα αργότερα οι μαρτυρίες δείχνουν ότι η προ του Πάσχα νηστεία επεκτάθηκε, τουλάχιστον σε μερικές περιοχές, σε μια ολόκληρη εβδομάδα («Μεγάλη Εβδομάδα» στη δική μας ορολογία). Έτσι στις *Διδαχές των Αποστόλων* διαβάζουμε: «...επομένως θα νηστεύετε στις μέρες του Πάσχα από τη δεύτερη μέρα της εβδομάδος (δηλαδή Δευτέρα ) και να συντηρείστε μόνο με ψωμί, αλάτι και νερό μέχρι την ένατη ώρα της πέμπτης μέρας (δηλαδή Πέμπτη)... Αλλά την Παρασκευή και το Σάββατο να νηστεύετε εντελώς και να μη γεύεστε τίποτε» (έκδ. R.H. Connolly 1929, σελ. 189). Κατόπιν υπάρχει, δυστυχώς, κενό περίπου τριών τετάρτων του αιώνα... πριν από τις πιο παλιές πληροφορίες που αφορούν τις σαράντα μέρες της Τεσσαρακοστής (A. Allan McArthur, *The Evolution of the Christian Year*, Λονδίνο, 1953, σελ. 115). Πάντως από τις πληροφορίες που βρίσκουμε στον Κανόνα 5 της «εν Νικαία Συνόδου» αποκομίζουμε την εντύπωση ότι η Μ. Σαρακοστή δεν είναι ένας πρόσφατος νεωτερισμός αλλά είναι ήδη κάτι που έχει γίνει οικείο» (McArthur, σελ. 125). Πότε, λοιπόν, και πώς η προ του Πάσχα νηστεία των δύο και ύστερα των έξι ημερών εξελίχθηκε σε σαράντα μέρες; Σ' αυτή την ερώτηση δυο διαφορετικές απαντήσεις δίνονται από τους λειτουργιολόγους. Σύμφωνα με μερικούς απ' αυτούς η παρούσα Μεγάλη Σαρακοστή είναι αποτέλεσμα μιας «συγχώνευσης» ανάμεσα στην προ του Πάσχα νηστεία που αναφέρεται πάρα πάνω και μιας άλλης νηστείας, που ήταν στην αρχή ανεξάρτητη από την πασχαλινή περίοδο και αναφερόταν στη νηστεία του Χριστού στην έρημο μετά τη Βάπτισή Του. Αυτή η νηστεία ήταν συνδεδεμένη όχι με την Ανάσταση αλλά με τα Θεοφάνεια και άρχιζε στις 7 Ιανουαρίου. Η συγχώνευση ανάμεσα στις δύο νηστείες έγινε με την επίδραση του θεσμού των κατηχουμένων και της προετοιμασίας τους για το Βάπτισμα πριν το Πάσχα (παρθλ. A. Braumstark, *Liturgie comparée*, σελ. 208 και J. Daniélou, "Le Symbolisme des Quarante Jours" στο *La Maison Dieu*, 31 [1932], σελ. 19). Άλλοι μελετητές της ιστορίας της Λειτουργίας έχουν τη γνώμη ότι οι σαράντα μέρες οφείλονται σε μια προοδευτική επέκταση της προ του Πάσχα νηστείας και προήλθαν από την συσχέτιση με το θεσμό των κατηχουμένων (παρθλ. McArthur, σελ. 14 κ.εξ., G. Dix, *The Shape of the Liturgy*, σελ. 354). Προσωπικά, δεν βρίσκω ότι η πρώτη υπόθεση μπορεί να είναι τελική, τουλάχιστο σε παγκόσμια απήχηση, αλλά ακόμα μια φορά μας λείπει η τελική απόδειξη.

---

Έτσι έχοντας τα πράγματα στον τέταρτο και πέμπτο αιώνα, η προ του Πάσχα νηστεία, που ονομάστηκε Τεσσαρακοστή, είναι καθαρά ένας θεσμός παγκόσμια αποδεκτός. Αλλά αργότερα από τον πέμπτο αιώνα μια μεγάλη ποικιλία ασκήσεως διαπιστώνεται από τους εκκλησιαστικούς ιστορικούς Σωκράτη και Σωζομενό. «Η νηστεία πριν από το Πάσχα», γράφει ο Σωκράτης, «τηρείται διαφορετικά σε διάφορες περιοχές. Στη Ρώμη μπορεί κανείς να νηστεύει τρεις εβδομάδες χωρίς διακοπή εκτός από τα Σάββατα και την ημέρα του Κυρίου, ενώ στο Ιλλυρικό, στην Ελλάδα και στην Αλεξάνδρεια τηρείται η νηστεία έξι εβδομάδες προ του Πάσχα και ονομάζεται «Τεσσαρακοστή» ακόμα υπάρχουν άλλοι που αρχίζουν τη νηστεία επτά εβδομάδες προ της Εορτής» (Σωκράτης, Εκκλησ. Ιστορία 5, 22). Νεώτερος σύγχρονος του Σωκράτη ο Σωζομενός επαναλαμβάνει την ίδια πληροφορία: «Η νηστεία πριν το Πάσχα που ονομάζεται Τεσσαρακοστή, για μερικούς ανθρώπους διαρκεί 6 εβδομάδες, δηλαδή για το Ιλλυρικό και για τους χριστιανούς που ζουν στη Δύση, στη Λιβύη, στην Αίγυπτο και στην Παλαιστίνη, αλλά για τους άλλους διαρκεί 7 εβδομάδες, όπως είναι για τους κατοίκους της Κωνσταντινουπόλεως και των περιοχών της... Στη διάρκεια αυτών των έξι ή των περισσότερων εβδομάδων, μερικοί νηστεύουν τρεις εβδομάδες χωρίς διακοπή, μερικοί τρεις καθαρές εβδομάδες πριν από την Εορτή και μερικοί — π.χ. οι Μοντανιστές — μόνο δυο εβδομάδες». (Σωζομενού, Εκκλησιαστική Ιστορία, 7-19). Είναι φανερό ότι αυτές οι διαφορές οφείλονται στο διαφορετικό τρόπο με τον οποίο ο καθένας καταλάβαινε το νόημα των «σαράντα ημερών». Άραγε αυτές οι σαράντα ημέρες να περιλαμβάνουν τη Μεγάλη Εβδομάδα — όπως ξέρουμε υπήρχε πριν καν εμφανιστεί η ιδέα της προπασχαλινής περιόδου των σαράντα ημερών και τελείως ανεξάρτητα απ' αυτή — και τα Σάββατα και τις Κυριακές που ομόφωνα η παράδοση θεώρησε σα μη νηστήσιμες μέρες; Στα Ιεροσόλυμα, σύμφωνα με το περίφημο «Χρονικό της Αιθερίας» (27,1), η Μεγάλη Σαρακοστή περιλάμβανε τη Μεγάλη Εβδομάδα αλλά απέκλειε τα Σάββατα και τις Κυριακές. Έτσι τη Μεγάλης Σαρακοστή την αποτελούσαν οκτώ εβδομάδες που η κάθε μια περιλάμβανε πέντε μέρες νηστείας και επομένως έχουμε ακριβώς σαράντα μέρες αυστηρής νηστείας. Εδώ, με αλλά λόγια, η λεγόμενη «Τεσσαρακοστή» ήταν σαράντα μέρες νηστείας. Η ίδια συνήθεια επιβεβαιώνεται από τον Επιφάνιο για την Κύρωο και από τον Ιωάννη Χρυσόστομο το 387 για την Αντιόχεια. Στην Κωνσταντινούπολη όμως, όπως και στην Αίγυπτο και τη Δύση, «Τεσσαρακοστή» σήμαινε βασικά μια περίοδο προπαρασκευής στη διάρκεια της οποίας νηστευε κανείς ουσιαστικά πέντε μέρες την εβδομάδα αλλά, σαν λειτουργική περίοδος, περιλάμβανε τις δυο ευχαριστιακές μέρες της εβδομάδος. Σε μια από τις *Εορταστικές Επιστολές* του ο άγιος Αθανάσιος Αλεξανδρείας μιλάει για την περίοδο της Σαρακοστής και για τη νηστεία της Μεγάλης Εβδομάδος (βλ. ειδικά την Εορταστική Επιστολή του για το 330). Στην Κωνσταντινούπολη, επομένως, η Τεσσαρακοστή περιλάμβανε τα Σάββατα και τις Κυριακές αλλά απέκλειε όχι μόνο την Μεγ. Εβδομάδα αλλά και το Σάββατο του Λαζάρου και την Κυριακή των Βαΐων. Τέλος στη Δύση και στην Αίγυπτο η Μεγάλη Σαρακοστή περιλάμβανε και τη Μ. Εβδομάδα και τις ευχαριστιακές μέρες της εβδομάδας με αποτέλεσμα η νηστεία να είναι ακόμα πιο σύντομη (βλ. A. Chavasse, "La Structure de Carême et les lectures des messes quadragésimales dans la liturgie romaine" στο *Maison Dieu*, 31 [1952], 76-119). Αυτές οι διαφορές προξενούσαν, χωρίς αμφιβολία, βίαιες αντιθέσεις. Έτσι π.χ. η εβδομάδα της «Τυροφάγου», η οποία στο Βυζαντινό τυπικό είναι πριν από την «Τεσσαρακοστή» και αποτελεί ένα είδος όγδοης εβδομάδας με μια περιορισμένη νηστεία και μερικά λειτουργικά στοιχεία της Μεγάλης Σαρακοστής, φαίνεται να προέρχεται από το συμβιβασμό με τους Παλαιστίνιους μοναχούς, προσαρτημένη στις δικές τους οκτώ εβδομάδες της Σαρακοστής και αντίθετη με τη Βυζαντινή συνήθεια. Η τελική ενοποίηση της περιόδου της Σαρακοστής κατορθώθηκε μόνο με την κατάκτηση της Αιγύπτου και της Συρίας από τους Άραβες και αφού έχασαν αυτές οι επαρχίες την εκκλησιαστική τους ανεξαρτησία από την Κωνσταντινούπολη. Αυτή η ενοποίηση έγινε από την Κωνσταντινούπολη στην οποία, σύμφωνα με τα λόγια του G. Dix, «θα πρέπει να αναζητούμε την αληθινή πηγή για ένα παγκόσμιο καλεντάρι».

---

Με αυτή τη βυζαντινή σύνθεση πάντως, η εξέλιξη της Σαρακοστής συνέχισε για μια μακριά περίοδο και από την πλευρά της χρονικής οργάνωσης και της λατρείας. Ως προς το χρόνο προστέθηκαν στην Εβδομάδα της Τυροφάγου δυο ακόμα εβδομάδες πριν τη Σαρακοστή. Η Εβδομάδα του Ασώτου που αρχίζει από την Κυριακή της Απόκριεω αναφέρεται κατά τον 9ο αιώνα από τον άγιο Θεόδωρο Στουδίτη (Ομιλία 50, Migne, 99, 557). Η Εβδομάδα του Τελώνη και του φαρισαίου άρχισε από την αντι-αρμενική λογομαχία· αναφέρεται για πρώτη φορά τον 8ο αιώνα.

Ως προς το λειτουργικό περιεχόμενο της Σαρακοστής, αποφασιστικός παράγοντας υπήρξε η λειτουργική μεταρρύθμιση που έγινε τον 9ο αιώνα από τη Μονή του Στουδίου στην Κωνσταντινούπολη και ειδικά από τον άγιο Θεόδωρο τον Στουδίτη. Την εποχή αυτή το Βάπτισμα των ενηλίκων και ο θεσμός των κατηχουμένων εξαλείφτηκε από τη ζωή της Εκκλησίας και ο κατηχητικός χαρακτήρας της Σαρακοστής αντικαταστάθηκε με το χαρακτήρα της «μετάνοιας». Ακριβώς αυτή η νέα έμφαση έκανε το τόσο μεγάλο έργο του Στουδίτη — το *Τριώδιο* - «οριακό» στην ιστορική εξέλιξη της περιόδου της Σαρακοστής. Έτσι μπορεί κανείς να πει ότι στο 10ο αιώνα, με εξαίρεση ελάχιστες λεπτομέρειες, η Μεγάλη Σαρακοστή έφτασε στο σημείο που είναι σήμερα.

#### Βιβλιογραφία:

Ιερομονάχου Alexis Solovion, *Istoricheskoye razsuzhdenie o postakh Pravoslavnoi Tserkvi* (Μια ιστορική ομιλία για τις Νηστείες της Ορθόδοξης Εκκλησίας), Μόσχα, 1837·

I. Mansvetov, *O postakh Pravoslavnoi Tserkvi* (Για τις νηστείες της Ορθόδοξης Εκκλησίας), 1887·

M. Skaballanovich, *Tolkovyi Tipikon* (Ερμηνεία του Τυπικού), Κίεβο, 1910·

I. Mansvetov, *Tserkonnyi Ustav* (Εκκλησιαστικοί Κανόνες), 1885·

E. Vancadard, "Carême" στο *Λεξ. de Arhéologie Chrétienne et de Liturgie*, II, 2, στ. 2139-2158 (Επισκόπηση της Δυτικής βιβλιογραφίας), και στο *Λεξικό de Théologie Catholique*, II· Thomassin, *Traité des Jeûnes de l' Eglise*, (Παρίσι, 1963)·

Funk, "Die Entwidelung des Osterfastens" στο *Kitchengesch, Abbandlungen und Untersuchungen* (Paderbordn, 1897), I, 241-278·

H. Kellnet, *Heortologie*, 2η έκδ. (Freiburg in Breigau, 1906), σελ. 69-80

C. Callewaert, *La Durée et le caractère du carême ancien dans l' Eglise Latine* (Bruges, 1913)

L. Duchesne, *Origines du Culte Chrétien*, 5η έκδ. (Παρίσι, 1925)·

A Baumstark, *Liturgie Comparée* (Chevotogne, χωρίς χρονολογία), σελ. 203-213

A. Allan McArthur, *The Evolution of the Christian Year* (Λονδίνο, 1953), σελ. 76-139 και η ειδική έκδοση του *La Maison Dieu*, "Carême, preparation à la nuit pascale", 31 (Παρίσι, 1962).

<sup>2</sup> Σαρακοστή και Κατηχούμενοι — Βιβλιογραφία:

P. de Puniet, "Katéchumenat", *Diet. Arch. Lit. Chrét.* II, 2 στ. 2579-2621

---

J. Daniélou, *The Bible and the Liturgy* (Πανεπ. του Notre Dame Press, 1956).

L. Bouyer, "Le Carême, initiation pascale", *Maison Dieu*, 31 (Παρίσι, 1952).

<sup>3</sup> Τριώδιον — βλ. I. Karabinov, *Postnaia Triod* (το Τριώδιο της Σαρακοστής), Ρωσικά (St. Petersburg, 1910). Για περισσότερη μελέτη, πρβλ. K. Krumbacher, *Geschichte des Byzantinischen Litteratur*, II (Μόναχο, 1897).

<sup>4</sup> Για λεπτομερέστερη περιγραφή αυτών των εναλλαγών βλ. C. Nikolsky, *Posobie K. Izvucheniu Ustava Bogoslužhenia* (Εγχειρίδιο των Εκκλησιαστικών Κανόνων) Ρωσικά, 7η έκδ. (St. Petersburg, 1907) και S.V. Bulgakov, *Nastolnaia Kniga dlia Sviashenno-Tzerkounych Slushiteley* (Εγχειρίδιο για τους Κληρικούς), Ρωσικά (Kharkov, 1900), σελ. 487-530.

<sup>5</sup> Στα λειτουργικά μας βιβλία, η Μεγάλη Σαρακοστή αναφέρεται συχνά σαν περίοδος του «Αλληλούια» ενώ στη Δύση από πολύ νωρίς απαγορεύονταν τα «Αλληλούια» στη λατρεία της Σαρακοστής και τα χρησιμοποιούσαν στην περίοδο του Πάσχα. Αυτή η διαφορά είναι ενδιαφέρουσα γιατί δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτή η πολύ σπουδαία λειτουργική λέξη, κληρονομημένη στην Εκκλησία από την Ιουδαϊκή λατρεία, έχει ένα ευχάριστο νόημα και εκφράζει πάντοτε τη χαρά. Από την καθαρά τυπική άποψη ο όρος «Αλληλούια» γίνεται συνώνυμος με τη Μεγάλη Σαρακοστή γιατί στη διάρκειά της ψέλνεται στον Όρθρο αντί του συνηθισμένου «Θεός Κύριος» και επέφανεν ημίν» (Ψαλ. 117). Αλλά ο στίχος αυτός, κάποια εποχή, έγινε καινοτομία και τον πήραν από τον πανηγυρικό Όρθρο του «καθεδρικού τυπικού» (βλ. A. Schmemmann, *Introduction to Liturgical Theology*, σελ. 125), και σιγά-σιγά μπήκε σε κοινή χρήση (Πρβλ. J. Mateos, S.J., *Some Problems of Byzantine Orthros*, πολυγραφημένη μετάφραση από A. Lewis, II, 2). Στις αρχές του 7ου αιώνα το μη ψαλλόμενο «Θεός Κύριος» αποτελούσε ακόμα ένα διακριτικό σημείο στη μοναστική λατρεία όπως επιβεβαιώνεται από την περίφημη περιγραφή *Sinai Vigil* (J.B. Pitra, *Juris Ecclesiae graecorum historia et monumenta*, I σελ. 220). Ο Αββάς Νείλος αναφέρεται στο «Θεός Κύριος» σαν μια γιορταστική προσθήκη που ψέλνεται «στην αρχή του κανόνα». Όσο για τον 117ο Ψαλμό απ' τον οποίο είναι οι πέντε στίχοι του «Θεός Κύριος» — ψαλμός, δηλαδή, στον οποίο το Αλληλούια χρησιμοποιείται σαν ρεφραίν σε κάθε στροφή βλ. S. Mowinchel, *The Psalms in Israel's Worship*, Αγγλική μετάφραση Οξφόρδη, 1962), I, σελ. 120). Τέλος, είναι γνωστό ότι ο Άγιος Θεόδωρος ο Στουδίτης, ο «δημιουργός» του Τριωδίου, συνέθεσε ειδικά «Αλληλουάρια» (Skaballonovich, σελ. 404) — πιθανόν αυτά να είναι τα αρχικά «αλληλούια» της Σαρακοστής —. Όσο για την τύχη του «Αλληλούια» στη Δύση πρβλ. J.A. Jungman, *Missarum Solemnia*, III, σελ. 92 κ.έ.

<sup>6</sup> Αναγνώσματα στη λατρεία της Μεγάλης Σαρακοστής. Βλέπε τη σημαντική μελέτη του Alexis Kriazeff, "La Lecture de l' Ancien et du Nouveau Testament dans le Rite Byzantin" in Mgr. Cassien and Dom. Bernard Botte, *La Prière des Heures*, Collection "Lex Orandi" 35 (Παρίσι, 1963), σελ. 202-251.

<sup>7</sup> Για τους Ψαλμούς στη Θεία Λειτουργία βλ. Balthazar Fisher, "Le Christ dans les psaumes", *La Maison Dieu*, 27/1951), σελ. 86-109, και την ειδική έκδοση στο ίδιο περιοδικό. "Les Psaumes, prière de l' assemblée chrétienne", *La Maison Dieu*, 33 (1953). Για τη μοναστική προέλευση της μεθόδου που έχουμε σήμερα βλ. Shaballonovich, σελ. 208 και εξής

<sup>8</sup> Λειτουργία των Προηγιασμένων Δώρων — Βιβλιογραφία: Δ.Μ. Μωραΐτη: *Η Λειτουργία των Προηγιασμένων*. (Θεσσαλονίκη, 1955) Π.Ν. Τρεμπέλα, *Αι τρεις Λειτουργίαι* (Αθήναι 1935)· V. Jamerias, "La partie vespérale de la liturgie byzantine des présanctifiés", *Orientalia Christiana*

---

Periodica, 30 (1964), σελ. 193-222 H. Engberding, "Zur Geschichte der Liturgie der vorgeweihten Gaben", Ostkirchliche Studien, 13 (1964), σελ. 310-314. Πρβλ. επίσης H.W. Codrington, "The Syrian Liturgy of the Presanctified" Journal of Theological Studies, IV (1903), σελ. 69-81, και V (1904), σελ. 369-377, 535-545 J. Ziade στο Λεξ. de Théol. Catholique, 13, 77-111 H. Leclercq στο Λεξ. d'Arch. Chrét. et Liturgie, XI, 770-771· I.M. Hanssens, Institutiones Liturgicae De Ritibus Orientalibus (Rome, 1930), σελ. 86-121.

<sup>9</sup> Τετάρτη και Παρασκευή — Στο παρελθόν η Λειτουργία των Προηγιασμένων γίνονταν κάθε μέρα της Μεγάλης Σαρακοστής (βλ. Μωραΐτη, σελ. 29-33).

<sup>10</sup> Αποστολικός Κανόνας 66: «Εάν κάποιος κληρικός νηστεύσει Σάββατο ή Κυριακή με εξαίρεση μόνο ένα Σάββατο (το Μέγα Σάββατο), καθαιρείται. Εάν είναι λαϊκός αφορίζεται». (Trullo, 55,56, Gangra, 18, Peter of Alexandria, 15). Αλλά όμως (Trullo, 56): «Επιπλέον μάθαμε ότι στη χώρα των Αρμενίων και σε άλλες περιοχές τα Σάββατα και τις Κυριακές της Μεγάλης Σαρακοστής τρώνε αυγά και τυρί. Έτσι, λοιπόν θεωρήθηκε σωστότερο να θεσπιστεί επίσης και αυτό: ότι η Εκκλησία του Θεού σε όλο το κόσμο ακολουθώντας προσεκτικά μια απλή διαδικασία θα συνεχίσει νηστεύοντας...».

<sup>11</sup> Βλ. άρθρο μου "Fast and Liturgy", στο St. Vladimir's Seminary Quarterly (1959, 1), σελ. 2-10.

<sup>12</sup> Για τον Άγιο Ανδρέα Κρήτης, βλ. Krumbacher, I σελ. 165, II, p. 673 E. Wellecz, A History of Byzantine Music and Hymnography (Οξφόρδη, 1949), σελ. 174 και εξ., 202 κ. εξ.

<sup>13</sup> Alexandrer Schmemmann, "Problems of Orthodoxy in America: III. The Spiritual Problem", St. Vladimir's Seminary Quarterly, 9,4 (1965).

<sup>14</sup> Schmemmann, σελ. 173-174.

<sup>15</sup> "The Eucharist as the Focus of Christian Life" (Ρωσικά), Put (The Way) 22, (1930), σελ. 3-23.

<sup>16</sup> Βλ. Reports of the Diocesan Bishops Concerning the Question of Church Reform, Τομ. I, 548 σελ. Τομ. II σελ. 562. (St. Petersburg, Synodal Press, 1906).

<sup>17</sup> Βλ. Boris Sove, "Eucharist in the Ancient Church and Contemporary Practice", (Ρωσικά), Living Tradition (Παρίσι, 1963), σελ. 171-195.

<sup>18</sup> Αρχιμανδ. Kiprian, Eucharist (Ρωσικά), (Παρίσι, 1947) σελ. 304. Βλ. Κανόνες: 2 της Τοπικής Συνόδου της Αντιοχείας (341) Αποστολικός Κανόνας 2· Trullo 80. Βλ. επίσης Nikodim Milash, The Canons of the Orthodox Church with Commentaries (Ρωσικά), (St. Petersburg, 1971), Τόμ. I σελ. 69.

<sup>19</sup> Βλέπε π.χ., I. Pokrovsky, "Matrimonial Prayers and Blessings of the Ancient Church (1st-9th Centuries)" (Ρωσικά), Essays for the Hundreth Jubilee of the Moscow Spiritual Academy (Μόσχα, 1913), Τόμ. II, Ειδικά στις σελίδες 577-592.

<sup>20</sup> Βλ. Sove, σελ. 176, σημ. 2.

<sup>21</sup> Βλ. Αγ. Ιω. Χρυσοστόμου: Ομιλ. εις την προς Εφεσ. III, 4 P.G. 62, 29· Ομιλ. εις την προς Τιμ. Α' V, 3, P.G. 62,529 και εξ. Ομιλ. εις την προς Εβρ. XVII, 4, P.G. 63,131 κ. εξ. St. Ambrose of Milan, De Sacramentis, Vol. 4,25 Sove, σελ. 178 Kiprian, σελ. 323-324.

---

<sup>22</sup> "Third Conference of Abbott Theonas on Sinlessness", Κεφ. 21.

<sup>23</sup> Ομιλ. εις την προς Κορινθίους Β' 18,3.

<sup>24</sup> 42, P.G. 150, 460 B.

<sup>25</sup> "Eucharist and Sobornost" (Ρωσικά), Put, 19, (1929), σελ. 3-23.

<sup>26</sup> Ευχές της ακολουθίας του Βαπτίσματος.

<sup>27</sup> 36, P.G. 150, 449 C.

<sup>28</sup> 4,3. Βλ. P. Palmer, "Sacraments and Forgiveness", Sources of Christian Theology, Τόμ. ΙΙ, (Wesminster: Newman Press, 1959), σελ. 13 κ.εξ.

<sup>29</sup> Βλ. Palmer, σελ. 71 κ. εξ.

<sup>30</sup> 449 B.

<sup>31</sup> Βλ. άρθρο μου: "Some Reflections on Confession", St. Vladimir's Seminary Quarterly, 5,3 (1961), pp. 38-44.

<sup>32</sup> S. Salaville, "Messe et Communion d' après les Typika monastiques byzantins du X au XIV s. "Orientalia Christiana Periodica, 13, 1-2, σελ. 282-298.